

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

2

ROČNÍK XIV, 1963

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

K 1100. výročiu vzniku slovanského písomníctva. E. P.	109
Jana Dvončová, Užití barvicí metody v současném fonetickém výzkumu	111
Miroslav Laciok, Slovenský slavista Juraj Ribay (Z dejín slovenskej slavistiky v počiatkoch slovenského národného obrodenia)	120
Boris Bálent, Vyšlo za Bernolákovho života druhé vydanie jeho Gramatiky?	135
Eugen Pauliny, O pasovskom zlomku staročeského žaltára	138
Konštantín Palkovič, Liptovský česko-slovenský slovníček z prvej polovice 19. storočia	146
Milan Majtán, Zápis v hontiansko-novohradskom nárečí zo začiatku 19. storočia	156
Štefan Lipták, Geografické rozšírenie zmeny <i>ch > h</i> vo východoslovenských nárečiach	162

ZPRÁVY A POSUDKY

Medzinárodná konferencia o prácach na Slovanskom jazykovom atlase. A. Habovštiak	166
Roman Jakobson, Selected Writing I. J. Horecký	171
A. A. Ufimceva, Opyt izučeniija lexiki kak sistemy. A. Keder.	174
Helmuth Gipper und Hans Schwarz, Bibliographisches Handbuch zur Sprach-inhaltsforschung I. F. Kočiš	180
Posobije — instrukcija dla podgotovki i sostavlenija regionalnyh slovaroj russkogo jazyka. I. Ripka	183
František Miko, Rod, číslo a pád podstatných mien. J. Oravec	184
Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského XIV. K. Habovštiaková	188
Ladislav Dvonč, Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1957—1960. J. Mistrík	190

СОДЕРЖАНИЕ

1100-летняя годовщина возникновения славянской письменности. Э. П.	109
Яна Двончова, Употребление «красильного метода» в современных фонетических исследованиях	111
Мироslав Лациок, Словацкий славист Юрай Рибай (Из истории словацкой славистики начального периода национального возрождения)	120
Борис Балент, Вышло ли в свет второе издание грамматики А. Бернолика еще при жизни автора?	135
Эуген Паулини, О пассауском фрагменте древнечешской псалтыри	138
Константин Палкович, Липтовский чешско-словацкий словарь первой половины 19-го века	146
Милан Майтан, Гонтяцко-новоградская диалектная запись первой половины 19-го века	156
Штефан Липтак, Изоглоса изменения <i>ch > h</i> в восточнословацких говорах	162

СООБЩЕНИЯ И РЕЦЕНЗИИ

Международное совещание по вопросам подготовки Общеславянского лингвистического атласа. А. Габовштъяк	166
Roman Jakobson, Selected Writing I (Избранные сочинения). Я. Горелки	171
A. A. Уфимцева, Опыт изучения лексики как системы. А. Кедер	174

K 1100. VÝROČIU VZNIKU SLOVANSKÉHO PÍSOMNÍCTVA

Naše predstavy o úlohe, ktorú u nás mal Konštantín a Metod, a o význame, ktorý mala ich činnosť na Veľkej Morave, sú dnes iné, než boli na začiatku tohto storočia, ba aj pred niekoľkými desaťročiami. Ak sa kedysi vychádzalo z presvedčenia, že tu šlo iba o misionársku činnosť v podstate nevelkého dosahu, ukázali výskumy ostatných desaťročí, že to tak nie je. O nové hodnotenie tejto význačnej epochy našich dejín sa zaslúžili príslušníci viacerých vedeckých disciplín, hlavne jazykovedci, archeológovia a historici.

Ťažko povedať, kedy sa začal meniť názor na význam a náplň staroslovienskeho obdobia na Veľkej Morave. Možno sa veľmi nepomylíme, ak budeme tvrdiť, že malá stat A. I. Sobolevského z r. 1900, v ktorej zhrnul všetky znaky, charakterizujúce „veľkomoravskú“ staroslovienu, dala podnet na sústavnú revíziu staroslovienskych pamiatok z hľadiska ich veľkomoravskej proveniencie. Ďalej tu prispeli veľmi výskumy, ktoré vykonali najmä slovinskí učitelia o začiatkoch kresťanstva u alpských Slovanov a v Panónii. Dôležitým výbojom bola práca archeológov na Morave a prehodnocovanie veľkomoravskej epochy z hľadiska historického. Na všetkých týchto prácach sa zúčastňovali a zúčastňujú desiatky významných učencov rozdielnych odborov a rôznych národov. Táto spomienková úvaha si nijako nemôže klásť za úlohu ani len heslovitý výpočet mien, ba ani len tézovité spomenutie riešených problémov a náčrt vo vývine názorov. No pre celkové zhodnotenie usilovnej práce ostatných desaťročí možno povedať aspoň toto: Staroslovienske obdobie trvalo v plnej sile na Veľkej Morave veľmi krátky čas, ale nebola to bezvýznamná epizóda v živote našich predkov ani z hľadiska literárneho, ani z hľadiska spoločensko-politického. Veľké výročie, ktoré tohto roku oslavujeme, dáva nám možnosť spravodlivo a s nadšením zhodnotiť obdivuhodné dielo solúnskych bratov u nás.

Starostlivý výskum staroslovienskeho literárneho odkazu na Veľkej Morave ukazuje, že tu ide o rozvinutú a bohatú literárnu tvorbu. Je jasné, že dôležitou zložkou tohto diela boli preklady textov Písma, liturgických textov a inej teologickej literatúry. Ale tieto texty nemali funkciu iba misionárskej literatúry. Ved dnes je už bezpečne známe, že Konštantín a Metod neprišli k nám ako misionári do zeme s nepokrsteným obyvateľstvom. Táto oblasť bola pokrstená už dávno pred ich príchodom. Ich úloha bola na podstatne vyššej úrovni: mali tu zabezpečiť samostatnú cirkevnú organizáciu, ustáliť právny poriadok, ktorý bol obvyklý v kresťanskej krajine a postarať sa o výchovu a školenie domácich ľudí. Tu nijako nechceme

opakovať myšlienky a dôvody, ktoré v početných svojich prácach presvedčivo rozvádza a dokazuje Josef Vašica. Jednako však treba zdôrazniť, že ak prijmeme takéto vysvetlenie pre činnosť Konštantína a Metoda u nás, prirodzene sa nám do vývinu zaradia všetky prvky, ktorých vysvetlenie pôsobilo predtým ťažkosti, a plasticky vystúpi pred nami ranofeudálna štruktúra veľkomoravského štátu 9. storočia a jeho postavenie v komplikovaných pomeroch vtedajšej strednej Európy.

Pôsobenie Konštantína a Metoda, ale ide hlavne o Metoda, lebo Konštantín veľmi skoro umrel, ako je známe, ukazuje sa nám vo svetle týchto výskumov ako vyložene štátotvorný a právotvorný čin. Konštantín a Metod tým, že sa významným podielom zúčastňovali na vybudovaní právneho poriadku a cirkevnej organizácie na Veľkej Morave, vlastne veľmi podstatne prispeli k vnútornej konsolidácii tohto štátu. Okrem toho, pravdaže, vybudovaním samostatného právneho poriadku a samostatnej cirkevnej organizácie znemožnili zasahovanie nemeckej cirkevnej hierarchie do vnútorných pomerov veľkomoravských aj z právnej stránky, tak ako Svätopluk zarazil zasahovanie franskej moci svojou vojenskou silou.

Ak teda Veľká Morava v čase ťažkej nemeckej expanzie do strednej Európy pôsobila ako hrádza, ktorá nedovolila, aby nás zalialo germánske more, vtedy za dôležitých budovateľov tejto hrádze treba pokladať aj solúnskych bratov. Aj oni majú podstatnú zásluhu na tom, že nás nepostihol osud Polabských Slovanov.

Ale neslobodno si zase vec predstavovať len tak, že Veľká Morava sa len bránila proti Nemcom a budovala svoju kultúru. Ako každý feudálny štátny útvar, aj Veľká Morava mala svoje dobyvačné ambície a aj ich uskutočňovala. A jednou zo zbraní, ktoré používala pri uplatňovaní svojej moci na ďalšie územia, bolo aj rozširovanie kresťanstva. O tom sú početné svedectvá v Živote Konštantína a v Živote Metoda. Napr. v XIV. kap. Života Konštantína Rastislavovo posolstvo pýta učiteľa, „ktorý by nám v našom jazyku pravú vieru kresťanskú vysvetlil, aby sa i iné krajiny, to vidiac, pripodobnili nám“. Už v tejto žiadosti sa naráža na úlohu, ktorú má mať kresťanstvo na Veľkej Morave pri získavaní ďalších území. V X. kap. Života Metoda sa zasa hovorí, že v tom čase, keď Metod mal plnú cirkevnú moc na Veľkej Morave, rozširovalo sa aj územie Veľkej Moravy. V XI. kap. Života Metoda sa spomínajú dve udalosti, z ktorých vychodí, že Metod bol blízko pri Svätoplukovi, keď Svätopluk bojoval proti pohanom. Atd. Ukazuje sa teda, že činnosť Konštantína a Metoda mala pre Veľkú Moravu veľký štátny význam z každej stránky.

A tak, keď si tohto roku pripomíname 1100. výročie vzniku slovanského písomníctva a príchodu Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu, oslavujeme vlastne vstup našich predkov z barbarského temna do svetla vysokej európskej kultúry, spomíname na víťazne odrazený nemecký nápor a s vďakou si uvedomujeme, že Konštantín a Metod svojou činnosťou spolupôsobili pri posilnení Veľkej Moravy, prvého to spoločného štátu Slovákov a Čechov.

E. P.

UŽITÍ BARVICÍ METODY V SOUČASNÉM FONETICKÉM VÝZKUMU

JANA DVONČOVÁ

V posledních letech prožívá fonetika pronikavý přerod ve svých výzkumných metodách v souvislosti s obrovským rozvojem technických věd. V této situaci zcela přirozeně vzniká otázka, nakolik použitelné zůstávají staré fonetické metody, kterými se pracovalo ještě v nedávné minulosti. Zda je možno **používat** jich stále ještě při výzkumu s dobrým výsledkem, anebo zda jsou už jen pedagogickou pomůckou vhodnou pro ilustraci výkladů z historie fonetiky.

Dosti jednoznačná je situace v oblasti výzkumu akusticko-auditivní stránky řeči. Práce s ladičkami, proměnlivými rezonátory, Königovými plameny ap. se dnes již prakticky nepoužívá. Badatelé obracejí se k přístrojům, které dávají rychle objektivně přesné výsledky. Fonetika zavádí do výzkumu množství nových přístrojů. Kymograf je nahrazován téměř úplně osciloskopem (s filmovací kamerou), zdlouhavá a pracná metoda harmonické analýzy je nahrazována automatickými analyzátory. Snaha nahradit pomalé a únavné **vyměřování melodie řeči ze zápisů kymografických** je dnes — po mnohých ne vždy úspěšných pokusech o **zavedení přístroje** — vcelku korunována úspěchem. Objevují se mnohé složité přístroje speciální jako tonografy, spektrografy, sonografy, segmentátor, indikátor dynamiky, exspirometr a pod., které otevírají široké možnosti dalšímu bádání, a to jak komplexnímu zkoumání řeči, tak detailní analýze.

Rozvoj akustických výzkumů je podmíněn především požadavky, které klade na fonetickou teorii praxe (zkoumání srozumitelnosti řeči ap.). Teoreticky opíra se o stanovisko, že **primární platnost má při řeči stránka akusticko-auditivní**.¹

Podobná, avšak v detailech přece odlišná, je situace v oblasti zkoumání fyziologicko-artikulační stránky řeči.

Je podobná v tom, že také v této oblasti byly mnohé metody zcela překonány, a to snad ještě ve větším rozsahu než v oblasti výzkumů akustických. Tak

¹B. Hála vyjadřuje pregnantně toto stanovisko v *Úvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*, Praha 1962, 11: „Vysílatel zprávy se prostě jenom snaží, aby dal přenašeným značkám takovou akustickou podobu, která příjemce uspokojí; jeví se nám tedy organická práce při vytváření značek jakožto činitel sekundární“.

např. labiografie na začazeném papíře, měření čelistního úhlu Grandgentovým drátem aj. se dnes vůbec neužívá. Zdokonalují se některé metody staré. Původní obkreslování výsledků získaných palatografií a lingvografií je nahrazováno fotografováním. Statické obrazy fotografické i rentgenové jsou doplňovány nebo nahrazovány kinematografií, která umožňuje zachytit zhruba všechny fáze artikulačního procesu. Vzniká tak labiokinematografie, rentgenokinematografie, filmují se i pohyby hlasivek.

Na základě toho, že se dnes už neužívá fonografu, ale převážně magnetofonu, že se dává přednost zápisům oscilografickým před kymografickými, objevuje se občas i názor, že také palatografie a lingvografie patří do historie počátků fonetického bádání a je možno ji nahradit skiagrafií a rentgenokinematografií. Tento názor, jak dále ukážeme, není však dosti oprávněný.

Palatografie a lingvografie, někdy nazývané též základními fonetickými metodami, mohou poskytovat fonetice stále cenné výsledky v několika směrech. V tomto příspěvku chceme se zabývat otázkou použitelnosti těchto dvou metod a jejich místem mezi současnými moderními fonetickými metodami.

Palatografie je jedna z nejstarších fonetických metod, používaná od samých počátků experimentální fonetiky (Rousselot), a to prakticky téměř všemi fonetiky až do současné doby. Ještě i Wänglerův atlas německých hlásek (2. vyd. z r. 1961) uveřejňuje vedle skiagramů fotografie artikulace hlásek na umělém patře a také nejnovější práce sovětská.²

Lingvografie pochází z Anglie. Za jejího původce se pokládá zubní lékař Oakley-Coles (1871). Užívalo se jí i v Německu. U nás ji zdokonalil³ a soustavně užívá B. Hála. V mnohých laboratořích se touto metodou nepracuje anebo se o ní ani neví.

Práci s umělým patrem a metodu barvicí (lingvografii) popsal podrobně B. Hála,⁴ a to po více než dvacetileté zkušenosti s těmito metodami, jak při vědeckém výzkumu,⁵ tak při práci pedagogické. Popisy obou těchto metod jsou publikovány i v jiných Hálových pracích⁶ a jsou obecně známy, takže je není třeba opakovat.

V poměru jednotlivých badatelů k oběma metodám je zajímavé, že všeo-

² Hans-Heinrich Wängler, *Atlas deutscher Sprachlaute*, Berlin 1961 (2. vyd.). L. G. Skalozubová, *Palatogrammy i rentgenogrammy soglasnyh fonem russkogo literaturnogo jazyka*, Kijev 1953.

³ Místo původní směsi, která obsahovala kaši z mouky, zabarvenou tuší na černo, a malé množství arabské gummy, zavedl užívání kaše z kaolinového prášku a vody.

⁴ Vedle staršího článku M. Křepinského v ČMF I (1911) popsal tuto metodu B. Hála, *Umělé patro ve službách učitelstva hluchoněmých*, Revue pro vzdělání a výchovu hluchoněmých, 19, 1942, I—5, 36—40, 65—69. Metodu barvicí pak v studii: *Methoda barvicí a její praktické užití*, Paedologické rozhledy, II, 1947, č. I, 58—61.

⁵ B. Hála, *K významu experimentálně fonetického zkoumání nářečí*, LF 67, 1940, 133—35.

⁶ B. Hála, *Uvedení do fonetiky češtiny*..., 82, 83.

Hála—Sovák. *Hlas, řeč, sluch*. Praha 1962 (4. vyd.), 108.

becně dávají přednost palatografií, i v tom případě, kdy používají metod obou. Tak vedle prací speciálních, které ke zkoumání užívají pouze palatografie,⁷ preferuje se palatografie i v pracích širšího zaměření.⁸

Palatografie a lingvografie (metoda barvicí) jsou plným právem nazývány základními fonetickými metodami. Dávají možnost okamžitě zjistit, jaké postavení zaujímá při artikulaci hlásky nejdůležitější orgán ústrojí modifikačního, totiž jazyk, v poměru k paterní klenbě. Použití těchto metod je nejpřirozenějším postupem při zjišťování výslovnosti v jazyce, jehož artikulace dosud nebyla zkoumána.⁹ Je vhodným prvním krokem ke zkoumání, které se může dále zaměřit různým směrem. Vedle toho je tento postup nutný nejen pro první orientaci v neznámém materiálu, ale i pro práci další. I při velkém rozvoji akustického bádání v poslední době není možno výzkum stránky artikulace z okruhu fonetického bádání eliminovat, a také se ve fonetice o něčem takovém neuváží. Zjištění přesného postavení artikulujících orgánů při realizaci určité akustické jednotky (hlásky, hláskové skupiny) je nevyhnutelně potřebné i tehdy, jestliže je zkoumání zvukové stránky nějakého jazyka dočasně zaměřeno pouze na stránku akustickou. Tento názor ostatně není ve fonetice nový.¹⁰

Přehlédneme-li všechny metody, kterých fonetika užívá ke zkoumání artikulace stránky řeči, zjišťujeme některé závažné vzájemné závislosti mezi těmito metodami.

Nejvíce v popředí zájmu mezi těmito metodami stojí v poslední době skiografie a rentgenokinematografie. Užití rentgenu ve fonetickém bádání znamenalo nesmírný pokrok proti metodám starším. Umožnilo proniknout do záhad těch artikulacních procesů, které byly dříve nedostupné přímému pozorování jinými metodami. Všichni moderní badatelé také skiografie s úspěchem používají. Rentgenokinematografie ovšem pro svoji nákladnost není obecně rozšířena. Mohlo by se zdát, že filmování artikulace poskytne zcela úplný a dokonalý obraz činnosti artikulacních orgánů. Někteří autoři se také ve svých výkladech pouze na skiagramy odvolávají.¹¹ Avšak při detailním hodnocení výsledků zjistíme, že existují některé drobnosti, závažné pro hodnocení artikulacních pohybů (mající i akustický dosah), které rentgen nemá možnost ukázat. Rentgenové obrazy zachycují profil artikulacních orgánů. Bezpečně na nich lze zjistit

⁷ T. Benni, *Palatogramy polskie*, 1931 aj.

⁸ P. Rousselot, *Principes de phonétique expérimentale*, 1897—1908.

L. Roudet, *Éléments de phonétique générale*, Paris 1910.

G. Panconcelli—Calzia, *Die experimentale Phonetik in ihrer Anwendung auf die Sprachwissenschaft*, Berlin 1924.

L. R. Zinder, *Obščaja fonetika*, Leningrad 1960.

⁹ Přímé palatografie použila např. A. Skaličková v práci *The Korean Consonants*, Praha 1960.

¹⁰ O. Jespersen, *Phonetische Grundfragen*, Leipzig—Berlin 1904, 75, zdůrazňuje, že při výzkumu nesmí být žádná stránka řeči výhradně privilegovaná.

¹¹ M. I. Matusevičová, *Vvedenije v obščuju fonetiku*, Moskva 1959.

celkové postavení jazyka, velikost čelistního úhlu a místo dotyku jazyka na paterní klenbě. Nelze však přesně zjistit způsob dotyku jazyka (artikulace hlásek *d, l, ě* může se jevit v jednotlivých případech jako totožná; obr. 1), není také zřetelný způsob dotyku jazyka při sykavkách, hlavně při *š*, při němž není jasné, zda je jazyk postaven celým hrotem směrem k tvrdému patru nebo zda se špička hrotu sklání mírně dolů. Vychýlení úžiny při sykavkách na některou stranu není patrné vůbec, přitom má velký akustický dosah. Pozorování činnosti hrotu jazyka vůbec může být u některých pokusných osob (které však vyhovují jako pokusné osoby z jiného hlediska) znesnadňováno plombami v zubech. Vedle toho na skiagramu nezjistíme přesnou podobu retního otvoru, protože pozorujeme rty pouze z profilu. Rovněž podoba retního otvoru má akustický dosah.

Z výše uvedeného je jasné, že materiál získaný rentgenovými přístroji je třeba doplnit materiálem dalším, který poskytují jiné pokusné metody.

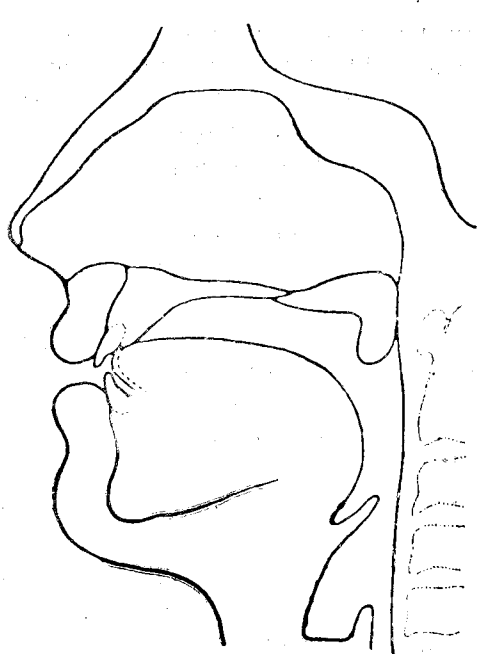
Zkoumání změn retního otvoru je dnes dobře možné filmováním. Filmování nebo alespoň fotografování retního otvoru (současně z profilu a zpřímá) doplněné grafy, ukazujícími pohyb rtů v jistém smyslu ještě názorněji než fotografie, dává pak zřetelný obraz činnosti retní. Metodiku takového výzkumu popsali P. Janota—L. Švestková.¹² Grafy, které uvádějí, mají tu přednost, že spojují v plynulou řadu jednotlivé záběry kamery, takže vlastně rekonstruují pohyb v momentech mezi jednotlivými záběry kamery. Dále také umožňují srovnání různých artikulací navzájem přesněji, než je to možné provádět s fotografiemi. Autoři píší (s. 42): „Z grafu je patrné, že nesporné individuální rozdíly mezi mluvčími nestírají charakteristický ráz křivek“. Tato okolnost tedy pak umožňuje srovnávání výslovnosti různých jazyků, jak to autoři dokumentovali.

Jak bylo již řečeno, skiografie a rentgenokinematografie neposkytuje dostatečně detailní informaci o způsobu dotyku jazyka na patře. Po této stránce může doplnit a zpřesnit naše poznatky palatografie a lingvografie. Proto také obě tyto metody nemohou být skiografií nahrazeny.

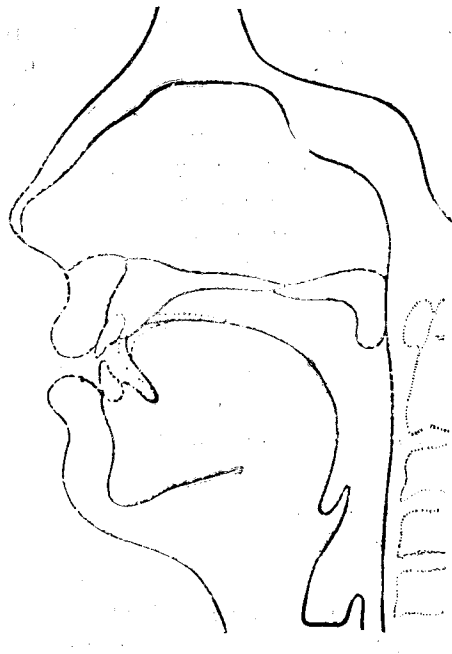
Až dosud chápali jsme palatografii a lingvografii jako v podstatě rovnocenné metody a nezkoumali jsme jejich vzájemný poměr. Zmínili jsme se pouze, že tradičně se kladla vždy větší váha na palatografii, ať už ve starší době na metodu umělého patra, tak v současné době na palatografii přímou (fotopalatografii). Tento postoj zdá se nám na základě některých vlastních zkušeností ne dosti oprávněný.

Vycházíme-li z pozorování činnosti mluvních orgánů, nemůžeme opomíjet skutečnost, že neaktivnější orgán v dutině ústní je jazyk. Jeho pohyby jsou

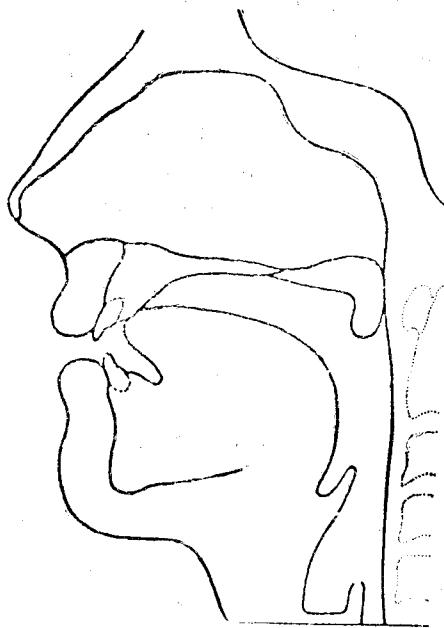
¹² P. Janota—L. Švestková, *K metodice výzkumu retní činnosti*, Acta Universitatis Carolinae, Philologica-Supplementum 1959, Slavica Pragensia I (věnov. prof. A. Frintoví k pětasedmdesátinám).

Hláška *d*

Hláška *č*

Hláška *l*

Obr. 1. B. Hála, *Fonetické obrazy hlásek*, Praha 1960, Obrazová část, obr. 5, 12, 19.

velmi mnohotvárné, naproti tomu paterní klenba je pouze nehybnou oporou pro jeho dotyk. Zajímavé je, že mluvčí si obvykle přesněji uvědomuje místo **dotyku na patře** než polohu jazyka při dotyku. Snad s touto okolností souvisí i **přednostní uplatnění palatografie** ve výzkumu. Druhým důvodem bylo asi to, že paterní klenba se právě pro svou nehybnost zdála bezpečnější oporou pro zkoumání než velmi pohyblivý jazyk. Už v citované studii o barvicí metodě i na jiných místech vyslovuje B. Hála **názor**, že palatografie podává informace jen o tom, co se děje na patře, nebo přesněji, „**kteřá část paterní klenby je dějištěm artikulačního úkonu.**“ Tento neúplný údaj nestačí podle Hálova mínění k tomu, abychom si **mohli učinit přesný obraz o celkovém tvoření každé jednotlivé hlásky.** Jako doplnění palatografie doporučuje používat barvicí metodu (lingvografii). Sám také ve svých pracích důsledně obou metod používá.¹³

V hodnocení vzájemného poměru obou metod zašli bychom však ještě dále. Na základě některých okolností, které dále vysvětlíme, považujeme za zcela oprávněné klást větší váhu právě na lingvografii. Důvody pro takové hodnocení jsou tyto:

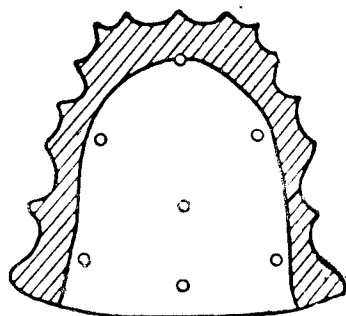
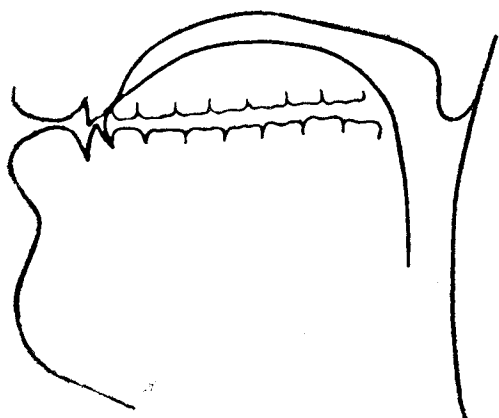
1. Lingvografie zachycuje činnost aktivnějšího orgánu než palatografie; orgánu, jehož pohyb je z hlediska artikulace i akustického výsledku nejzávažnější. Palatografie zachycuje tento pohyb pouze nepřímo.

2. Palatogramy neposkytují vždy dosti zřetelný obraz detailů artikulace jazyčného hrotu při jednotlivých hláskách. Tak např. způsob činnosti jazyčného hrotu při artikulaci *č* (i jiných hlásek) můžeme bezpečně zjistit pouze na lingvogramu. Podobně závěr velárních okluziv je snáze pozorovatelný při lingvografii než při palatografii. Zvláště při použití umělého patra se stává, že neúplné zobrazení závěru na **umělém patře**, které totiž pokrývá pouze tvrdé patro, je omylem považováno za úžinu (a to nejen začínajícími studenty. Srv. Wänglerův atlas, 1. vyd.). Také různé způsoby artikulace alveolárních okluziv (koronální, kakuminální a dorsální) liší se na palatogramu jen velmi nezřetelně, často je vůbec nelze rozlišit (obr. 2).

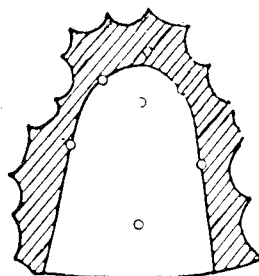
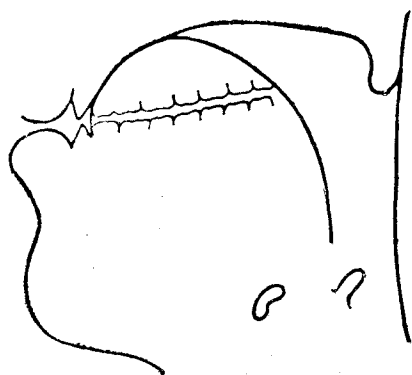
3. Při přímé palatografii, která je nesporně sama o sobě pokrokem proti palatografii nepřímé (umělému patru), vznikají nové metodické problémy. Tím, že **prostor zakřivený (paterní klenbu) fotografujeme pomocí zrcadla jako plochu**, dostáváme jisté zkreslení šířky dotyku. Metodickým problémem proto je i úhel sklonu zrcadla v poměru k paterní klenbě.

4. Nesymetričnosti dotyku jazyka, které mají akustický dosah (posun úžiny při sykavkách na stranu), je snažší hodnotit na lingvogramu než na palatogramu. Všeobecně je třeba mít na zřeteli, že nesymetričnost na patře je někdy způsobována anatomickým ustrojením patra a je třeba brát na to **ohled při**

¹³ B. Hála v cit. studii upozorňuje, že při barvicí metodě nesymetričnost dotyku je znakem nesymetričnosti skutečné.

Apikální *t*

Dorsální *t*

Obr. 2. L. R. Zinder, *Obščaja fonetika*, Leningrad 1960, str. 159, 161, obr. 41, 42, 43.

hodnocení palatogramů. Tím není ovšem míněno, že při hodnocení lingvogramu není snad třeba přihlížet k anatomickým poměrům dutiny ústní.

5. Lingvografie způsobuje pokusné osobě poměrně nejméně podráždění v ústech. Dokonce i ve srovnání s přímou palatografií, při níž se natíráním jazyka dráždí i slinné žlázy, což vyvolává hlavně v začátcích pokusu nežádoucí slinění. Z toho důvodu osvědčuje se lingvografie zvláště dobře při vyšetřování dětí s vadnou výslovností.

6. V pedagogické praxi, při níž používáme uvedených metod jako názorné pomůcky pro doplnění výkladu o artikulaci hlásek, osvědčuje se lingvografie jako metoda názornější. A to zvláště tehdy, používáme-li jí při nácviku výslovnosti cizího jazyka nebo při nápravě vad mateřského jazyka a potřebujeme žáka přivést k tomu, aby si přesně uvědomil činnost jazyka a jednotlivé jeho pohyby.

Závěrem tedy možno tvrdit, že v poměru obou metod je vhodnější považovat lingvografii za složku primární, která za určitých okolností může fungovat i samostatně a poskytnout cenné výsledky. (Je to např. rychlá informace o výslovnosti pokusné osoby, zvláště při vyhledávání objektu z většího počtu osob. Názorné doplnění výkladu při navozování výslovnosti nějaké hlásky aj.). Palatografie je pak jejím doplňkem a kontrolou. Nemůže sama plně nahradit lingvografii. Lingvografie pro svou technickou nenáročnost je uskutečnitelná za jakýchkoliv podmínek, a proto je vhodná i pro orientační výzkum v terénu.

V souvislosti s výše uvedeným stanoviskem k poměru mezi palatografií a lingvografií navrhovali bychom i malou změnu termínu. Domnívame se, že by bylo celkem možné rozšířit termín barvicí metoda (užívaný B. Hálou pro lingvografii) na oba postupy, protože postihuje jejich podstatu, totiž získávání barevných otisků zobrazujících artikulaci jazyka. Oba postupy jsou tedy vlastně založeny na stejném principu, a protože se jejich výsledky doplňují, je vhodné chápat je jako nedílný celek. Barvicí metodu dělit pak na lingvografii a palatografii.

Závěrem ještě několik slov k registraci získaného materiálu a k jeho ukládání.

Registrace materiálu získaného lingvografií a palatografií může sa dít dvojitým způsobem: obkreslováním a fotografováním. S obkreslováním vystačíme ve všech situacích a pokud je provádí zkušený pracovník, je možno plně se spolehnout na výsledky. Nelze na ně ovšem spoléhat u začátečníků, hlavně u studentů při praktických cvičeních. Začátečník nedovede jednak ještě dosti přesně pozorovat závažné detaily, jednak nedovede pozorovaný výsledek dosti obratně a přesně zakreslit. Naopak v cvičeních, která se konají jako doplněk přednášky s cílem pedagogickým, je lépe dávat přednost obkreslování, které nutí studenta k soustředěnému pozorování. Přináší výsledky ovšem jen tehdy, následuje-li kontrola a vysvětlení omylů.

Fotografická registrace, vhodná pro zaznamenávání výzkumného materiálu, má některé metodické problémy. Při přímé palatografii je to stanovení a dodržení určitého úhlu sklonu zrcadla v poměru k paterní klenbě.¹⁴ Také určité zakreslení obrazu v ploše zrcadla nedá se zcela odstranit. Při lingvografii je třeba dbát na vhodné fixování hlavy a pokud možno stejnou polohu jazyka při vysunutí z úst. Fotografování jazyka ponechaného volně spočívajícího v dutině ústní má tu nevýhodu, že nedovoluje přesně zachytit podobu dotyku na okraji jazyčního hrotu. Jeho výhodou je vždy stejné rozložení pohyblivého a mnohotvárného jazyčního svalstva, takže nedochází k proporcionálním změnám šířky a tvaru dotyku. Nejvhodnější je kombinace obou snímků. Pro správnou interpretaci materiálu získaného palatografií a lingvografií považujeme za

¹⁴ K této otázce nejnověji Claes Witting, *Zur Winkelmessung bei Spiegelpalatographie und einiges über palatographische Daten*, Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung 15, 1962, seš. 3—4, 247.

nezbytné získat a zachovat věrný otisk paterní klenby (získaný způsobem obvyklým pro metodu umělého patra). Jedině přihlídnutí k anatomickému ustrojení paterní klenby může zaručit správné hodnocení nepravidelností dotyku, ať už se projeví na lingvogramu nebo na palatogramu. Mnohé odchylky je možno zodpovědně hodnotit až jen po kontrole akustickou analýzou.

Pro výzkum slovenské výslovnosti může použití barvicí metody znamenat značný přínos, a to právě pro možnost její aplikace na neomezeně velký počet pokusných osob. Slovenská výslovnost byla až dosud zkoumána jen celkově, spíše orientačně, aby mohl být stanoven její základní typ mezi slovanskými jazyky. Nyní je třeba přistoupit k detailnímu výzkumu její mnohotvárnosti, která je výsledkem užšího sepětí slovenské spisovné výslovnosti s výslovností nářeční (než je tomu např. v češtině). Je to nutné nejen pro výzkum dialektologický, ale také pro zodpovědnou přípravu na synchronní řešení otázek ortopedických i pro hodnocení způsobu konvergence, jejímž výsledkem je dnešní spisovná slovenská výslovnost. Domníváme se, že tomuto účelu bude vyhovovat archiv slovenské výslovnosti, budovaný Fonetickým kabinetem FFUK. Bude obsahovat dostatečné množství materiálu získaného barvicí metodou, doplněného kvalitní nahrávkou příslušné pokusné osoby, podle možnosti a závažnosti snímkem labiografickým a rentgenokinematografickým.

УПОТРЕБЛЕНИЕ «КРАСИЛЬНОГО МЕТОДА» В СОВРЕМЕННЫХ ФОНЕТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Яна Двонцова

В последние годы огромного развития техника также в области экспериментальной фонетики происходит переоценка применяемых до сих пор экспериментальных методов. Самые большие изменения произошли в области исследования акустическо-аудитивной стороны речи, в которой многие методы уже совсем устарели. Однако мы не вправе аналогично оценивать и методы в области исследований физиологическо-артикуляционной стороны речи. Кроме современной скиаграфии и в последнее время применяющейся рентгенокинематографии не выходят из употребления и методы палатографии и лингвографии («красильный метод»). Несмотря на незначительную техническую требовательность, они дают ценные результаты и в некоторых отношениях их нельзя заменить другими методами. Они тесно связаны друг с другом, и поэтому мы предлагаем расценивать их как один метод (красильный метод). Как палатография (прямая), так и лингвография основаны на том же принципе, и поэтому общее название было бы удобным. Отдельными компонентами красильного метода считаем лингвографию и палатографию, причем лингвография является более важным компонентом и в определенной степени также более самостоятельным чем палатография. Лингвографией последовательно пользуется только пражская школа проф. Б. Галы. В общем лингвография мало известна, хотя имеет много достоинств даже в сравнении с прямой палатографией. Кроме других методов, красильным методом пользуется браτισлавский фонетический кабинет при создании архива словацкого произношения, относительно мало до сих пор изученного.

SLOVENSKÝ SLAVISTA JURAJ RIBAY

(Z dejín slovenskej slavistiky v počiatočoch slovenského národného obrodenia)

MIROSLAV LACTOK

Roku 1962 uplynulo 150 rokov od smrti priekopníka novodobej slavistiky na Slovensku Juraja Ribaya.¹ V slavistickej literatúre je viac príspevkov o Ribayovi.² Najviac materiálu zhromaždil o ňom český literárny historik J. Jakubec v úvodnej štúdií k Paterovmu vydaniu korešpondencie J. Dobrovského a J. Ribaya.³ Niektoré závery Jakubcovej štúdie, pretože sa opierajú len o materiál z korešpondencie, nie sú správne, alebo nemajú všeobecnú platnosť. Slovenskí jazykovedci V. Blanár⁴ a J. Stanislav⁵ všimli si účasť Ribayových informácií pri formovaní Dobrovského predstáv o slovenčine. Vzájomné vzťahy J. Ribaya a P. Cerroniho sledovala B. Pitronová-Kubešová.⁶ Neznáme údaje o Ribayovi zistila L. Čuprová.⁷ Doposiaľ nemáme v slavistickej literatúre prácu, ktorá by všestranne zhodnotila miesto slovenského slavistu J. Ribaya v slavistike.

V tejto práci doplníme bibliografiu o Ribayovi novými údajmi, ktoré sme získali štúdiom archívneho materiálu v českých a slovenských archívoch a v Budapešti. Krátkou charakteristikou jeho nepublikovaných prác pripomenieme ich obsah a význam. Okrem toho chceme poukázať na Ribayovo miesto v slovenskom národnom hnutí a v slovanskom obrození vôbec. Osobitnú pozornosť venujeme problematike slovenského jazyka v jeho diele.

Juraj Ribay sa narodil 23. marca roku 1754 v Bánovciach nad Bebravou.

¹ Pôvodne Juraj Ryba. Podoba Ribay je pomadarchené meno Ryba. Po česky písané listy podpisoval menom Rybay. V slovenskej literatúre je ustálená podoba Ribay, preto sa jej pridrižavame.

² Literatúru o Ribayovi do r. 1900 zaznamenal E. Rizner v *Bibliografii slovenského písomníctva*, Martin 1919, 232—233. Zoznam novej literatúry uvádzame v hesle *Juraj Ribay* v ukázkovom čísle *Slovníka českých a slovenských slavistov*, pripravovaného k V. medzinárodnému sjazdu slavistov v Sofii.

³ A. Patera, *Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Jiřího Ribaye*, Praha 1913, XI—XLVIII.

⁴ V. Blanár, *Slovenčina v Dobrovského klasifikácii slovanských jazykov*, Slavia, 1954, 152—158.

⁵ J. Stanislav, *Slovenčina v diele Dobrovského*, čas. Bratislava III, 1929, 792—824.

⁶ B. Pitronová-Kubešová, *Dvě studie k česko-uherským stykům z konce 18. stol.* (rukopisná diplomová práca, Univ. knižnica Brno).

⁷ L. Čuprová, *Neznámá účast Jiřího Ribaye na Jungmannově Historii literatury české z roku 1849*, Slov. literatúra VIII, 1961, 97—102.

V rokoch 1779—1782 študoval na univerzitách v Nemecku. Po skončení štúdií pôsobil ako kazateľ na niekoľkých miestach, najdlhšie však na Cinkote (1785—1795). Cinkotské prostredie priaznivo pôsobilo na bádateľskú prácu J. Ribaya. Tu sa zblížil s viacerými slovanskými učencami žijúcimi v Pešti a dostal sa do priameho kontaktu s Juhoslovanmi. Po odchode z Cinkoty prišiel do Torže (Juhoslávia), kde musel zápasíť s materiálnou biedou a nedostatkom styku s kultúrou. Zomrel 31. decembra 1812 v Torži.

Väčšia časť Ribayovej rukopisnej pozostalosti je uložená v knižnici Maďarského národného múzea. Dielo je zoskupené v troch konvolútoch: 1. *Collationes textus biblici slavici*,⁸ 2. *Litteraria slavica*,⁹ 3. *De Slavis in Hungaria* (*Lucubrationes de lingua et natione Slavorum*).¹⁰ Člok *Collationes textus biblici slavici* obsahuje pokusy o jazykový rozbor českých biblických textov. Podstatnú časť celku *Litteraria slavica* tvorí *Katalóg Slovansko-českej knižnice*. V celku *De Slavis in Hungaria* najzaujímavejšie sú gramatikálie (*Slavi, De studio lingua Bohemica apud Slavos, De differentia et classificatione Slavorum in Hungaria, Idioticon Slavico-Bohemicum, Vocabularium Hungarico-Slavicum, sive vocabula Slavis et Hungaris communia*).

Obdobie, v ktorom Ribay tvoril, vyznačovalo sa zvýšenou národnou aktivitou.¹¹ V súvislosti s formovaním novodobého slovenského národa v tomto období výrazne sa zintenzívňuje záujem o národnú individualitu. Vo vedeckej oblasti nachádzalo to odraz vo zvýšenom počte prác o histórii a jazyku Slovákov. Cieľom týchto prác nebola len obhajoba slovenského národa, ale postupne sa stávali dôležitou prípravou pre posilnenie novodobého národného cítenia a snahy po emancipácii.

Bol to proces, ktorý neznamenal oslabenie záujmov o všeslovanské otázky, ale naopak — pri skúmaní národných javov opieral sa o všeslovanské záujmy. V novej spoločenskej situácii nastali zmeny vo vedomí slovanskej spolupatričnosti a v jeho spoločenskej funkcii. V porovnaní s predchádzajúcim obdobím, keď toto vedomie tvorilo dôležitú zložku apológií Slovákov, v nových podmienkach začína sa zapájať do buditeľského procesu. Bohatým zdrojom posilňovania povedomia slovanskej spolupatričnosti boli v tomto období medzislovanské styky, ktoré dostávajú kvalitatívne nový obsah. Zdôvodnenie zmeny obsahu stykov treba hľadať v tom, že slovenskí učitelia vychádzali zo spoločnej základne pri skúmaní domácej problematiky. Ak uvážime, že bádanie v tomto čase nebolo širšie organizované a že neexistoval spoločný orgán slavistického bádania, treba hodnotiť tieto medzislovanské styky veľmi pozitívne. Pomáhali preko-

⁸ Sign. Quart Slav. 1.

⁹ Sign. Fol. Boh. Slav. 5.

¹⁰ Sign. Quart Slav. 2.

¹¹ Spoločensko-ekonomickými otázkami tohto obdobia sa zaoberá J. Tibenský v práci *Počiatky slovenského národného obrodenia*, *Historický časopis* II, 1954, 520—538.

návať zaostávanie vlastivedných a slavistických disciplín. A práve preto pripisujeme veľký význam stykom Slovákov s inými Slovanmi. Slovenskí obrodenci vedeli využiť slovanskú pomoc pre vlastný národ, avšak súčasne svojou organizátorskou a bádateľskou prácou významne prispeli pre slovanský celok.

Jedným z húževnatých pracovníkov na poli národnom a slovanskom je J. Ribay. Na slavistické otázky sa orientoval už na štúdiách v Nemecku, kde bol od roku 1779 na univerzite v Erlangen. Roku 1780 študoval už v Jene. Okrem vysokej odbornej úrovne jenskej univerzity priťahovala ho hlavne početnosť študujúcich protestantských Slovákov a Slovanov na tejto univerzite. Z profesorov najväčší vplyv na formovanie Ribayovej vedeckej osobnosti mali profesori J. Griesbach a G. Eichhorn. Vzor v porovnávaní jazykovej stránky biblických textov našiel u Griesbacha, ktorý sa veľmi intenzívne zaoberal biblickou filológiou. Všeobecnú históriu prednášal na univerzite Eichhorn, ktorý zostavoval svoje prednášky zo všeobecnej histórie v duchu Schlözerovom. Pri neskorších Ribayových názoroch (napr. o Slovákoch)¹² sa výraznejšie prejavuje vplyv Schlözerových myšlienok, ktoré našli uňho kladný ohlas. Aký hlboký dojem zanechal v ňom Eichhorn, svedčí i to, že ešte roku 1808 pripomínal Dobrovskému, že bol žiakom Eichhornovým. Pobyt v Nemecku využil tiež na štúdium slovanskej reformačnej literatúry (vo wittemberskej knižnici študoval slovinský preklad biblie z r. 1584 od Jurija Dalmatina). Štúdium na nemeckých univerzitách zblížilo ho s myšlienkovým prúdom osvietenstva. S odrazom osvietenstva sa stretne i v jeho bádateľskej i osvetovej práci.

Po filologickej a teologickej príprave opustil Nemecko slovansky prebudенý Ribay r. 1782. Pôvodne chcel pôsobiť v Prahe, pretože bol presvedčený, že tu nájde najlepšiu podporu pre svoje slavistické snahy, avšak spory medzi evanjelikmi odradili ho od pôvodného úmyslu. Do Prahy ho priťahovala možnosť spolupráce s Dobrovským. Hoci sa s Dobrovským nestretol za svojho pobytu v Prahe a na základe Ribayovej korešpondencie s Cerronim môžeme usudzovať, že k osobnému stretnutiu medzi nimi nikdy nedošlo, predsa ich styky boli najživšie, najbohatšie a najcennejšie. Čulá vzájomná korešpondencia plne nahradila osobný kontakt. Vďaka tomu môžeme sledovať bohatosť a význam ich stykov. Keď prezeráme ich vzájomnú korešpondenciu, pozorujeme, akú cenu jej pripisovali. Niektoré ich listy nadobúdajú charakter vedeckých rozpráv. V niekoľkostránkových listoch Ribay informoval Dobrovského o histórii, literatúre a jazyku svojho národa. I zprávy o Srboch, Slovincoch a Chorvátach vyznačujú sa bohatosťou a presnosťou údajov. Snažil sa ich vždy doložiť rozsiahlym ilustračným materiálom.

Ribay bol typ bádatela, ktorý stále rozširoval a zdokonaľoval svoje poznatky. Jeho vedecký rast sa štúdiom v Jene neskončil. To, čo sa uňho prebudilo v Jene,

¹² J. Ribay J. Dobrovskému 31. jan. 1785 (Kor. IV, 6).

Dobrovský posilňoval a dotváral. Nadviazanie vedeckých stykov so zakladateľmi novodobej slavistiky v Čechách znamenalo pre neho ďalšie prehĺbenie vedomostí o Slovanoch. Zvlášť styky s Dobrovským z tohto hľadiska boli cenné a dôležité, pretože podstatne prispeli k tomu, že Ribay sa vypracoval na pracovníka s obdivuhodným rozhľadom, ktorého poznali a nadväzovali s ním spoluprácu poprední slovanskí učenci (Anton K. Gottlob, A. Bačinský, J. Cerroni, J. Dobrovský, F. Durych a i.). Dobrovský prebúdza v Ribayovi záujem o problémy, ktoré jeho priamo zaujímali, alebo ktoré považoval za potrebné skúmať. Ribay reagoval na podnety svojho učiteľa nielen preto, aby vyhovel požiadavke Dobrovského, ale hlavne preto, že ho tiež zaujímali otázky. Spomeňme len ako príklad jeho iniciatívny prístup k problému slovanských slov v maďarčine. Hoci zdôrazňujeme význam jeho stykov s Dobrovským, nechceme a nemôžeme zatieniť význam kontaktu s ostatnými českými a slovanskými učencami. Šírka stykov bola podmienená všestrannosťou Ribayových záujmov o Slovanov. Špecifickosť záujmov dominuje v stykoch s jednotlivými slovanskými pracovníkmi a hlavným stimulom v nadvязovaní stykov bola odborná stránka.

Pravidelné styky (okrem Dobrovského) Ribay udržiaval i s Durychom. U Durycha hľadal poučenie o staroslovienčine a slovanskom písme. Zato ho on informoval o pamiatkach v Pešti a o Juhoslovanoch. Ribay si vážil spoluprácu s Dobrovským a s Durychom a s uznaním hodnotil ohlas a dosah ich diela. A naopak, obaja títo učenci mali o Ribayovi dobrú mienku. Zvlášť vysoko hodnotili jeho odbornosť. Dobrovský videl v Ribayovi najvernejší prameň informácií o Slovákoch. Keď študoval pôvodné hranice a sídla Slovákov, spresňoval si údaje dotazom na Ribaya, pritom však pripomenul, že pozná Belov a Schlözerov názor na problém.¹³ Skutočnosť, že i Durych počítal s Ribayovou pomocou pri realizácii svojho plánu Bibliotheca Slavica, potvrdzuje, ako pozitívne hodnotil svojho priateľa z Uhorska.

Po obsahovej stránke styky s Dobrovským a Durychom sú zamerané predovšetkým na filologické problémy. Iného charakteru sú Ribayove styky s moravským bibliofilom a najlepším znalcom staršej českej literatúry na Morave J. P. Cerronim.¹⁴ V ňom našiel spolupracovníka v zberateľskej činnosti. Obaja si uvedomovali vzájomnú spätosť dejín a kultúr českého a slovenského národa. Na tomto základe vyrastala medzi nimi spolupráca. Ribay pomáhal Cerronimu objavovať pamiatky týkajúce sa Moravy a Cerroni slovenské a uhorské.

Ribayove styky s Lužickým Srbom K. G. Antonom¹⁵ prezrádzajú nám jeho

¹³ J. Dobrovský J. Ribayovi 4. febr. 1787 (Kor. IV, 67).

¹⁴ Moravský zemský úradník, veľmi dobrý znalec staršej českej literatúry na Morave. Bol blízkym priateľom J. Ribaya. Zo Slovákov časté písomné styky udržiavali s Cerronim profesor J. Palkovič a B. Tablic.

¹⁵ K. G. Anton bol Lužický Srb zo Zhorelea (Görlitz). Napísal *Erste Livien eines Versuches über die alten Slawen etc.*, Lipsko 1783. Vzájomný styk nadviazali z podnetu Dobrovského.

záujmy o tento národ. Prostredníctvom Antona zoznámil sa s prostredím Lužických Srbov a s osudom Slovanov v Nemecku vôbec. Ani jemu Ribay neostával dlhý. Na Antonovu žiadosť posielal mu podrobné zprávy o Slovákoch a Juhoslovanoch. Priateľstvo s mukačevským biskupom A. Bačinským zblížilo ho so životom východných Slovanov. Zaujímal sa aj o poľskú literatúru a gramatiky a slovníky poľského jazyka. Nepodarilo sa nám zistiť pramene informácií o Poľsku. Doteraz sa ukazuje, že neboli priame, ale sprostredkované treťou osobou.¹⁶ **Krátka charakteristika Ribayových stykov so slovanským svetom** ukazuje, ako maximálne vedel využiť medzislovanskú spoluprácu pre obohatenie vlastných poznatkov o Slovanoch a ako mohol doplniť aj dobrých znalcov.

Ribayov bohatý osobný aj písomný kontakt so slavistami pramenil z hlbokého a všestranného záujmu o Slovanov. **Otázky** vzťahujúce sa k histórii a jazykom slovanských národov študoval z **novšej i zo staršej literatúry**. (Anton, Běl, Dobrovský, Katančič). O jeho všestrannom záujme o Slovanov svedčí výrazne Katalóg Slovansko-českej knižnice,¹⁷ v ktorom sú zaznamenané najhlavnejšie diela gramatickej a slovníkovej literatúry každého slovanského národa. Popri českých a slovenských knihách nachádzame v zozname Katalógu desiatky kníh ruských, poľských, lužickosrbských a juhoslovanských. Výber týchto kníh **nebol náhodný**. Ribay vedel zhodnotiť ich obsahovú cenu a preto je v jeho knižnici **zaradená prvá vedecká gramatika ruského jazyka od Lomonosova, Tredjakovského spisy, ďalej poľské, chorvátske, slovinské gramatiky a slovníky (Belostenec, Jambrešič, Gutschmann, Lanosovič)**.

Záujem o Slovanov nútil ho pozorne sledovať činnosť a produkciu slovanských učencov. Vďaka svojim bohatým a čulým stykom a pozornému záujmu o politický a literárny ruch Slovanov bol pohotove informovaný o všetkých akciách medzi nimi. So sústredeným záujmom sledoval súdobé slavistické práce; zaujímal ho Vodnikov slovník, slovník poľského lexikografa Lindeho, **Kopitarova gramatika** a ďalšie diela.

Niektorí bádatelia zdôrazňujú u Ribaya prevahu záujmov o Juhoslovanov.¹⁸ **K** takému záveru vedie do určitej miery Ribayova korešpondencia, v ktorej sa veľmi často hovorí o Juhoslovanoch. **Musíme** mať na zreteli, že taký obsah určovali záujmy adresátov. **O rovnako silnom záujme o všetkých Slovanov svedčí už spomínaný slovanský charakter Ribayovej knižnice a čiastočne i údaje**

¹⁶ Prostredníctvom St. Stratimiroviča získal informácie o slovníku poľského jazyka od B. Lindeho.

¹⁷ Odpisov Katalógu Ribayovej knižnice sa zachovalo niekoľko. V Univ. knižnici v Bratislave je odpis pre J. Palkoviča (sign. SB 133), v Brne v Štátnom archíve pre Cerroniho (sign. G 12), najpresnejší je však odpis pre Jankoviča, ktorý je v Ribayovej pozostalosti v Maďarskom nár. múzeu (sign. 5 Fol. Boh. Slav.).

¹⁸ Tak hodnotil charakter Ribayových záujmov napr. J. Jakubec v úvodnej štúdiu **k vydaniu korešpondencie J. Dobrovského a J. Ribaya**.

z jeho korešpondencie. Tak napríklad Anton informoval ho o lužickosrbských gramatikách a prisľúbil, že mu niektoré pošle. Ribay sa zaujímal aj o Polabských Slovanov. So správou o slovníku Slovanov v Lüneburgu¹⁹ sa zveril Dobrovskému (neskoršie sa pýtal Dobrovského na Oelrichov Specimen reliquiarum Slavicae linguae in provinciis et locis, quae nunc a Germanis habitantur²⁰ a sťažoval si, že ho nemôže dostať). Pozornosť tiež obracal k ruštine. Svedčí o tom dopyt po dobrom katalógu ruských kníh a slovníku. A najlepšie za všetko hovoria recenzie ruských kníh, ktoré sa nám zachovali v jeho pozostalosti.²¹

Zo širokých záujmov a hlbokých vedomostí o Slovanoch vyrastala Ribayova pracovná metóda. Ribay bol predovšetkým usilovný a priamo húževnatý pracovník, pre ktorého sústavná práca bola životným cieľom a potrebou. V Ribayovej bádateľskej metóde prejavila sa bohatá znalosť Slovanov spolu s odrazom dobových vývojových zmien bádateľských metód. Kritický postoj k starším prácam o Slovanoch svedčí o tom, že sa snažil pristupovať k vysvetľovaniu javov zo stanoviska vedeckého racionalizmu. Vedený kritériom vedeckej pravdivosti diela neprijal Hankeho názory o slovanskom písme a nesúhlasil s nekritickým vysvetľovaním histórie Slovanov v diele Antona a Katančiča.

Nové prvky pracovnej metódy sa uňho prejavili v dôslednom požadovaní porovnávať skúmané javy. Uvedomujúc si miesto svojho národa v rodine slovanských národov, skúmané javy vysvetľoval v súvislostiach medzislovanských. V tom zmysle žiadal od súdobých prác, aby nezanedbávali porovnávanie. Tak napríklad nesúhlasil so štruktúrou slovníka skalického lekára Prokopiusa najmä preto, lebo autor slovníka neprihliadal na ostatné slovanské jazyky. Ribayov prístup k javom bol ovplyvnený prudkým rozmachom filológie v tomto období. Vysvetľovanie historických javov dialo sa u neho prevažne z filologického stanoviska. Závety budované väčšinou len na filologických údajoch v mnohých prípadoch boli správne. Podľa pozorovaného toponymického materiálu okolia Jeny usúdil o jeho pôvodnom slovanskom osídlení a súčasne opravil Antonov názor o západnej hranici Slovanov.²² Ribay už pred Kollárom videl vo zvyškoch slovanských názvov dedín hroby slovanského obyvateľstva v Nemecku. Skúmaním a porovnávaním jazykovej stránky starých českých písomných pamiatok získal materiál pre opodstatnené tvrdenie, že čeština v staršom období bola bližšia slovenčine.

Bádateľské princípy: porovnávanie, komplexnosť v bádani, filologicko-historický prístup k slavistickým otázkam sú obsiahnuté v *Proiectum instituti*

¹⁹ Ide pravdepodobne o slovník K. Henniga *Vocabularium venedicum, teutsch-wendisch*. Zmieňuje sa o ňom P. J. Šafárik v *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Budín 1826, 490.

²⁰ Dielo vyšlo v Berlíne r. 1794.

²¹ *Recensio librorum antiquorum Russicorum et Valachicorum Bibliothecae Episcopi Munkacsensis*.

²² J. Ribay J. Dobrovskému 24. jan. 1792 (Kor. IV. 209).

seu societatis slavo-bohemicae inter Slavos in Hungaria. V časti o štúdiu jazyka zdôraznil potrebu študovať pôvod slov a ich históriu v porovnaní so slovanskými paralelami, napr. ruskými.

Ribayove slavistické záujmy boli veľmi široké a zasahovali najrôznejšie oblasti slovanskej problematiky. Významnú časť jeho diela tvorí zberateľská činnosť, najmä preto, lebo v dôsledku národnostného útlaku v predchádzajúcich storočiach boli zničené mnohé literárne poklady českého a slovenského národa. Ribayove zásluhy v tejto oblasti oceňoval už Cerroni. V údajoch o Ribayovi podčiarkol zásluhy o slovanské literatúry, zvlášť o českú literatúru, pretože Ribay často objavil a zachránil zriedkavé exempláre českej literatúry.²³ Cenné sú tiež Ribayove poznámky pre historikov literatúry, od ktorých žiadal, aby venovali pozornosť literárnym strediskám. Rovnako ako zberateľská činnosť priťahovali Ribaya jazykovedné problémy. Tu si predovšetkým povšimol vzájomný pomer slovenčiny a češtiny z hľadiska výslovnosti, pravopisu, gramatickej štruktúry a slovnej zásoby (*De differentia et classificatione Slavorum in Hungaria*, slovníkové práce, *Učitel čisté slovenštiny*). S takým dôkladným rozborom vzájomného pomeru slovenčiny a češtiny sa stretávame v tomto období po prvý raz u Ribaya. Zbieral aj materiál o prenikaní češtiny a českej kultúry na Slovensko a upozornil Dobrovského, že čeština prichádza na Slovensko ešte pred reformáciou s príchodom husitov.

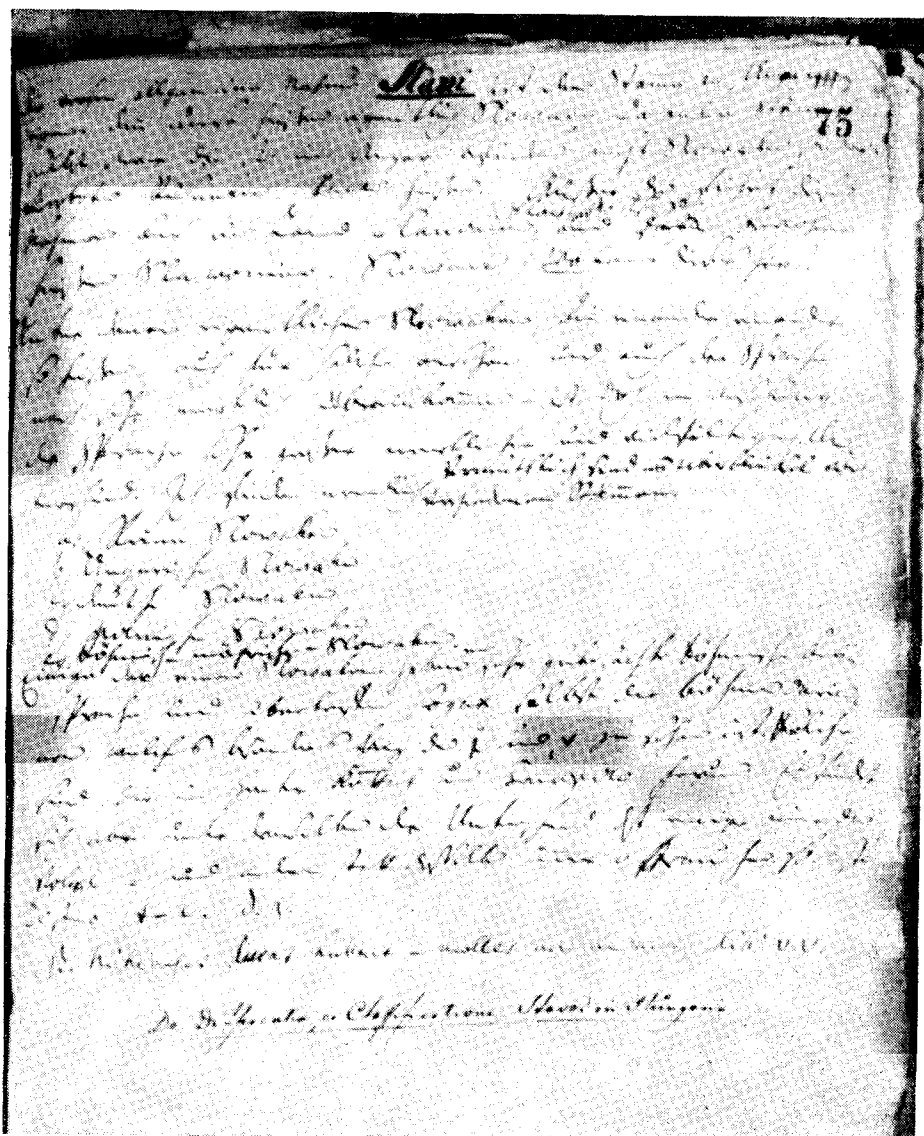
Z hľadiska slavistického treba si pripomenúť Ribayov pokus skúmať slovanско-neslovanské jazykové vzťahy. Táto téma bola v tomto čase aktuálna. Podobnými otázkami sa zaoberali i jeho súčasníci Š. Leška²⁴ a J. Rohonyi²⁵. Z Ribayovho zámeru vznikol slovník slovanských slov v maďarčine (*Vocabularium Hungarico-Slavicum, sive vocabula Slavis et Hungaris communia*). K zostaveniu slovníka tohto druhu neviedli ho len filologické záujmy, ale dobová potreba vedecky dokázať rovnocennosť slovanských jazykov s neslovanskými jazykmi. Touto prácou potvrdil pokrokový zmysel slavistickej práce v období národného obrodzenia. V úvodnej časti slovníka zhodnotil slovnú zásobu maďarského jazyka a zdôraznil, že časť slovného fondu maďarčiny tvoria slová slovanského pôvodu, prevzaté Maďarmi od Slovanov po príchode do Európy. Úvodnú časť ukončil prehľadnou tabuľkou zmien hlások, ku ktorým dochádzalo pri prijímaní slovanských slov do maďarčiny. Slovníková časť obsahuje takmer 1000 príkladov maďarských slov, odvodených zo slovanského základu.

Konkrétne bádateľskú prácu dopĺňoval Ribay organizátorskou činnosťou. Roku 1793 vypracoval spomínaný návrh vedeckej inštitúcie (*Proiectum instituti seu societatis Slavo-Bohemicae inter Slavos in Hungaria*). Úlohou

²³ Odpis Katalógu pre Cerroniho (sign. G 12, Št. archív v Brne).

²⁴ *Elenchus vocabulorum europaeorum imprimis Slavicorum Magyarici usus*, Budín 1825.

²⁵ *Palma quam Dugonics similesque Magyari Slavicae eripere attentarunt vindicata* (napísaná r. 1795).

Slováci
(Úvodný list z porovnávacej gramatiky)

tohto ústavu malo byť komplexné skúmanie javov života Slovákov a ich vzťahu k podobným javom u iných národov. Ribay podporoval každý čin, ktorý viedol k lepšiemu poznaniu a väčšiemu zblíženiu Slovanov, preto schválil aj Antonov návrh všeslovanského časopisu Slavia. V slovenskom prostredí

a medzi Slovanmi získaval obetavých spolupracovníkov pre národnú a slovan-skú vec. Ribay pocítoval potrebu širšie organizovaného výskumu slovenských nárečí, preto v slovenskom prostredí samom vyhľadával spolupracovníkov pre túto prácu. V pozostalosti J. Bilského sa nám zachoval doklad o tom, ako sa pokúšal zapájať do výskunnej práce nových pracovníkov. V liste písanom z Cinkoty žiadal Bilského: „Především Vás prosím, aby ste vyhledávali a spisovali pořekadla a přísloví a slova i spůsoby mluvení takové, kteréžto samým Slovákům jsou vlastní, buď tam, kde nyní, buď v jiném kraji, kde ste předtím bývali“.²⁶ I tu vidieť v Ribayovi dobrého žiaka Dobrovského a pokračovateľa jeho myšlienok na Slovensku.

Osobitnú pozornosť v Ribayovom diele si zaslúžia otázky, ktoré sa dotýkajú slovenského jazyka. Dôležitosť skúmania tejto problematiky súvisí najmä s okolnosťou, že Ribay žil v období, keď nejednotnosť slovenského národného hnutia sa zvýšila ešte aj tým, že ku konfesionálnym rozdielom slovenskej spoločnosti pribudli jazykové spory. Ribay patril k tej časti slovenskej inteligencie, ktorá záporne hodnotila Bernolákov pokus kodifikovať spisovnú normu slovenského jazyka. Sledovanie problematiky slovenského jazyka v jeho diele vyžaduje si aj tá skutočnosť, že Ribay sa podstatne zaslúžil o vedecké vymedzenie vzťahu slovenčiny k češtine a k iným slovanským jazykom.

Pri zisťovaní Ribayovho teoretického a praktického vzťahu k slovenčine všimneme si tieto problémy: 1. jazyková charakteristika slovenčiny a jej začleňovanie do klasifikácie slovanských jazykov; 2. slovenské nárečia, ich klasifikácia a hodnotenie; 3. vzťah ku kodifikácii spisovnej normy slovenského jazyka, uzákonenej A. Bernolákom.

Bohatým prameňom poznania Ribayovej charakteristiky slovenského jazyka je predovšetkým jeho korešpondencia s Dobrovským. V nej pomerne podrobne a ucelene oboznámil českého učenca so všetkými jazykovými plánmi slovenčiny. Už v prvých listoch pokúsil sa podať Dobrovskému základný obraz o jazyku svojho národa. Napríklad 31. jan. 1785 upozornil svojho učiteľa na také slovenské slová, ktoré mala aj staročestina, ale nie sú v slovnej zásobe novočeského jazyka. V tomto liste potvrdil Dobrovskému pravidelnosť koncovky *-em* u slovíes v 1. os. sg. a súčasne sa vyslovil o jazykovej príbuznosti slovenčiny a chorvátčiny. Ribayov záujem o klasifikáciu slovanských jazykov a o ujasnenie miesta slovenčiny v nej bol podmienený dobovými a spoločenskými činiteľmi.²⁷ Problémom vzťahu slovenčiny k chorvátčine sa zaoberal sústavnejšie. Pozorujeme to v jeho listoch. O zbieraní materiálu pre podopretie svojho názoru o príbuznosti slovenčiny a chorvátčiny písal 6. aug. 1788. Ribay sa

²⁶ List písal Ribay 24. nov. 1786 z Cinkoty. Je v pozostalosti J. Bilského v Archíve mesta Bratislavy (sign. 6 A, 4).

²⁷ Problémom klasifikácie slovanských jazykov sa zaoberali viacerí učitelia (J. Chr. Adelung, A. L. Schläzer, J. Dobrovský, B. Kopitar).

prítom neuspokojoval len údajmi zo živej reči, ale svoje názory sa snažil, potvrdiť aj historickým jazykovým materiálom. Veľmi zreteľne naznačil, že slovenčina tvorí prechod medzi západoslovanskými a južnoslovanskými jazykmi. J. Jakubec v úvode k Paterovmu vydaniu korešpondencie poznamenal, že s takýmto hodnotením slovenčiny sa stretávame po prvý raz v slavistickej literatúre u Ribaya. S jeho poznámkou nemôžeme súhlasiť preto, lebo pred Ribayom takto hodnotil slovenčinu už v tridsiatych rokoch 18. storočia nemecký slavista J. L. Frisch²⁸ a neskoršie slovenský obrodenec J. Papánek.²⁹ Ribayova zásluha je v tom, že znovu upozornil na osobitné miesto slovenčiny medzi slovanskými jazykmi a okrem toho staršie názory zdôvodnil bohatším jazykovým materiálom.

O viacerých diferenčných znakoch slovenčiny napísal Dobrovskému 24. marca 1786. Tu mu objasnil, že Slováci nemajú v zvukovom systéme slovenského jazyka vibrantu *ř*, a preto praktické používanie tejto spoluhlásky robí Slovákom ťažkosť. Problémom vymedzovania pomeru slovenčiny k iným slovanským jazykom — zvlášť k češtine — zaoberal sa i v tomto liste. Na základe pozorného porovnávacieho štúdia staročeských písomných pamiatok usudzoval na väčšiu zhodu staročeštiny a slovenčiny. Svoje pozorovania ilustroval príkladmi (neprehlasovaná samohláska v staročeštine a slovenčine, slovenský diftong *-ie* hodnotil ako staršie vývinové štádium proti novočeskému dlhému vokálu *-í*).

Každý nový list znamenal ďalšie prehĺbovanie charakteristiky slovenčiny. V liste z 28. aug. 1789 obrátil Dobrovského pozornosť na rozdiely gramatických rodov v slovenčine a češtine (č. *řetěz* mask., slov. *relaz* fem.). Ribay bol veľmi bystrý pozorovateľ. Pri konfrontačnom štúdiu vedel odpozorovať i veľmi jemné rozdiely, prítom však podstatné, charakterizujúce slovenčinu. Ako príklad môžeme uviesť Ribayovo sledovanie kvantitatívnych odlišností slovenčiny od češtiny. (16. sept. 1794). Správne poukázal na to, že slovenská kvantita sa často nezhoduje so stavom v češtine. Tu tiež zdôraznil využitie slovenskej kvantity pre rozlíšenie slovenských gramatických tvarov (*slova* gen. sg; *slová* nom. pl.).

O slovtvorných prostriedkoch slovenského jazyka informoval Dobrovského 10. júla 1807. V tomto liste vyslovil zaujímavú poznámku z hľadiska vlastných názorov na slovenčinu a jej vzťahu k češtine. Pri určovaní sémantických významov substantív žen. rodu so sufixami *-ička* a *-ečka* (*varička* — *varečka*) vysvetľoval Dobrovskému, že slovenčina dobre rozlišuje významy slov *varečka* (nástroj) a *varička* (žena). Ribay tu poznamenal, že tento krásny sémantický rozdiel si nevedomovali ani Veleslavín ani Komenský. Táto poznámka nám

²⁸ J. L. Frisch, *Historia linguae Vencicae meridionalis*, 1729.

²⁹ J. Papánek, *Historia gentis Slavae*, Pátkostolie 1780.

³⁰ Podľa úvodu o Slovákoch (Slavi).

prezrádza, ako hodnotil češtinu 16. a 17. storočia. Pre neho nebola humanisticko-veleslavínska čeština absolútnym vzorom, ako napríklad pre J. Palkoviča. Ribay vedel, že v slovenčine je mnoho slov s jemnými sémantickými odtienkami, ktorými sa môže obohacovať slovná zásoba českého jazyka. Na inom mieste priamo vyslovil požiadavku, aby si českí spisovatelia viac všímali slovenčinu a aby čerpali z jej bohatstva. Okrem tejto poznámky uviedol v liste celý rad iných znakov, vlastných slovenčine (upozornil tu na slovenský deklinačný typ v pluráli na *-ence*, ktorý čeština nepozná, ďalej na koncovku gen. pl. *-ov* a i.).

Ako doplňujúci prameň pre zisťovanie Ribayovej charakteristiky slovenčiny použili sme rukopisný náčrtok porovnávacej gramatiky slovenského a českého jazyka. Je to len niekoľko stránok (7) pripravovaného porovnania. V úvodnej časti náčrtku „Slavi“ Ribay vysvetlil nepresnosť latinského pomenovania *Slavi* pre Slovákov, pretože toto pomenovanie patrí aj iným slovanským národom, žijúcim v Uhorsku (t. j. Chorvátom, Rusinom a Srbom). Slovanov žijúcich v severnom Uhorsku žiadal nazývať Slovákmí, t. j. tak, ako sa sami medzi sebou nazývajú.

V časti o písme a výslovnosti uviedol tieto rozdiely:

a) vokalicke:

slovenské	české
<i>a</i> (<i>duša</i>)	<i>e</i> (<i>duše</i>)
<i>ie</i> (<i>lieván</i>)	<i>í</i> (<i>líván</i>)
<i>ia</i> (<i>liatý</i>)	<i>í</i> (<i>lítý</i>)
<i>uo</i> (<i>muoj</i>)	<i>ú</i> (bez príkladu)
<i>o</i> (<i>som</i>)	<i>e</i> (<i>jsem</i>)

b) konsonantické:

<i>č</i> (<i>čereva</i>)	<i>stř</i> (<i>střeva</i>)
<i>g</i> (<i>gajdy</i>)	<i>h</i> (<i>hajdy</i>)
<i>i</i> (<i>ikry</i>)	<i>j</i> (<i>jikry</i>)
<i>š</i> (<i>štyri</i>)	<i>č</i> (<i>čtyři</i>)
<i>rie</i> (<i>hriech</i>)	<i>ř</i> (<i>hřích</i>)
<i>u</i> (<i>bou</i>)	<i>l</i> (<i>byl</i>)
<i>ď</i> (<i>daleko</i>)	<i>ď</i> (<i>daleko</i>)
<i>dz, dž</i> (bez príkladu)	<i>đ</i> (bez príkladu).

Pri častiach reči uvádza nové údaje zo slovenskej deklinácie a konjugácie. Napríklad nachádzame tu stredoslovenské tvary prídavných mien *prvnia, prvnie*. Tvorenie komparatívnych tvarov v slovenčine ilustroval príkladmi *krátkejší, sladkejší* (popri *lahčejší, sladčejší*). Časť o zámenách obsahuje stredoslovenské paradigmy osobných, privlastňovacích, ukazovacích a vzťažných zámen. Slovenské sloveso charakterizoval koncovkou *-em* v 1. os. sg. a tvarmi *som a bou*.

Pri sledovaní problematiky Ribayovho **vztahu** k slovenčine nemôžeme obísť otázku nárečí v jeho diele. Ribayova **klasifikácia** nárečí a ich hodnotenie pomáhajú nám pochopiť formovanie jeho názorov na slovenčinu. Jeho zvýšený záujem o nárečia súvisel so skutočnosťou, že pri obrode jazyka **sa** národní buditelia opierali o živú, ľudovú reč. Ribay si uvedomoval, aký význam má **poznanie** nárečí pre obohacovanie spisovného jazyka, preto i v spomínanom návrhu vedeckej inštitúcie zdôraznil potrebu zapisovať, zhromažďovať a vysvetľovať slová rôznych krajov. Obraz o nárečiach si utváral na základe štúdia literatúry predmetu (M. Bel), vlastným pozorovaním a prostredníctvom zprávy od svojich spolupracovníkov a priateľov (zprávy o gemerských nárečiach mu posielali L. Bartholomeides a J. Bilský).

Pozorovaním a porovnávaním dialektologického materiálu dospel k tejto klasifikácii slovenských nárečí:³⁰ a) „čistoslovenské“, b) „maďarskoslovenské“, c) „nemeckoslovenské“, d) „poľskoslovenské“, e) „českomoravskoslovenské“.

Pod „nemeckoslovenskými“ rozumel nárečia slovenských miest, kde sú Slováci v kontakte s cudzím obyvateľstvom. Slovácke prvky (t. j. české a poľské) a maďarské dostali sa do slovenčiny zo susedných jazykových celkov.³¹ Jazykovú pestrosť slovenských nárečí sa pokúsil vysvetľovať ich rôznoslovenským pôvodom.³² Ako „čistoslovenské“ hodnotil stredoslovenské nárečia, o ktorých hovoril, že sa svojou peknou pôvodnou výslovnosťou približujú češtine staršieho obdobia.³³ Názor o „čistoslovenských nárečiach“ opakoval **viackrát**. Odvolávajúc sa na všeobecnú mienku, oznámil Dobrovskému, že najkrajšie po slovensky hovoria tam, kde Slováci neboli v priamom styku s Čechmi.³⁴ Stredoslovenské nárečia lokalizoval do Veľkého a Malého Hontu, Novohradu, Turca a do Liptova, čiastočne tiež na Oravu a do Trenčína. Podľa Ribaya trenčianske a nitrianske nárečia získali čistotu a krásu pôsobením českého knižného jazyka na tieto nárečia.³⁵ Ribay rozoznával tri hlavné skupiny slovenských nárečí: 1. západoslovenské, 2. stredoslovenské, 3. východoslovenské. Západoslovenské nárečia charakterizoval nedostatkom mäkkých hlások (Nitriensis duras habent — molles non amant).³⁶ Pri východoslovenských nárečiach všimol si ich blízkosť s poľštinou.³⁷

Príklady z korešpondencie i z náčrtku gramatiky a pohľad na Ribayovo hodnotenie slovenských nárečí potvrdzujú jeho hlbokú znalosť slovenčiny a súčasne dokazujú, že presvedčivo hovoril o samostatnom postavení slovenčiny

³¹ J. Ribay J. Dobrovskému 24. mar. 1786 (Kor. IV, 35).

³² J. Ribay J. Dobrovskému 19. jan. 1790 (Kor. IV, 156).

³³ J. Ribay J. Dobrovskému 22. júna 1787 (Kor. IV, 82).

³⁴ J. Ribay J. Dobrovskému 19. jan. 1790 (Kor. IV, 154).

³⁵ J. Ribay J. Dobrovskému 22. júna 1787 (Kor. IV, 83).

³⁶ Z úvodu o Slovákoch (Slavi).

³⁷ J. Ribay F. Durychovi 12. marca 1795. Nepublikovaná korešpondencia je uložená v LANM v Prahe, sign. 6N 61—64.

v rodine slovanských jazykov. Uvedenými príkladmi sme chceli poukázať na to, ako dôsledne rozlišoval slovenské a neslovenské jazykové javy. Ribay uznával veľkú blízkosť (najmä historickú) slovenského a českého jazyka, ale odmietal ich stotožňovanie. Pri výbere stredoslovenských prvkov v súvislosti s charakteristikou slovenčiny opieral sa predovšetkým o staršie hodnotenia stredoslovenských nárečí, podľa ktorých sú tieto nárečia „čistoslovenské“.

Hoci Ribay zdôrazňoval, že slovenčina má odlišnosti, ktorými sa líši od češtiny, predsa nesúhlasil s Bernolákovým pokusom kodifikovať spisovnú normu slovenského jazyka. Príčin Ribayovho záporného vzťahu k Bernolákovkej kodifikácii bolo viac. O jednej sa zmienil J. Stanislav v úvode *Dejín slovenského jazyka*.³⁸ Podľa J. Stanislava evanjelickí Slováci neprijali Bernolákov spisovný jazyk predovšetkým preto, že boli viazaní na český oficiálny jazyk cirkevných úkonov, ako aj preto, lebo ich neviazali tradície Trnavy. Konfesijnálne dôvody iste hrali v jazykovej otázke na Slovensku vážnu úlohu. Aj Ribay bránil češtinu proti Bernolákovi slovami: „Nostra lingua ecclesiastica et litteraria est Bohemica.“³⁹

I keď konfesijnálne dôvody zasahovali do riešenia výberu spisovného jazyka pre Slovákov, nemohli tvoriť podstatu zložitého problému, pred ktorým v tomto období stála slovenská spoločnosť. Skutočný základ negatívneho vzťahu k Bernolákovmu pokusu u tej časti slovenskej inteligencie, ku ktorej patril Ribay, objasnil E. Pauliny.⁴⁰ Upozornil, že za osvietenstva nábožensko-apologetická zložka, ktorá živila ideu o národnej a jazykovej jednote, ustúpila ako neaktuálna, zatiaľ čo idea o národnej a jazykovej jednote československej vystúpila samostatne. U Ribaya pozorujeme, že pociťoval potrebu zachovať československú jednotu. A práve spoločný spisovný jazyk mal podľa jeho predstáv plniť funkciu udržovania a prehlbovania spojitosti medzi Slovákami a Čechmi. Ribayovu požiadavku, „aby sme jednotejnost a vernost nějakou mezi sebou míti mohli“,⁴¹ malo splniť spoločné používanie jedného jazyka.

Okrem spomínaných činiteľov, ovplyvňovali Ribayov vzťah k češtine aj jeho osvietenské názory na spisovný jazyk. O jeho prísnych kritériách na jazyk literárnych diel sa dočítame v mnohých listoch adresovaných Dobrovskému a Cerronimu. Ribay odsudzoval v tomto období módné novotárenie v jazyku. Nezamietol však možnosť dopĺňovať slovnú zásobu novými slovami. Tvoriť nové slová odporúčal len podľa gramaticko-filologických pravidiel, ktoré sú vlastné duchu daného jazyka. Ešte pred rozhodnutím utvoriť nové slovo

³⁸ *Dejiny slovenského jazyka I*, Bratislava 1956, 46.

³⁹ J. Ribay F. Durychovi 19. júla 1798.

⁴⁰ E. Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1948, 66.

⁴¹ Z niekoľkostránkovej rozpravy *Učitel čisté slovenštiny* (rukopis je v Ribayovej pozostalosti v Mad. nár. múzeu).

žiadal preveriť, či sa nevyskytuje lepší ekvivalent v staršej českej literatúre, alebo v reči Slovákov.⁴²

Príklon k českému jazyku v otázke spisovného jazyka Slovákov neznamenal u Ribaya odnárodňovanie. Námietky, že používanie češtiny Slovákami znamená ich bohemizovanie, odmietol odpoveďou: „... ale se tak musíme všichni počestiti? Nemusí, jest to strach a daremná bázeň... proto, poněvadž není všecko české, co se lidem zdá býti takové, ale je slovenské...“⁴³ Ako vidno z úryvku postavil sa aj proti rodiacim sa puristickým tendenciám.

Hoci Ribay vystupoval celkove ako stúpenec češtiny, predsa nepopieral možnosť povýšiť slovenčinu na spisovný jazyk.⁴⁴ Pri riešení zložitej situácie v otázke spisovného jazyka bral do úvahy existenciu osobitosti domáceho jazyka. Ako iní osvietení, tak aj on rozlišoval v jazyku viac štýlov. V prejavoch vyššieho štýlu žiadal používať češtinu. V prejave nižšieho štýlu dovolil používať slovenčinu.⁴⁵ Slovenské prvky (lexikálne, tvaroslovné, syntaktické) využíval najmä v literatúre s osvetovým zameraním. Tak napríklad v *Katechysme o zdraví pro obecný lid*⁴⁶ sme našli len na posledných stránkach tieto slovakizmy: *načím, hore, chytro, nech bude dobře měko postlané duchnamí*. Osvetová práca vyžadovala demokratizáciu jazyka. Progresívne prvky v jeho názoroch na jazyk sa prejavili i v tom, že spoločnosť považoval za hlavného určovateľa normy jazyka. Jeho ústupky slovenčine pramenili zo všeobecného vývinu k zrejmejšiemu prejavu národnej individuality.

Z niektorých naznačených skutočností o Ribayovi vyplýva, že jeho myšlienky, hoci jeho jazykovedné dielo nevyšlo tlačou, boli známe súčasníkom na Slovensku a v slovanských krajinách a stali sa súčasťou zápasu za národnú a kultúrnu emancipáciu Slovákov. I keď jeho dielo nadväzovalo na staršie slavistické práce, na mnohých miestach pozorujeme už prekonávanie starších humanisticko-barokových postupov. Širšia slavistická orientácia Ribayovej práce vyplývala zo spoločenských potrieb rodiaceho sa slovenského národa. Ribayovou zásluhou dostávala sa slovenská novodobá slavistika už vo svojich začiatkoch do tesnej spojitosti s vývojom slavistiky v Čechách a v ostatných slovanských krajinách. Ribayovo dielo významne prispelo k začleneniu Slovákov a slovenčiny do súdobej slavistickej literatúry. Hoci Ribay zo svojich bohatých plánov mohol uskutočniť iba časť, predsa vytvoril dielo, o ktoré sa opierali aj nasledujúce generácie (zreteľne to pozorujeme napr. v Šafárikovej práci *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*).

⁴² Svoje osvietenské názory na jazyk najzreteľnejšie vyslovil v Proiecto instituti.

⁴³ *Učitel čistě slovenštiny*.

⁴⁴ Pozri Ribayov list J. Dobrovskému z 31. jan. 1785 (Kor. IV, 6).

⁴⁵ V rozprave *Učitel čistě slovenštiny* Ribay hovorí: „... zvlášť ten jeden Slovák, když jinému píše, může bezpečně psati ne česky, ale našsky.“

⁴⁶ *Katechismus o zdraví pro obecný lid*, Pešť 1795.

V bádání o Slovákoch naznačil smer výskumu, ktorý sa mohol plánovite uskutočňovať až o poldruha storočia po jeho smrti. Svojou činnosťou zaradil sa medzi príkladných pracovníkov na poli slovanskej vzájomnosti. Palkovičov výrok o J. Ribayovi „byl učený, na slovo vzatý Slovák“, najvýstižnejšie charakterizuje kvality jedného z priekopníkov novodobej slavistiky na Slovensku.

СЛОВАЦКИЙ СЛАВИСТ ЮРАЙ РИБАЙ

(Из истории словацкой славистики начального периода национального возрождения)

Мирослав Лациок

По случаю 150-летия со дня смерти Юрая Рибая (1754—1812) автор попытался дать характеристику одного из основоположников научной славистики Юрая Рибая и его деятельности в области славяноведения. Пользуясь архивным материалом, ему удалось дополнить и уточнить некоторые библиографические данные о Рибая. Краткой характеристикой его неизданных произведений он хотел припомнить их содержание и значение. Дальше он дает оценку значения Рибая для словацкого национального движения и для славянского возрождения вообще. Особенное внимание он уделяет вопросу словацкого языка в произведениях Рибая.

После обзора главнейших жизненных событий и межславянских связей Рибая, которые влияли на формирование его личности и взглядов, автор переходит к анализу до сих пор неизученной проблематики словацкого языка в творчестве Рибая. В связи с изучением этой проблематики он затрагивает вопрос о лингвистической характеристике словацкого языка в произведениях Рибая. На основе имеющегося материала он приходит к выводу, что Рибай — знаток и любитель языка своего народа, признавал словацкому языку самостоятельное и особое место в семье славянских языков. После этой констатации автор ставит перед нами вопрос, почему Рибай отрицал кодификацию словацкого языка. Он заключает, что на решение выбора письменного языка у Рибая влияло несколько факторов.

Деятельность Юрая Рибая сыграла важную роль в науке а также в борьбе за эманципацию словацкого народа. Рибай своими мыслями влиял на своих современников и на последующие поколения.

VIŠLO ZA BERNOLÁKOVHO ŽIVOTA DRUHÉ VYDANIE JEHO GRAMATIKY?

BORIS BÁLENT

Vo všeobecnosti vieme, že slovenské knihy sa v starších obdobiach slabo mŕňali najmä pre menej početnú vrstvu slovenských vzdelancov i pre nedostatočný záujem širšej verejnosti. Okrem niekoľkých výnimiek ďalšie vydania kníh boli ozaj len zriedkavosťou, a preto hodno objasňovať okolnosti okolo jednotlivých prípadov, za akých k nim došlo.

V tomto smere pokladáme za potrebné informovať aspoň odborné kruhy o výsledku sledovania jednej stopy zo zahraničnej tlače, týkajúcej sa knižnej kultúry nášho obrodenia. Béla Márkus pri recenzovaní Kotvanovej Bibliografie bernolákovcov (*Magyar könyvszemle LXXIV*, 1958, str. 205—206) popri iných doplnkoch uvádza pre nás prekvapujúci a doteraz neznámy údaj, že r. 1802 vyšlo v Segedíne druhé vydanie Bernolákovej Gramatiky. Túto zprávu sme sa nedávno podujali overiť na základe mikrofilmu, ktorý sme získali zo Štátnej Széchényiho knižnice (Országos Széchényi könyvtár) v Budapešti.

Už aj pri zbežnom porovnaní pôvodného a tzv. druhého vydania Bernolákovej Gramatiky sme ľahko zistili, že pri tzv. druhom vydaní ide len o „titulové“, teda nepravé vydanie, pri ktorom bol z časti nákladu prvého vydania z r. 1790 odstránený titulný list so štvorstranovým venovaním a nahradený novým titulným listom. Ostatná sadzba, t. j. úvod na XVI stranách, text na 312 stranách, index na (6) stranách i Errata na poslednom liste sú totiž bezpečne z r. 1790. O tom svedčí už aj záverečný dátum Bernolákovho českého úvodu aj s neopravenou chybou Kalendis Januarii (!) 1789, ďalej totožný štoček na IX. strane úvodu i ozdobná linka nad začiatkom indexu, ale najmä rovnaké typy a úplne totožná úprava strán.

Ako vzniklo toto „titulové“ vydanie? Išlo zjavne o pokus speňažiť väčší nepredaný zvyšok nákladu. Na knižný trh ho však nedal pôvodný vydavateľ Ján Michal Landerer v Bratislave, ale knižtlačiar Urban Grün, bývajúci vzdušnou čiarou o vyše 300 km na juhovýchod v Segedíne nad Tisou. Landerer mu pravdepodobne prenechal zostatok nákladu hlboko pod cenou a je len otázka, či titulové vydanie vyšlo s vedomím autora. Štylizácia nového titulného

GRAMMATICA
S L A V I C A

AUCTORE
ANTONIO BERNOLAK

AD
USUM SCHOLARUM NATIONALIUM
INCLYTI COMITATUS
CSONGRADIENSIS
ACCOMODATA.

*Editio altera, Poseniensi prima Editione
austior & emendatior.*

SZEGEDINI,
TYPIS URBANI GRÜN.
1802.

listu svedčí o opaku. Nie je totiž mysliteľné, že by Bernolák bol súhlasil s údajom, akoby toto „druhé vydanie prispôsobené pre používanie na národných školách slávnej Čongrádskej župy“ bolo oproti bratislavskému prvému vydaniu „zväčšené a pozmenené“, pretože to nezodpovedá skutočnosti.

Nevieme, s akým úspechom šíril U. Grün gramatiku bernoláčtiny medzi dolnozemskými presídlencami, prevažne evanjelikmi. Už samotný pokus je však zaujímavý a odhaľuje nám nový pohľad na obrodenecké kultúrne podmienky. Opis nepravého druhého vydania s textom titulného listu neuvádzame, pretože pripojujeme jeho faksimilovú reprodukciu.*

* Unikát je v Univerzitnej knižnici v Debrecíne, mikrofilmu v knižnici Matice slovenskej v Martine.

O PASOVSKOM ZLOMKU STAROČESKÉHO ŽALTÁRA

EUGEN PAULINY

Pasovský zlomok staročeského žaltára našiel Josef Truhlář a aj ho vydal.¹ Tento zlomok bol prilepený ako súčasť dosiek na knihe *Templum gratiarum serenissimi ac potentissimi principis ac Domini D. Leopoldi archiducis Austriae piis Manibus cineribusque a memoria archiducalis collegii Passaviensis S. I. a. d. 1633 dicatum*. J. Truhlář sa domnieva, a nie je to bezpodstatné, že na doskách iných exemplárov tejto knihy by sa mohli nájsť ďalšie zlomky tohože žaltára. Podľa úsudku paleografov písmo žaltára je zo 14. storočia, podľa úsudku J. Truhlára patrí žaltár svojím jazykom do druhej polovice 14. storočia.² Žaltár je napísaný na pergamene a bol napísaný veľmi nákladne: krásne súmerné písmo, iniciálky na začiatku každého žalmu, zapísaná je vždy iba polovica blány, iniciálky sú zdobené zlatom. Žaltár bol písaný zrejme pre bohatého človeka.³ Pisár bol zručný. Z jazykovej stránky však treba upozorniť, že prekladateľ bol málo cvičený človek, doslovne tlmočil latinský originál, miestami mu nerozumel. Tento preklad sa nezhoduje s inými staročeskými prekladmi žaltára. Je teda prekladom samostatným.⁴

Celý zlomok s paralelným latinským textom znie:⁵

Žalm XVIII:

6. Wslunczy usadil przybytek swoy:
a on yakoz chot yda zluoze sweho:
radowal sie yakoz obir k biezeny
cyesti swe.

7. Ot wyrehu nebe wisstye geho:
a potkanye geho az do wisosty geho:

In sole posuit tabernaculum suum:
et ipse tanquam sponsus procedens
de thalamo suo: exultavit ut gigas ad
currendam viam.

A summo caelo egressio eius et oc-
cursus eius usque ad summum eius:

¹ *Pasovský zlomek staročeského žaltáře v Universitní knihovně Pražské*, Časopis Musea Království českého 52, 1878, 380—390.

² J. Truhlář, c. d., 383.

³ J. Truhlář, c. d., 382, 390.

⁴ J. Truhlář, c. d., 385, 386, 389.

⁵ Staročeský text preberáme z J. Truhlára, c. d., latinský text dopĺňujeme podľa vydania *Vulgaty*.

anyz gest ktoby sie vkryl ot horkosty gehu.

8. Zakon hospodynow obraczugie dussye: zakon hospodynow wierni, mudrost dawagie robatuom.

9. Sprawedylnosty hospodynowy prawye obweselygycze sirdezie: prikazanye hospodynowo stkwueye oswieczugie oczu.

10. Bazen hospodynowa swata ostane nawieki wiekuow: sudowe hospodynowi prawi, zpraweny samy wsobie.

11. Zadagyeye nad zlatto a nad kamen drahi velmy: a slassy nad prziesnost y nad stred.

12. A ay sluha twoy ostrziha gie, wuostrazenstwy gich otplata mnoha.

13. Dopusczenye kteri rozomye (?) Ot taynicz mich oczist mye:

14. A ot bludnich przyehowiy sluzie swemu. Kdez mogli nebudu panowaty, tehdi bez poskwyrni budu: a oczisezen budu ot dopusczenye przewelikeho.

15. A budu aby sie slybily promluwenye ust mych: a pamatowanye sirdeze meho wuoblicziegy twem wezdi. Hospodyne pomocznik moy a wiprostyltel moy.

Chwala otezy a sinu a duchu swatemu.

Žalm XIX:

2. Usliss tye hospodyn wden smutka: ostrz(ihay tye gmie) bozie yacob.

3. Possli tobie pomocz ot swateho: a ot syon obran tye.

4. Pamyetiw bud wssye obiety twe: a offera twa obizna bude.

5. Day tobie podle sirdeze tweho: a wssie radi twe potwyrd.

nec est qui se abscondat a calore eius.

Lex Domini immaculata convergens animas: testimonium Domini fidele, sapientiam praestans parvulis.

Iustitiae Domini rectae, laetificantes corda: praeceptum Domini lucidum, illuminans oculos.

Timor Domini sanctus, permanens in saeculum saeculi: iudicia Domini vera, iustificata in semetipsa.

Desiderabilia super aurum et lapidem pretiosum multum: et dulciora super mel et favum.

Etenim servus tuus custodit ea, in custodiendis illis retributio multa.

Delicta quis intelligit? ab occultis meis munda me:

Et ab alienis parce servo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, et emundabor a delicto maximo.

Et erunt ut complaceant elloquia oris mei: et meditatio cordis mei in conspectu tuo semper. Domine, adiutor meus et redemptor meus.

Exaudiat te Dominus in die tribulationis: protegat te nomen Dei Iacob.

Mittat tibi auxilium de sancto: et de Sion tueatur te.

Memor sit omnis sacrificii tui: et holocaustum tuum pingue fiat.

Tribuat tibi secundum cor tuum: et omne consilium tuum confirmet.

6. Radowaty sie budem wspasens-
stw ty: a weymie boha nasseho
oslaweny budem.

7. Napyln hospodyn wsieczki pros-
bi twe: gyz poznal sem, ze spasenu
uczynyl hospodyn mazaneho sweho.

Uslissi gey znebe swatcho sweho
a wvladanych spasenye prawicye gehu.

8. Ty nawoziech a ty nakonych: ale
my wegmye hospodyna boha nasseho
naziwaty budem.

9. Ony zawazany su a padli su: ale
my wstalismy a zprostrzienysmy.

10. Hospodyne spasena uczin krale:
a usliss ny dne kterehoz naziwaty bu-
dem tye.

Žalm XX.

2. Hospodyne weznosty twe wesse-
lity sie bude kral: a naspasenswty
twem radowaty sie bude naramnye.

3. Zadost sirdeze gehu dalsi gemu:
a woly rtuow gehu neprzielstyls gehu.

4. Nebo przedssels gey vpozehna-
nych sladkosty: posadyls nahlawye
gehu korunu ot kamene draheho.

5. Zywoť prosil ot tebe: dals gemu
prodlenye dnyow nawieki, a nawieki
wiekuow.

6. Welika gest chwala gehu wspa-
senswty twem: chwalu a weliku okra-
su wsadyss nan.

7. Nebo dass gey vpozehnanye na
wieki wiekuow: obwesseliss gey.

Žalm XXVII:

4. Podle skutkow ruku gieh otplat
gim: nawracz odpłatu gieh gim.

Laetabimur in salutari tuo: et in no-
mine Dñi nostri magnificabimur.

Impleat Dominus omnes petitiones
tuas: nunc cognovi quoniam salvum
fecit Dominus Christum suum.

Exaudiet illum de coelo sancto suo:
in potentatibus salus dexteræ eius.

Hi in curribus, et hi in equis: nos
autem in nomine Domini Dñi nostri
invocabimus.

Ipsi obligati sunt, et ceciderunt: nos
autem surreximus et erecti sumus.

Domine salvum fac regem: et exaudi
nos in die, qua invocaverimus te.

Domine, in virtute tua laetabitur
rex: et super salutare tuum exultabit
vehementer.

Desiderium cordis eius tribuisti ei:
et voluntate labiorum eius non frau-
dasti eum.

Quoniam prævenisti eum in bene-
dictionibus dulcedinis: posuisti in ca-
pite eius coronam de lapido pretioso.

Vitam petiit a te: et tribuisti ei lon-
gitudinem dierum in sæculum, et in
sæculum sæculi.

Magna est gloria eius in salutari tuo:
gloriam et magnum decorem impones
super eum.

Quoniam dabis eum in benedictio-
nem in sæculum sæculi: laetificabis
eum (in gaudio cum vultu tuo).

Secundum opera manuum eorum
tribue illis: redde retributionem eorum
ipsis.

5. Nebo nerozomyeli su skutkom bozim, a wskuteyech ruku gich rozruss gie, a neplodity budess gich.

6. Pozehnnani hospodyn: nebo uslisal hlas modlitwy me.

7. Hospodyn pomocznik moy a obrancye moy: a wnyem nadyegy myelo sirdeze me, a pomozeno my gest. A otkwetlo gest masso me: a woly mogy spowiedaty sie budu gemu.

8. — — —

9. Spasenu uczin lyud swoy hospodyne, a pozehnay dyedycztwy sve-
na: a zpraw gie, a powys gich az na wicki.

Žalm XXVIII:

1. Przineste hospodynu sinowe bozi: przineste hospodinu sini beranow.

2. Przineste hospodynu chwalu a czest, przineste hospodinu chwalu gmenu geho: modlete sie hospodynu wstoleny swatem geho.

3. Hlas hospodyna na wodach, buch weleslawnosty wzehrzmyel: hospodyn na wodach mnohich.

4. Hlas hospodynow weznosty: hlas hospodynow vwelelybnosty.

5. Hlas hospodynow zdrziskagycyeho cedros: a zdrziska hospodyn cedros libani.

6. A rozdrobi gie yakoz tele libani: a mile swe yakozkoly sini giednorozczow.

7. Hlas hospodynow zachwacugycyeho plamen ohnye.

8. Hlas hospodynow srazugycyeho pusezy, a zamuty hospodyn pusezy cades.

9. Hlas hospodynow prziprawugycyeho cedros, a zgiewi srostlini: a

Quoniam non intellexerunt opera Domini, et in opera manuum eius detruas illos, et non aedificabis eos.

Benedictus Dominus, quoniam exaudivit vocem deprecationis meae.

Domine adiutor meus et protector meus: in ipso speravit cor meum, et adiutus sum. Et refluoruit caro mea: et ex voluntate mea confitebor ei.

Salvum fac populum tuum, Domine, et benedic hereditati tuae: et rege eos, et extole illos usque in aeternum.

Afferte domino filii dei: afferte domino filios arietum.

Afferte domino gloriam et honorem, afferte domino gloriam nomini eius: adorate dominum in atrio sancto eius.

Vox domini super aquas, deus maiestatis intonuit: dominus super aquas multas.

Vox domini in virtute: vox domini in magnificentia.

Vox domini confringentis cedros: et confringet dominus cedros Libani.

Et comminuet eas tamquam vitulum Libani: et dilectus quemadmodum filius unicornium.

Vox Domini intercidentis flammam ignis.

Vox Domini concutientis desertum: et commovebit Dominus desertum Cades.

Vox Domini praeparantis cervos, et revelabit condensa: et in templo

wchramyeh gehow wsyczkny wzdadyeh
chwalu.

10. Hospodyn powodny przyebity
kazuge: a siede hospodyn kral nawieki.

11. Hospodyn cznosty lyudu swe-
mu da: hospodyn pozehna lyudu swe-
mu vpokogy.

Žalm XXIX:

2. Powisim tebe hospodyne, nebos
prziyal mye: anyzs posladył neprzatel
mich nad mye.

3. Hospodyne boze moy wolal sem
ktobie, a uzdrawyls mye.

4. Hospodyne wiwedyls ot pekla
dussy mu: spasenu uczynyls mye ot
stupugycyeh do gizera.

5. Slawte hospodynu swiety gehow: a
zpowiedaytesie pamietyswatosty gehow.

6. Nebo hnyew wnenawisty gehow:
a zywoť vwoly gehow. Kweczeru przye-
bude placz: a k gytrznym wessele.

7. Ale yas powiedyel sem wuobi-
zenstwy swem: nehnu mnu nawieki.

8. Hospodyne vwuoly twe, dals
okrasie me cznost. Otwratyłs twars
swu otemne, a uczynyl sem sie smuten.

9. Ktobie hospodyne wolaty budu:
a kbohu meho modlity sie budu.

10. Kteri uzitek wekyrwy me, kdiz
my gest snyty vpotworu? Y zali zpowa-
dedy sie bude tobie popel, aneb
zwiestowaty bude prawdu twu?

11. Uslissal hospodyn y smylowal
sie gest nademnu: hospodyn uczynyl
sie gest pomoczyk moy.

12. Promyenyłs placz moy wvesse-
le mnye: okrussil s myech moy, y ob-
klyczil s mye radošczy.

eius omnes dicent gloriam.

Dominus diluvium inhabitare facit:
et sedebit Dominus rex in aeternum.

Domini virtutem populo suo dabit:
Dominus benedicet populo suo in pace.

Exaltabo te, Domine, quoniam
suscepisti me: nec delectasti inimicos
meos super me.

Domine, Deus meus, clamavi ad te
et sanasti me.

Domine, eduxisti ab inferno animam
meam: salvasti me a descendentibus
in lacum.

Psallite Domino sancti eius: et con-
fitemini memoriae sanctitatis eius.

Quoniam ira in indignatione eius:
et vita in voluntate eius. Ad vesperum
demorabitur fletus: et ad matutinum
laetitia.

Ego autem dixi in abundantia mea:
non movebor in aeternum.

Domine in voluntate tua praesti-
tisti decori meo virtutem. Avertisti
faciem tuam a me, et factus sum con-
turbatus.

Ad te, Domine, clamabo: et ad
Deum meum deprecabor.

Quae utilitas in sanguine meo, dum
descendo in corrutionem? Numquid
confitebitur tibi pulvis, aut annuntia-
bit veritatem tuam?

Audivit Dominus et misertus est
mei: Dominus factus est adiutor meus.

Convertisti planctum meum in gau-
dium mihi: conscidisti saccum meum,
et circumdedisti me laetitia.

13. A zpiewaty bude tobie chwala
ma, bich nebyl zamuczen: hospodyne
boze moy nawieki zpowiedaty sie bu-
du tobie.

Ut cantet tibi gloria mea, et non
compungar: Domine, Deus meus in
aeternum confitebor tibi.

Niektoré fakty sa zdajú poukazovať na slovenskú provenienciu textu.

Sú to najmä tieto:

1. *wekyrwy* (ž. 29, v. 10). Vkladné *i* v nepriamom páde ukazuje, že po vokalizácii jerov sa tu *r* počítavalo už v 14. storočí ako slabičné. Lenže slabičné *r* sa v pôvodnej skupine *rb, rš* vyvinulo pred zánikom jerov iba v západnej a strednej slovenčine (okrem Záhoria a oblasti asi po Modru).⁶ Slabičné *r* v tejto pozícii nebolo v 14. storočí v českých a moravských (ani sliezskych) nárečiach. Pokiaľ sa vyskytujú výnimky, vyskytujú sa alebo vo verši, alebo ide o doklady z textov, ktoré prešli slovenským prostredím.

wiwedyls (ž. 29, v. 4). V českých a moravských nárečiach bolo *l* v *l*-ovom parti-
cipiu sloviess I. triedy po zániku jerov neslabičné. Neskoršie sa menilo na
slabičné.⁷ Na túto zmenu sú už doklady zo 14. stor.⁸ Slabičné *l* a neskoršie
vkladné *e* (*védel*) je v moravských nárečiach na hraniciach Slovenska, t. j.
v nárečí kopaničiarskom⁹ a v karlovičskom.¹⁰ V týchto nárečiach možno tvary
typu *védel* pochopiť vplyvom zo slovenskej strany. Tvar *wiwedyls* teda nie je
nemožný ani v češtine, ale je pravdepodobnejší v západnej slovenčine, kde
v 14. storočí nebol asi výnimkou, ale pravidlom.

Pri slabičnom *r, l* bolo v češtine i v slovenčine do 14. storočia sprievodné *i*.
V tomto žaltári je tak naskrze: *obir* (18, 6), *ot wyrchu* (18, 7), *sprawedylnosty*
(18, 9), *sirdcze* (18, 9), *bez poskwyrni* (18, 14), *sirdcze* (18, 15), *sirdcze* (19, 5),
potwyrld (19, 5), *napyln* (19, 7), *sirdcze* (20, 3), *sirdcze* (27, 7).

2. Zmena *t > c* v tvaroch *navracz* (27, 5), *radosczy* (29, 12). Tieto zjavy sa
môžu síce pokladať aj za lašské, ale v súvislosti s ostatnými javmi sú skôr
slovenské.

3. Je otázne, ako interpretovať písanie *yda* (18, 6), *weymie* (19, 6). Ak by
bolo treba čítať *ida, ve imě*, vtedy by šlo o zreteľný slovakizmus, ak by šlo
o čítanie *jda, ve jmě*, vtedy ide o bohemizmus. Pomôže nám tu trochu analýza
pravopisu pamiatky v tejto veci.

Na začiatku slova pred samohláskou sa *j*- píše 7 ráz ako *y*-, 39 ráz ako *g*-
(najmä v zámene *geho, gemu, gich, gim*, v slovesnom tvare *gest* a ešte v niekto-

⁶ Pozri Eugen Pauliny, *Zur Entwicklung der sog. Nebensilben im Slowakischen*, Cercetări de Lingvistică, Mélanges Linguistiques offerts à Emil Petrovici, III, 1958, 369—373.

⁷ Pozri Jan Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého I*, 1894, 288.

⁸ J. Gebauer, c. d., 293; III, 2, 1898, 94.

⁹ Fr. Bartoš, *Dialektologie moravská I*, 1886, 37, 38, 39, 40 (tu je vkladné *o*), 44.

¹⁰ Fr. Bartoš, c. d., 78; podľa Fr. Svěráka, *Karlovičské nářečí*, 1957, 73, v karlovičskom nárečí vkladné hlásky v tomto prípade nie sú.

rých prípadoch), pred spoluhláskou raz ako *g*- (*wegmye*, 19, 8). Hláska *j* na konci slabiky (a na konci slova) sa píše vždy ako *y*, *i*-ový element v dvojhláske *ie* a v *ě* sa píše *i* alebo *y*, *j* medzi vokálmi sa píše ako *g* vždy, iba raz v slove *prziyal* (29) sa píše *y*. Vidieť teda, že na začiatku slova sa hláska *j* píše obyčajne ako *g*. Teda nie je nemožné posudzovať tvary *yda*, *weymie* ako *ida*, *ve imě*, teda ako slovenské tvary.

4. Písanie *zlatto* (18, 11), *wessela* (29, 6; 29, 12), *wesselity sie* (20, 2), *obwesseliss* (20, 7), *masso* (27, 7) by mohlo poukazovať na zdvojené spoluhlásky, aké sa vyskytujú v južnej západnej slovenčine. Z týchto slov sa zdvojene vyslovuje dnes v západnej slovenčine *zlatto* a *masso*. Že tu ide o vystihnutie zdvojenia, na to by mohol poukazovať fakt, že *t* sa píše v pamiatke vždy nezdvojene okrem tohto prípadu a že *s* sa píše obvykle nezdvojene (v 213 prípadoch) okrem uvedených 5 prípadov. Hláska *š* sa v pamiatke označuje 21 ráz ako *ss* a 4 razy ako *s*. Zdvojovanie *s* v uvedených piatich prípadoch sa teda zdá zámerné.

5. Nedostatok vokatívnych foriem: *Hospodyne pomocnik moy a wiprostytel moy* = Domine, adiutor meus et redemptor meus (18, 15). — *Hospodyn pomocnik moy a obrauczye moy* = Domine, adiutor meus et protector meus (27, 7).

Ako porovnanie s latinským textom ukazuje, môže tu ísť prsto aj o vplyv latinčiny, netreba tu rátať nevyhnutne s tým, že ide o vplyv slovenčiny. Pritom však predsa v súvislosti s ostatnými javmi treba uvážiť, či práve nedostatok vokatívnych foriem v jazyku prekladateľa neumožnil skôr vplyv latinských tvarov. Poučný tu môže byť druhý prípad, kde proti latinskému vok. tvaru stojí český (resp. slovenský) nominatív: *Hospodyn* — Domine.

6. Za slovenský možno pokladať aj tvar gen. plur. *dnjow* (20, 5). Treba, pravda, mať na zreteli, že sa tento tvar vyskytuje aj v kelečskom nárečí a v starej češtine.¹¹

7. Z tvaroslovných javov je pozoruhodný ešte tvar 1. sg. prez. *powisim* s príponou *-m*, a nom. plur. fem. adj. *prawyje* (18, 9) s príponou *-ie* namiesto očakávanej prípony *-é*.

8. V slovníku je niekoľko zvláštností:

posladil (29, 2) = delectasti; tu treba upozorniť na význam *sladi sa mi* = teší ma, doložený hojne v slovenských nárečiach; tento význam odpovedá presne významu v pamiatke;

okrussils myech moy (29, 12) = conscidisti saccum meum; *krušil* vo význame „drobiť“ je v slovenčine známe;

zamuty (28, 8) = commovebit; je to ten istý význam, aký je doteraz vo väzbe „mútiť smotanú na maslo“ (*zamuty hospodyn puseczy cades*):

¹¹ Pozri J. Gebauer, c. d., I, 412.

wisstye (18, 7) = *egressio* je asi novotvar, ktorý si utvoril prekladateľ od *vy(j)sti* alebo od *vyšel*;

wstoleny (28, 2) sa zdá prekladateľovým novotvarom podľa latinského *atrium*;

ot bludnich (18, 14) = *ab alienis*; slovo *bludár* má v slovenských nárečiach aj význam „tulák“; tento význam nie je už veľmi vzdialený od významu „cudzinec“.

Okrem toho hodno upozorniť ešte aspoň na tieto slovníkové zaujímavosti: *ot tainicz* (*ab occultis*), *prziehowiey* (*parce*), *offiera* (*holocaustum*), *obizna* (*pinguis*), *wuobizenstwy* (*in abundantia*), *snyty vpotworu* (*descendere in corruptionem*) atď. Tieto upozornenia na slovník pamiatky môžu mať rozhodne iba prvý informačný charakter. Rozhodne si však táto malá pamiatka zaslúži našu pozornosť aj z tejto strany. Zaujímavé sú aj prípady, kde prekladateľ prevádzal doslovne latinský text, a prípady, kde textu dobre nerozumel. Aj tie by si zaslúžili osobitný rozbor, ak by sa naše predpoklady, že ide o text slovenskej proveniencie, ukázali správnymi. Ale nami uvedené hláskoslovné a tvaroslovné javy by sa zdali ukazovať, že ide o český text, ktorý javí súvislosť so západným Slovenskom (okrem Záhoria).

О ПАССАУСКОМ ФРАГМЕНТЕ ДРЕВНЕЧЕШСКОЙ ПСАЛТЫРИ

Эуген Паулини

В этом фрагменте псалтыри сохранились некоторые звуковые, морфологические и лексические явления, которые, кажется, указывают на словацкое происхождение древнечешского памятника.

LIPTOVSKÝ ČESKO-SLOVENSKÝ SLOVNÍČEK Z PRVEJ POLOVICE 19. STOROČIA

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

Pri skúmaní slovnej zásoby starých písomných pamiatok písaných v češtine pre potreby Slovákov niekedy ťažko určiť hranicu medzi lexikou slovenskou a českou a overiť si jej vzájomný vzťah. Značná časť slovnej zásoby je a aj bola spoločná češtine i slovenčine. Okrem spoločnej vrstvy slovnej zásoby jestvujú a aj v minulosti jestvovali — pravda, v inom rozsahu a zložení — slová lexikálne alebo sémanticky typické iba pre jeden z týchto jazykov. Tieto slová však v dôsledku vzájomných kultúrnych stykov a geografickej i jazykovej blízkosti Čechov a Slovákov v priebehu dlhého vývoja prechádzali z jedného jazyka do druhého, niektoré slová v jednom jazyku zanikli, v inom ostali, prípadne zmenili svoj význam. Otázka je však oveľa zložitejšia, než by sa na prvý pohľad zdalo.¹

Lexikografické pramene, o ktoré by sme sa mohli pri skúmaní vzájomných česko-slovenských lexikálnych vzťahov v minulosti opierať, sú veľmi skromné. V starších predberňolákovských viacjazyčných slovníkoch, vydaných pre slovenské potreby, ako je napr. slovník Bélov, Lyczzeiho, Panklov, Korabinského a i., slovenské výrazy sa uvádzajú bez osobitného označenia.² Za prvý česko-slovenský diferenciálny slovník možno považovať *Vysvětlení slov starých česko-slovenských* od Štefana Lešku.³ V slovníkoch J. Dobrovského, J. Palkoviča i J. Jungmanna a neskôr F. Š. Kotta sa slovenské slová osobitne označujú.

Zaujímavým prameňom k uvedenej tematike je aj rukopisný česko-sloven-

¹ K problematike česko-slovenských lexikálnych vzťahov porov.: V. Blanár, *Porovnávanie slovnej zásoby v príbuzných jazykoch*, Sborník v česť na akademik Alexandár Teodorov Balan, Sofia 1955, 105—112; tenže, *Vývin významovej stavby sloviens znamená — vyznamenat — zaznamenat v slovenčine a v češtine*, Slavia XXV (1956), 63—80; no najmä V. Blanár, *Zo slovenskej historickej lexikológie*, Bratislava 1961, a recenzie E. Paulinyho, JČ XIII, 1962, 183—185, J. Horeckého, SR 27, 1962, 180—182, A. Kedera, ČSTČ I, 1962, 240—245; Porov. aj E. Pauliny, *K niektorým otázkam vzťahu češtiny a slovenčiny po roku 1918*, sb. Univerzita Komenského v Bratislave II, 1960, 291—294; tenže, *Vývin a dnešný stav slovnej zásoby spisovnej slovenčiny*, JŠ VII, 1963, 97 n. a diskusné príspevky A. Jedličku, tamže, 113, K. Richtera, tamže, 190 n.

² Porov. K. Palkovič, *Z predberňolákovských slovníkov*, Sborník FFUK XIV, Philologica, Bratislava 1962, 103 n.

³ V Palkovičovom vydaní Kralickej biblie (*Biblí svatá*, Bratislava 1808).

ský slovníček asi z roku 1839. Našli sme ho v Belopotockého kalendári⁴ na rok 1839 na jednej strane čistého listu, priviazaného v úvodnej časti za stranu, na ktorej je kalendárna časť na mesiac marec. Na druhej strane listu sú zapísané stručné rozprávky.⁵ Autor slovníčka je neznámy, preto rukopis nazveme podľa pravdepodobného miesta vzniku Liptovský slovníček.

V tomto príspevku načrtne charakteristiku Liptovského slovníčka a v druhej časti porovnáme lexikálny materiál čekej i slovenskej časti tejto rukopisnej pamiatky s vtedajšími slovníkmi, najmä Bernolákovým, Palkovičovým a Jungmannovým i s dnešnými slovníkmi a pokúsime sa ukázať, ako postupne české slová prechádzali do slovnej zásoby slovenčiny a slovenské slová do slovnej zásoby češtiny.

1. V Liptovskom slovníčku je dovedna 107 poväčšine čitateľne napísaných hesiel. V dvoch prípadoch pre poškodenie okrajov chýba koniec slova: *mlsaty*⁶ — *paškr[titi]*, *dupe* — *geski[ne]*. Slová *mrzak* — *lazar* sa uvádzajú na dvoch rozličných miestach slovníčka.

Slová sú usporiadané zhruba abecedne, ale iba podľa prvého písmena, a to v dvojiciach české — slovenské. Len v štyroch prípadoch sa pri českom hesle uvádzajú dva synonymné slovenské výrazy. Napr. *paduch* — *šelma*, *oplan*; *otep slamj* — *wgazanjca*, *šup*. V slovníčku sú heslá začínajúce sa písmenom b až p, zo slov s ďalšími začiatočnými písmenami sú iba dve: *weyr* a *tenata*. Prvých 19 hesiel je písaných iným atramentom — zrejme ide o pôvodný zápis — väčším písmom a redšie, ostatné dvojice slov sú husto vpisované po obidvoch stranách i v medzerách medzi prvými 19 dvojicami slov kolmo i vodorovne. Iným atramentom sú napísané vpravo medzi kolmými radmi slovníčka aj slová *Salomanowa domaca postilie*, dolu latinská skratka *Probat.*, ďalej skratky citovania vľavo hore, a to v prvom riadku s číslicou 6 a slovom *Illanouka* (?), za ktorým po dvojbodke nasleduje slovo *owca*, zrejme neskôr pripísané, v druhom riadku s číslicou 18 a slovom *Bodičganka* (?) a v treťom riadku s číslicou 21 (?) a slovom *žufanka*. Druhý a tretí riadok týchto starších zápisov, písaných iným typom písma, sú prečiarknuté.

Nás pritom zaujíma autor, obdobie vzniku, pôvod a napokon i samotný slovný materiál slovníčka.

Slovníček je písaný starším typom písma — vzhľadom na predpokladaný čas vzniku — a úhladným rukopisom. Slovenské ekvivalenty českých slov sú po-

⁴ *Nový i starý vlastenecký kalendář na rok páně 1839* (zostavil Gašpar Fejérpataky-Belopotocký). Zo súkromného archívu inž. Dušana Janotu. Za požičanie mu ďakujem aj na tomto mieste.

⁵ Stručné obsahy umelých rozprávok sú aj na oboch stranách druhého čistého listu, vloženého do kalendárnej časti za mesiac november. Dovedna je tu 17 záznamov rozprávok. Podobné voľné listy možno nájsť aj v iných exemplároch kalendára. V exemplári Univerzitnej knižnice v Bratislave je záznam o úrode obilnín v roku 1839.

⁶ Zásady prepisu pamiatky pozri v úvode k slovníčku na str. 153.

väčšine presné. Prípady opisu, ako *hlambanj* — *hluboke premisslowanj*, alebo z dnešného hľadiska menej presné tlmočenie českých slov, ako *weyr* — *sowa*, *kotec* — *komurka*, sú ojedinelé. Autorom slovníčka mohol byť starší vzdelaný človek s určitým záujmom o jazyk i zmyslom pre postihnutie správnych významov slov.

Na druhej strane pravopis rukopisu svedčí o veľkých neznalostiach súčasnej normy. V českej i slovenskej časti slovníčka sú mnohé pravopisné chyby a nedôslednosti. Často sa zanedbávajú, prípadne nesprávne označujú mäkkene, dlžne a iné diakritické značky. Napr. *napew*, *lichwar*, *pilir*, *lazen*, *laukot*, *cnim* (m. čním), *lhuta*, *nečudnj* (m. necudný). Zamieňa sa písanie *y*, *i*, *j* (*i*). Napr. *lhostegnj*, *otep slamj*, *kipri*, *blankitny*, *namesty*, *dautnaty* a vôbec takmer všetky infinitívy — aj slovenské — sa končia na *-ty*. V českej časti Liptovského slovníčka sa nezachováva dôsledne dvojhĺaska *au* (*ou*). Napr. je tu *bruk*, *paduch* popri *inkaust* a i. Slovenské slová sa tu uvádzajú v českej hláskovej a tvarovej podobe. Autor Liptovského slovníčka nie je však pritom dôsledný. Napr. popri slovách *sklepenj*, *slaup*, *gmeno*, *komurka*, *nadege*, *mrzety se* má slovenské formy ako *tljeti*, *rgat*, *chlp*, *wgazanjca* a i.

Narúšanie českej pravopisnej normy a „slovakizovanie“ češtiny bolo v tom čase u slovenských vzdelancov bežné.⁷ Slovenské slová v „bohemizovanej“ podobe písal aj Leška, Palkovič a Jungmann.

Obdobie vzniku Liptovského slovníčka možno ohraničiť rokmi 1839 (rok vydania kalendára) a 1844 (uzákonenie spisovnej slovenčiny). Pravopis slovníčka celkove zhodný s českým pravopisom, ktorý u nás hájil J. Palkovič, podopiera naše datovanie rukopisu. Napokon aj výber slov svedčí o mladšom pôvode Liptovského slovníčka, než je Palkovičov slovník. Uvádzajú sa tu totiž aj zriedkavejšie a novšie slová, ktoré v Palkovičovom slovníku chýbajú. Napr. *dozorce*, *chrabry*, *gižni*, *lissity se*, *napew* (u Jungmanna s poznámkou rus.), *namestj* (u Palkoviča s krížikom ako nové slovo).

Je tu na mieste otázka, či je Liptovský slovníček zbierkou českých slov, ktorým neznámy čitateľ Postilie, prípadne iných českých kníh nerozumel, a ktoré postupne vypisoval, neskôr zhruba abecedne usporiadala a prepísal. Alebo je to prepis, prípadne výpis z nejakého iného slovníka, resp. slovníček, ktorý si zostavil neznámy učiteľ ako pomôcku pre vyučovanie bibličtiny? Slovný materiál nesvedčí o tom, že by to boli excerptá z nejakého náboženského textu, tým me-

⁷ Porov. poznámku v Belopotockého kalendári na rok 1839, ktorý je v tomto príspevku citovaný v poznámke č. 4 za 11. rozprávkou vytlačenu v III. časti kalendára *Všelicos pro obveselení a vyražení myslí*, ktorá je tu uverejnená v slovenčine pod názvom *Obrazi slovenského života na Hrone* (kalendár je nestránkovaný): „V Uhřích svěšťtí lidí i ti, jenž se vůbec za vzdělaných a vysoce učených drží, všickni na pospol takovým pravopisem slovensky píší, neakcentujíce ani dlouhých slabik. Co podlé Dobrovského, Nejedlýho pravopisu psáno, to oni všecko za české uznávají, ba něco vybroušenějším perem po slovensky psáti, to by mnozí za hanbu, nevlastenectví ... pokládali“.

nej, že by boli mali slúžiť pedagogickým cieľom. Uvádzanie výrazu *holka* i zdrobneného *holčinka* by nasvedčovalo, že autorovi nešlo iba o výpis neznámych slov. Keď poznal význam základného slova, mohol mu byť známy aj význam príslušného deminutíva. Abecedné usporiadanie, i keď nie dôsledné, a heslo *krb*, za ktorým je číslica 1), ktorá má uvádzať, že ide o prvý význam tohto slova, svedčia o tom, že tu ide o výpis hesiel z nejakého českého slovníka, ku ktorým neznámy autor uviedol slovenské ekvivalenty. Môže tu ísť o výpis z rukopisného česko-slovenského slovníčka, ktorý zostavil ešte ako študent bratislavského lýcea štúrovec Ctiboh Zoch.⁸ Napokon nevyklúčujeme ani možnosť, že slovníček je časťou, prípadne výpisom z prípravnej práce Ctiboha Zocha, ktorý zostavoval porovnávaciu gramatiku a diferenciálny slovník češtiny a slovenčiny.⁹

V slovníčku sú typicky stredoslovenské tvary a spojenia slov, ako *resstuwanja*, *zwegeneč*, *snopky strechowje*, *členok na nohe*, *bahor na kolese* a iné výrazy, charakteristické pre severostredoslovenské nárečia, ktoré nám pomôžu určiť miesto vzniku pamiatky, resp. pôvod autora. Slovenský lexikálny materiál poukazuje na liptovské prostredie. Niektoré slová slovenskej časti slovníčka sú dnes už zastarané, napr. *kocprt*, *ušetěčnj* „samopašný“, *prewrly* (Palkovič má *přewrhly*) „samopašný“, *mordarka*, *jřzno*, *pramowaty*, *ssram*. Ináč slovná zásoba slovníčka je všeslovenská. Vyskytujú sa tu aj výrazy z kultúrnej oblasti, ktoré sú nadnárečovej povahy, napr. *baĝnet*, *komotny*, *melodie*. Môžeme to považovať za doklad o existencii kultúrnej stredoslovenčiny v období pred vznikom slovenského spisovného jazyka.

2. Zaujímavý obraz nám poskytne porovnanie, ako sa hodnotí český a slovenský lexikálny materiál nášho rukopisného slovníčka v súčasných i neskorších lexikografických prácach.

A. Bernolák napr. z celkového počtu 100 českých slov,¹⁰ ktoré sme vybrali z Liptovského slovníčka ako základ pre porovnávanie 36 slov, pokladá za

⁸ „Ještě v Prešporku jako zák vydal (rozuměj Ctiboh Zoch — K. P.) se Štúrem L. Plody učenců řeči československé, byv. sekretářem tohože spolku. Tamže vytáhnul ze slovníků Thama, Dobrovského, Palkoviče všech českých Slovákům neznámých slov (16 arch.), kterýžto slovník u žáků velice oblíbený ustavičným z ruk do ruk precházéním bohužel k ztracení přišel.“ Zo životopisu C. Zocha, rkp. v LA Matice slovenskej, odpis u akademika I. Staneka. Porov. aj J. Vlček, *Dejiny literatury slovenskej*, 3. vyd., Turč. Martin 1933, 253.

⁹ Materiál v archíve C. Zocha u akademika I. Staneka, profesora LFUK v Bratislave. Za požičanie mu aj na tomto mieste dakujem. C. Zoch sa jazykovednými prácami zaoberal aj neskôr. V rukopise ostal fragment jeho porovnávej česko-slovenskej gramatiky s diferenciálnym slovníkom, etymologické pokusy, zbierky nárečových slov a porekadiel z Oravy, torzo slovenského výkladového slovníka (písmeno R, S, Š), ktorý bol pôvodne úplný, recenzie jazykovedných prác, úvahy, polemiky a i. I. Stanek vydal jeho *Slovo za slovenčinu* (Bratislava 1958). Zbieral materiál aj pre Jungmanna a A. V. Šemberu. Materiál v odpise i v rukopisoch je u akademika I. Staneka. Niektoré zo Zochových prác vyšli vo vtedajších časopisoch.

¹⁰ Ide o hodnotenie autora Liptovského slovníčka. Z toho ešte nevyplýva, že všetky „české“ slová slovníčka boli v tom čase iba české, a niektoré z nich nemohli byť spoločné češtine i slovenčine.

české, napr. *ingúst, modrí, brúk, čalún, drn, klisna, hodlať, krabice, padúch*, 25 slov v Slovári nemá, napr. slová *bodák, lišit sa, caparti, chrabří, chumáč, dozorca, mrzák, lemovať, náradí*, slová *krb* a *čáka* označuje za nesprávne a zvyšnú časť uvádza v Slovári ako súčasť slovenských hesiel. No Bernolákovo hodnotenie, či ide o české alebo slovenské slovo, treba korigovať. Medzi slovenskými heslami sa nachádzajú z dnešného hľadiska aj české slová bez osobitného označenia, teda považuje ich za slovenské. Napr. *hejno, čich, čubka, lichva, ťžera', izva* a i. Iná je otázka, že uvádza také slová, ako *lúkoť, nárt, krepčení* a pod., ktoré sa vyskytujú v západoslovenských nárečiach, najmä na Záhori, odkiaľ Bernolák čerpal materiál pre svoj Slovár.

Ako sme mohli zistiť porovnaním so slovníkmi súčasného slovenského jazyka,¹¹ zo 100 skúmaných českých slov nášho rukopisu je dnes takmer polovica súčasťou slovnej zásoby slovenčiny. Ide o také slová, ako *bodák, čalún, čuch, chumáč, kamzík, kypříj, klenutie, krabica, krb, krepčiť, lákať, látka, lemovať, lišit sa, modrý, mračiť sa, námestie, náradie, otep, odhodlanie, pilier, výr* a i. Ďalšie zo skúmaných slov sa uvádzajú v Slovníku slovenského jazyka alebo ako knižné, napr. *mlsať, okúzlit, kmeť, chrabrý, dutnať*, prípadne krajové (*húpať*) alebo ako nárečové (*lúkoť*), zriedkavé (*čnieť*) a pod. Slovenčine vzdialené a nezrozumiteľné sú aj dnes napr. slová *čáka, hokyně, koště, louže, tenata*, v slovnej zásobe súčasného slovenského jazyka nie sú ani slová *inkoust, jícen, klisna, krocán, lázeň, lichvář, mermomocí, padouch* a i., i keď niektoré z nich mohli v istých obdobiach v slovenčine existovať. Ide najmä o slová *lichvár, ťžerník'*, ktoré V. Blanár¹² dokladá z roku 1783, ďalej *klisna/klusa*, doložené zo 16. a 17. stor.¹³ a *ingust*, ktoré sa dostalo do hovorovej slovenčiny po r. 1918.

O výskyte slova *klisna/klusa* v slovenčine máme v listinnom materiáli viac dokladov. V podobe *klisna* je slovo doložené z r. 1544 z Hlohovca (Varsík), v podobe *klysa* z r. 1611 z Oravy (Habovštiaková), forma *klusa* je doložená z r. 1583 z Turca (Sedlák) a z r. 1589 z Liptova (Kotulič), no v Kremnických listoch máme z r. 1568 doklady aj na slovo *kobila*. Ako vidno, v českých a slovenských písomných pamiatkach zo Slovenska v 16. a 17. stor. sa vyskytujú popri sebe výrazy *klisna, klisa, klusa* a *kobyla*. Je tu otázka, či aj v slovenských ná-

¹¹ *Slovník slovenského jazyka I, II*, Bratislava 1959, 1960; A. V. Isačenko, *Slovensko-ruský prekladový slovník I, II*, Bratislava 1950, 1957.

¹² Porov. V. Blanár, *Zo slovenskej historickej lexikológie*, 226.

¹³ B. Varsík, *Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia*, Bratislava 1956, 286; K. Habovštiaková, *Jazykový rozbor pamiatky Inventarium rerum arcis Arvensis z r. 1611*, JŠ II, Dialektológia, 1957, 253; Fr. Sedlák, *Slovenské listiny a akty zo 16. storočia v archíve rodu Rakovských*, JŠ VI, 1961, 251; I. Kotulič, *Z mestských kníh Partizánskej Lupče zo 16. storočia*, JŠ VI, 1961, 171; D. A. Dubay, *Kremnické listy z rokov 1564—9*, LS I/II, Bratislava 1939/1940, 244. Zo 17. stor. máme doklady aj na výraz *škapa, kobyla'* zo Zborova v Šariši (P. Horváth *Listy poddaných z rokov 1538—1948*, Bratislava 1955, str. 90) i z Turca (Bulovského rukopisný preklad Komenského *Januae Linuae Latinae Vestibulum* vo varadinskom vydaní z r. 1643 i v levočskom z r. 1649; LA Matice slovenskej).

rečiach jestvovali na označenie kobyly dva výrazy, alebo či slovo *klisna/klusa* je český import. Neprehlasovaná podoba *klusa (klusa)* nasvedčuje, že slovo existovalo aj v nárečiach, i keď ho dnes z nárečí zatiaľ nemáme doložené. Expresívny výraz *klisňa* ‚neohrabaná žena‘, doložený v prehlasovanej podobe zo Záhoria, kde sa ináč nevyskytuje prehláska $'u > i$, možno považovať skôr za prevzatie zo susednej češtiny ako za stopu slova domáceho pôvodu. Preberanie slov expresívnej povahy zo susedných jazykov v pôvodnej alebo skomolenej hláskoslovnej podobe je jav celkom bežný.

Pokiaľ ide o materiál slovenskej časti nášho slovníčka, A. Bernolák v Slovári neuvádza až 21 slov, ako napr. *nasilu, zverinec, opilki, ujednostajnení, termín, komotní, tackat sa, oplan, franforce*. Niektoré slová z nášho slovníčka považuje za české, napr. *atrament, melódia, plán, feršlág*, a stredoslovenské výrazy *rjad, grznár* označuje za vulgárne, čo je z celkovej orientácie jeho Slovára na západo-slovenský materiál pochopiteľné.

J. Palkovič je presnejší v hodnotení, či ide o slovenské alebo české slovo. Jungmann ho koriguje iba v troch prípadoch. Za slovenské pokladá dovedna 36 slov z nášho slovníčka, ako *bahor, belasý, bozkat, čipky, grzno, chrobák, kocprd, kolisat sa, kozub, notárius, oplan, pínka* ‚vták‘, *pluhavec, priehlavok, plešivý, riad, ríř, rínok, stlp* ‚pilier‘, *svrčina, viazanica* (slamy), *tackat sa, trčat, ujednostajniť, úžerník, všetečný, nezbedný, zástava, zverinec*, ďalej tri slová *paškrtný, pažerák, reštovania* (Jungmann: *reštování*), ktoré Jungmann ako slovenské neoznačuje. Palkovič slová *krdel, metla, morák* (a Jungmann okrem toho aj slová *suka, morďarka* a *trčeti*) charakterizuje ako slovenské a moravské.

Do českej literatúry a tým aj do Príručného slovníka jazyka českého sa z uvedených slov dostali *plešivý*, ďalej *trčeti* ‚čniti‘, *kolisati se, kozub, oplan, pínka* ‚vták‘, všetky hodnotené ako nárečové, slovo *morák* ako ľudové, slovo *zástava* ‚prápor‘ ako knižné, slovo *úžerník* charakterizované ako slovenské. Čeština — ako možno usudzovať aj podľa nášho materiálu — ovplyvnila slovenskú slovnú zásobu vo väčšej miere ako slovenčina slovnú zásobu češtiny.

Cieľom nášho porovnávania bolo vydeliť z jazykového materiálu Liptovského slovníčka jednak typicky slovenské slová, ktoré sa v období vzniku skúmaného slovníčka v češtine nevyskytovali, jednak overiť si, ktoré slová z českej časti slovníčka boli v tom čase iba české, teda neboli aj súčasťou slovnéj zásoby slovenčiny a jej nárečí. Vydelením slovenskej a českej vrstvy slov sme chceli nájsť slová slovenčine a češtine spoločné. Cieľ sa nám podarilo splniť iba čiastočne. Pomerne dobre sa mohli vydeliť slová ‚len‘ slovenské, pričom nám bol dobrou pomôckou Palkovičov a Jungmannov slovník. Horšie sa nám darilo s určovaním ‚len‘ českých slov. Jediným lexikografickým prameňom, v ktorom sa v skúmanom období uvádza a osobitne označuje český lexikálny materiál, je Bernolákov Slovár. Bernolákov materiál, ako sme to ukázali aj vyššie, treba brať z tejto stránky s určitou rezervou. Bernolák čerpal materiál pre svoj Slovár

zo západoslovenských, teda aj zo záhorských nárečí, ktoré majú s moravsko-slovenskými dialektmi poväčšine spoločnú slovnú zásobu, bližšiu češtine ako iné slovenské nárečia. Excerpoval aj z literatúry písanej kultúrnym západoslovenským spisovným jazykom, napr. z Fándlyho; pri koncipovaní Slovára použil aj české slovníky a niekedy české slová iba hláskoslovne upravoval a potom ich uviedol ako slovenské. Pridfžal sa pritom iste aj jazykového úzu vzdelancov, ktorý jestvoval ako hovorová podoba kultúrnej západoslovenčiny. A v písanej i hovorovej podobe tohto kultúrneho jazyka bolo oveľa viac lexikálnych prvkov českých, najmä z kultúrnej oblasti, ako v nárečiach.¹⁴ Na tieto okolnosti treba pri skúmaní histórie česko-slovenských lexikálnych vzťahov pamätať.

V súvislosti so skúmaním slovnej zásoby slovenčiny v minulosti a jej vzťahu k českej lexike sa nám vynárajú dve otázky: do akej miery možno výskyt nejakého „českého“ slova (v rukopisnom alebo tlačenom materiáli zo Slovenska), ktoré sa dnes v slovenčine nepoužíva — považovať za doklad o existencii tohto slova v slovenčine v minulosti a do akej miery ho možno hodnotiť ako bohemizmus. Druhá otázka, ktorá súvisí s prvou, sa týka toho, či možno usudzovať, že „české“ slovo doložené v starej pamiatke sa v minulosti vyskytovalo na väčšom, prípadne na celom slovenskom jazykovom území, ak sa takéto slovo dnes používa iba na malom, izolovanom území niektorého nárečia, a do akej miery ho možno hodnotiť ako import z češtiny, najmä keď slovo hláskoslovne zapadá do systému príslušného nárečia.¹⁵

Riešenie týchto otázok by si vyžadovalo preskúmať a porovnať rozsiahlejší materiál, predovšetkým z nárečí. My sme tu chceli poukázať len na niektoré problémy, ktoré sa vyskytujú pri skúmaní dejín česko-slovenských lexikálnych vzťahov.

Napokon chceme zdôrazniť, že pri nedostatku iného materiálu aj rukopisné pamiatky toho druhu, ako je Liptovský slovníček, sú pre nás veľmi cenným a vzácnym prameňom pre porovnávanie a štúdium česko-slovenských lexikálnych vzťahov v minulosti.

Záver: V období pred uzákonením Štúrovej slovenčiny znalosť češtiny natoľko poklesla^{15a}, že sa cítila potreba zostavovať diferenciálne česko-slovenské slovníky. Tak vznikali rukopisné slovníčky, ktoré si záujemci o češtinu odpisovali, ako bol napr. Zochov slovník, ďalej rukopisný Liptovský slovníček a i.¹⁶

¹⁴ Porov. moju cit. štúdiu, 108—110. Tam pozri aj príklady.

¹⁵ K otázke slovakizmov a bohemizmov porov. V. Blanár, c. d., 160—173.

^{15a} Nestalo sa tak preto, že by poklesla úroveň vzdelania. Celkový vývin na Slovensku smeroval k tomu, že funkciu spisovného jazyka postupne preberal domáci slovenský jazyk.

¹⁶ Napr. *Slovníček československý* r. 1850 od Branislava Zocha; má vyše 400 hesiel (rukopis v archíve C. Zocha u akademika I. Staneka).

Aj v českých slovníkoch tohto obdobia sa uvádza slovenský jazykový materiál a slovenské slová sa osobitne označujú ako slovenské. Slovenský jazykový materiál v českých slovníkoch vydaných na Slovensku a v skúmanom Liptovskom slovníčku má nadnárečový charakter¹⁷. Aj táto skutočnosť okrem iného¹⁸ potvrdzuje existenciu kultúrnej stredoslovenčiny v období pred uzákonením slovenčiny ako spisovného jazyka.

Rukopisný slovníček

Rukopis Liptovského slovníčka sme usporiadali podľa abecedy a upravili podľa týchto zásad: Chýbajúce časti slov sme doplnili v hranatej zátvorke, veľké začiatkové písmená prepisujeme ako malé, ináč ponechávame pravopis ako v pôvodine. Pri slovách, kde sa nenáležite označuje mäkkosť spoluhlásky, v okrúhlej zátvorke uvádzame náležitú podobu. Na prvom mieste sa uvádza český výraz, na druhom mieste slovenský ekvivalent.

bachora	powera	čočka	ssossowice
bambitka	mordarka	čubka	suka
bane	dutina na vežj	dautnaty	tljeti
bednik	fersslak	doba	čas
berle	sstula	dossky	snopky
blankitny	swetlobelasy		strechowje
bodak	baĝnet	dozorce	insspektor
bor	swrčnowj haj	drn	pažjt
bruk	chrobak	drtinj	opilky
caparty	franforce	dupe	geski[ne]
celowaty	boskawaty	dyka	koeprt
cuchaty	chlpity	harampaty	stare parhamj
čaka	nadege	hauptaty se	kolisaty se
calaun	koberec	hazuka	ĝrznó
(čaloun)		hemzim	chamrim
cenichaty	nuchaty	heyno	krdel
(čenichati)		hlahol	zwuk, hlas
čich	wonenj	hlaubanj	hluboke
cnim	trčim		premisslowanj
(čním)		hodlaty	minjty

¹⁷ Nadnárečový charakter má aj slovenský lexikálny materiál v turecko-nemecko-maďarsko-českom slovníku J. M. Korabinského, *Versuch eines kleinen türkischen Wörterbuchs*, Bratislava 1788. I keď autor slovníka pochádzal z východného Slovenska (nar. sa v Prešove) a pôsobil i vydal svoj slovník na západnom Slovensku v Bratislave, uvádza slovenské výrazy ako synonymá k patričným českým ekvivalentom poväčšine v stredoslovenskej podobe. Napr. *belasy* 73, *bleha* 87, *dedina* 44, 110, *hora* ,les' 84, *kováč* 89, *oblička* 17, *oje* 32, *podchvostina* 45, *teraz* 95, *uhorka* 60. Východoslovenské a západoslovenské výrazy nachádzame v Korabinského slovníku iba výnimočne, napr. *hrad* ,ladovec' 31, *oblak* ,okno' 87, *pop* ,kňaz' 103, *včil* 95, *starj otec* 8.

¹⁸ Porov. tu v pozn. 7.

hokine	fragmarka	lessenj	resstuwanja
holčinka	dewcatko (děvčátko)	lhostegnj	komotny
holka	dewka	lhuta	termin
chrabry	udatny	libra	funt
chrility	christnuty	lichwar	užernik
chumač	chlp	listownj	notarius
inkaust	atrament	lisy	plessiwy
gicen	pažerak	lissity se	delity se
gižwa	ssram od rany	loket	rif
(jizwa)		mačkaty	dawity
gižny	polednj	mermomocy	nasilu
gme	gmeno	mlsaty	passkr[titi]
kačety se	tačkaty se	modry	belasy
(káceti se)	(tackati se)	mračity se	mrzety se
kamzik	diwa koza	mrtwola	mrtwe telo
	(„dywa“ opravené na „diva“)	mrzak	lazar
	diwj braw	nabažity se	nalakomity se
kanec	syppy	nador	hrb
kipri	sklepenj	namesty	rinok
klenuty	kobila	napew	melodia
klisna	starec	naradj	rgat
kmet	zastawa	narty	prgehlauky
koruhew	metla	nawrženj	plan
kosste	komurka	nečudnj	nestidaty,
kotec	členok na nohe	(necudný)	pluhawec
kotnik	sskatulka	nezbednj	prewrly,
krabice	čipky	nežit	vssetečnj
kragky	kozub	obora	wred
krb	kresanj	obrada	zwegeneec
krepčenj	podkovicamy v tancy	odbugnik	ceremonie
	morgak	odhodlanj	rebelant
krocac	wabity	okuzlenj	ugednostagnenj
lakaty	materia	otep slamj	očarowanj
latka	bahor na kolese	paduch	wgazanjca, šup
laukot	barina	pakostnice	šelma, oplan
lauže	kaupel	penice	podadžra
lazen	pramowaty	pilir	pinka
lemowaty		plapol	slaup
		tenata	plamen
		weyr	sget
			sowa

ЛИПТОВСКИЙ ЧЕШСКО-СЛОВАЦКИЙ СЛОВАРЬ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ 19 ВЕКА

Конштантин Палкович

В период до узаконения словацкого литературного языка Штуром знание чешского языка, используемого в Словакии в значительно словакизированном виде, до того ухудшилось, что ощущалась необходимость составления дифференциальных чешско-словацких словариков. Одним из таких словарей является и рукописный чехо-словацкий словарь приблизительно с 1839—1840 гг., находящийся в календаре Белопоточного. Памятник возник, вероятно, в Липтове.

После общей характеристики этого словаря автор сравнивает словарный запас словацкой и чешской частей этой рукописи, пытается выделить только словацкие и только чешские слова и найти слова общие для чешского и словацкого языков. Сопоставляя лексический материал рукописи со словарями А. Бернолака, Й. Палковича, Й. Юнгмана и словацкими и чешскими словарями того времени, автор устанавливает, как на протяжении дальнейшего развития чешские слова постепенно переходили в словацкий язык и в меньшей степени также словацкие слова в чешский язык.

За отсутствием других источников и рукописные памятники такого рода, как и Липтовский словарь, является ценным материалом для исследования чешско-словацких лексических отношений в прошлом.

ZÁPIS V HONTIANSKO-NOVOHRADSKOM NÁREČÍ ZO ZAČIATKU 19. STOROČIA

MILAN MAJTÁN

Na evanjelickej fare v Hornom Tisovníku¹ nachádza sa protokol, obecná kniha z Turieho Poľa. Obec Turie Pole (prv Túrmező, Turopolya) sa spomína od 14. storočia.² V polovici minulého storočia mala 1200 obyvateľov, evanjelikov,³ ale podľa štatistiky z roku 1919 už len 950.⁴ Po roku 1950 obec zanikla. Obyvatelia sa presťahovali do okolitých obcí i ďalej. Chotár zaniknutej obce sa rozprestiera v severozápadnej časti býv. Novohradskej stolice, susedná obec na západe, Senohrad, patrila už do býv. Hontianskej stolice. Susedná obec na juhu, Lešť, zanikla ešte skôr ako Turie Pole, východným smerom sú obce Horný Tisovník a Dolný Tisovník.

Obyvatelia tohto kraja hovoria archaickým južnostredoslovenským nárečím hontiansko-novohradským.⁵ Hranicu nárečia tvoria obce Horný Tisovník, Madačka, Ábelová, Polichno, Praha, Luboreč, Závada, Chrtany, Horné Strháre, Opava, Čelovce, Dolné Rykynčice, Horné Rykynčice, Medovarce, Selce, Uňatín, Bzovík, Čekovce, Senohrad.⁶ Najcharakteristickejšími znakmi hontiansko-novohradského nárečia sú 1. zmena *y > ə*, *ý > əj*, 2. zmena *-n*, *-ň > -m*, 3. infinitív *-li*.

Protokol začali písať na šiesty list roku 1833.⁷ Na druhý list neznámy pisár napísal recept lieku, ktorý používali, súdiac podľa záhlavia zápisu, keď r. 1819 alebo 1821 (alebo v oboch uvedených rokoch) zúrila na Turom Poli mor ošipáných, dúl.

Recept podávame v bežnom prepise (porov. aj priložené faksimile).

¹ Okr. Zvolen.

² S. Borovszky, *Nógrád vármegye*, Budapešť 1911, 131.

³ V. Hornyánsky, *Geographisches Lexikon des Königsreichs Ungarn und der Serbischen Wojwodschaft mit den temescher Banate*, Pešť 1858, 386.

⁴ *Zoznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919*, Bratislava 1920, 72.

⁵ V. Vážný, *Nárečí slovenská*, Čs. vlastivěda III, Jazyk, Praha 1934, 290.

⁶ Asi polovicu obcí hontiansko-novohradského nárečia poznám z vlastného výskumu, ostatné údaje sú z materiálu pre Atlas slovenských nárečí, ktorý je v archíve dialektologického oddelenia Ústavu slovenského jazyka SAV.

⁷ Obal protokolu sa nezachoval. Kniha má 250 popísaných nestráňkovaných listov formátu 37 × 24 cm. Posledný zápis je z roku 1853.

Roku 1819.

Roku 1821.

Pan buch do_pustil na|nas skrze Salva venyam ossjpane duly, a tak spravu, ktoru sme robili, tu ag kceme nassjm detyom za_nahati. Gakossto nasledugici veci z|apatgeke tgeto načim vecy kupiti:

1. Antimoniu.
2. Žlteg horec.
3. Svetleg lygadok.
4. Koprvas.
5. Živeg ohem.
6. Pussni prach.

Tychto ssest vecyech načym do_vedna stluci, a|tak garurož gesste načim dreleg na|korita visipati a ohem naklasti a do ohnya skali nametati, tak do teg roži metati a dobre rož upaliti. A kot sa upali, tak potom dobrvo palenvo mocnvo zgati a|s|tim dobre polygati, a|tak s|tou zviž doloženou materiou posipati, dobre rozmgessati, tu materigu ssetku na opak na site preosgati. Okrem roži na|každu ossipanu s|teg spravi pou žaglya (?) datia tem dem ani piti ani esti dati.

V zápise sa veľké písmená píšu celkom nepravidelne a bodky dával autor skoro za každým slovom (pozri faksimile). Interpunkciu a veľké písmená sme teda prepísali podľa dnešného úzu. Predložky a spojky sa píšu často spolu, predpony naopak osobitne: *na|nas*, *a|s|tim*, *do_pustil*, *za_nahati*. Kvantitu autor neoznačoval. Výnimku tvoria *nassjm* a *ossjpane* ale *ossipanu*.

Grafémy *i*, *y* na označenie *i* pisár písal celkom ľubovoľne, bez akéhokoľvek pravidla: *veci|vecy*, *načim|načym*, *visipati* ap., diftongy však písal dôsledne ako *ge*, *ga vo*, napr. *tgeto*, *rozmgessati*, *polygati*, *preosgati*, *dobrvo palenvo*. Grafémou *g* zapisoval aj hlásku *j*: *garu rož*, *dreleg*, *do teg roži*, a aj v tvaroch so zmenou *y > o j* (*Žlteg horec*, *Svetleg lygadok*, *Živeg ohem*).

Mäkkosť *d*, *t*, *ň*, *l* pred *e*, *i* a pred diftongom *ge* sa neoznačuje, ale pred *a*, *o* a pred *ga* (!) sa využíva na označenie mäkkosti podľa maďarského pravopisu graféma *y*, podobne ako na konci slova (inf. *-ti*, *na site*, *tem*, *dem*, *dreleg*, *detyom*, *do ohnya*, *duly*). Slová *kot*, *keď* a *ssest* sa nevyslovujú s mäkkým *t*.

Pri písaní *č*, *ž* použil pisár diakritické znamienka, *š* písal ako *ss* (*na|každu*, *rož*, *načim*, *pussni prach*, *ossjpane*).

Je pozoruhodné, že interpunkciu, veľké písmená, predložky, predpony písal autor bez poriadku, naproti tomu pri písaní diftongov a najmä pri mäkkých spoluhláskach presne dodržiaval isté zásady.

Porovnajme, ako sa v našom texte odráža systém hontiansko-novohradského nárečia. Nemôžeme prirodzene z krátkého textu rekonštruovať celý hláskoslovný a tvaroslovný systém, na mnohé črty niet dokladov, ale budeme konfrontovať doklady, ktoré v texte máme, so systémom nárečia.

Vokalizmus hontiansko-novohradského nárečia mal charakteristický vokál *ə*, ktorý vznikol zmenou *y* > *ə*. Izoglosa tejto zmeny v koreni slova určuje hranice nárečia.⁸

Táto pôvodná striednica (*ə*) sa dnes nerealizuje v nárečí rovnako:

1. V severnej časti Hontu i Novohradu (Dačov Lom, Dolný Tisovník, Šula, Príboj, Senné a i.) ho počut' po perniciach a ojedinele aj po *l* ako stredný zadnejší vokál bez labializácie, po ostatných konsonantoch splynul s *e*.
2. V Dolných Rykynčiciach sa po perniciach realizuje dokonca s labializáciou ako *o*. V tejto obci dochádza ešte k jednému zaujímavému javu. V mnohých prípadoch za krátke *y* v koreni slova po perniciach je slabičná sonóra *l*, napr. *mľši* 'myši', *mľkaši* 'mykať', *koplto* 'kopyto', *vľhňa* 'vyhňa', *vľsokí* 'vysoký', *vľmä* 'vemenó' (< **vyme*). Slovo *vľmä*, gen. *vľmäňa* sa v tejto podobe vyskytuje na celom území hontiansko-novohradského nárečia.
3. V juhozápadnej časti nárečia (Luboreč, Závada, Chrtany) počut' reflex za *y* po všetkých konsonantoch ako vysoký zadnejší vokál bez labializácie.
4. V mnohých obciach v hontianskej časti (Opava, Čelovec, Horné Rykynčice, Medovarce, Selce, Kozí Vrbovok, Čabradský Vrbovok, Senohrad a i.) tento vokál už celkom splynul s *e*.

Takisto sa realizuje *ə* aj v diftongu *əj* (> *ý*).

Zadnú, resp. labializovanú výslovnosť počujeme už len v reči staršej generácie. V reči strednej a mladšej generácie sa tento najvýraznejší znak hontiansko-novohradského nárečia tratí, viac v koreni slova, menej v koncovkách. V našom texte zmenu *y* > *ə*, *ý* > *əj* máme doloženú len v adjektívach *Žltég horec*, *Svetleg lygadok*, *Živeg ohem*. Inak je *na|korita*, *zviž* (v nárečí *zvajš*, arch.), *tychto*, *skali*, *spravi*. Graficky *ə* pisár neodlíšil od *e*.

Reflexom za *z* je v hontiansko-novohradskom nárečí, najmä v jeho západnej hontianskej časti, temer výlučne vokál *o*, aj tam, kde v ostatných stredoslovenských nárečiach sú *a*, *e*. Máme odtiaľ doložené ako archaizmy *suom* 'sení', *byoza* aj *bieza* 'baza', *dyoš*, *dožda* 'dážď', bežné sú *česnok*, *kot* 'keď', *kode* 'kedy', *kobə* 'keby' ap. V texte sa vyskytujú slová *rož*, *roži* (typické pre všetky južnostredoslovenské nárečia), *kot* a *tem* (vysl. *tem*).

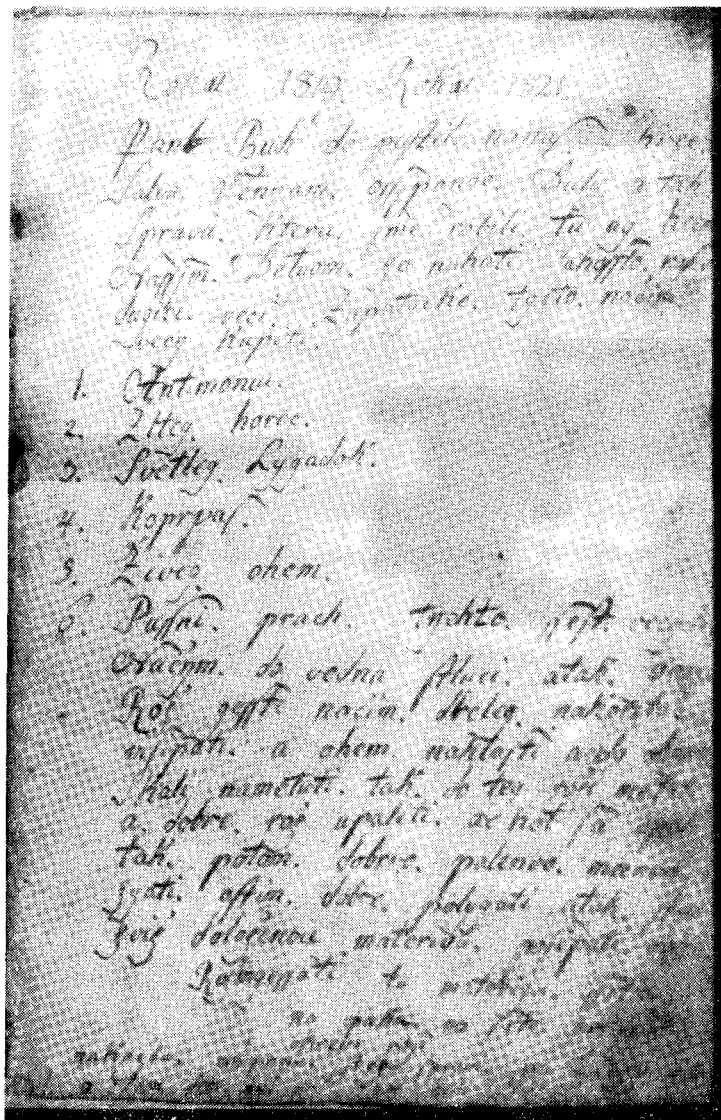
Charakteristickou črtou konsonantizmu hontiansko-novohradského nárečia je zmena *-n*, *-ň* > *-m*, napr. *baram*, *kyom*. Izoglosa zmeny na západe, na severe aj na východe (okrem obce Polichno) ide po hranici nárečia. Táto „neutralizačná“ zmena sa drží aj dnes bez porušovania aj u príslušníkov strednej generácie. V texte okrem výrazu *Pan buch* sa zachováva dôsledne: *načim*, *Živeg ohem*, *ohem naklasti*, *tem dem*.

Ďalšou charakteristickou črtou, rozšírenou na väčšej oblasti južnostredoslo-

⁸ K izoglose tejto zmeny v ipelskom nárečí a v západnej časti Gemera pozri E. Jóna. *Príspevok k otázke takzv. bohemizmov v nárečiach Novohradu a Gemera*, SMS XIV, 1936. 131—140 (tam aj mapa).

venských nářečí, je zánik náslovného *j* pred *e*, napr. *edom* ‚jeden‘. Doložená je v infinitíve *esti* ‚jesť‘. Zánik náslovného *v* pred spoluhláskou, napr. *ták* ‚vták‘, vyskytuje sa tu v slovách *zgatí*, *ssetku*.

Tvar *kceme*, ktorý vznikol asimiláciou *che* > *ke*, poznáme z východnej, novo-hradskej časti nárečia, v západnej, hontianskej je *sleli*, *sleme*.

Faksimile receptu lieku proti dúlu
 z Turicho Poľa z r. 1819, 1821 (orig. 37 × 24 cm)

V tvare *zapatgeke* je doklad na prechod k mäkkej paradigme. Takto prešli k mäkkej paradigme po vzniku palatalizovaných velár *k'*, *g'*, *h'*, *ch'* v južnostredoslovenských nárečiach substantíva mužského rodu neživotné a substantíva ženského rodu so slovným základom, zakončeným na tieto spoluhlásky.⁹ Že tu nejde o zmenu *y > ə*, svedčí okrem množstva dokladov ako *kislej*, *vytké*, *chiža*, *hluchí* ap. aj samotná výslovnosť. Význačným charakteristickým znakom hontiansko-novohradského nárečia je totiž aj zachovaná výslovnosť mäkkých velár a pernic v hornom Novohrade (Šula, Príboj, Dolný Tisovník), počutelná dobre v skupinách *k'e*, *g'e*, *h'e*, *ch'e*, *b'e*, *m'e*, *p'e*, *v'e*, napr. *op'ekance*, *haluš'k'e* ap. Tieto skupiny sa tu realizujú tak, že v niektorých prípadoch počut' akoby slabú jotáciu. Niekedy sa zdá, že potom je *'e* o niečo užšie ako *e* po iných spoluhláskach. Pozorovať to možno najmä v reči, keď sa striedajú *ə* (< *y*) a *'e* (< *e*), napr. v lok. sg. *na hrib'e*, ak. pl. *na hribə*, o *káv'e*, do *kávə*.

V pôvodne i-kmeňovom genitíve plurálu, zakončenom na *i*, sú v hontiansko-novohradskom nárečí podľa zloženého skloňovania tvary *ľudich*, *peňazich*, *ďetich*, *konopich*. Tento genitív plurálu máme doložený v tvare *ssest vecych*.

Infinitív na *-ti* sa v reči strednej a mladšej generácie začína strácať. Jeho izoglosa ide opäť na severe a na východe po hranici nárečia.¹⁰ V texte sa zachováva dôsledne (*kupiti*, *dati*, *piti*, *naklasti* ap.). Za pôvodné **-kti* je *-ci* v *stluci* (v nárečí máme doložené *pieci*, *vľieci*, *moci*, aj *piecti*, *myocti*).

V slovnej zásobe si hodno povšimnúť predovšetkým termíny *antimoniu* (sírnik antimonitý, stitium sulfuratum nigrum), *žltég horec* (koreň žltého horeca, radix gentianae), *svetleg lygadok* (cuprum aluminatum), *koprvas* (?), *živeg ohem* (čistená síra, sulfur depuratum), *pussni prach*.¹¹ Keďže sú to lekárenské termíny, v nárečí sa bežne nepoužívajú. Zaujímavé sú aj slová *sprava* ‚prípravok‘, *materia* ‚látka, zmes‘, *duly* ‚mor ošipaných, dúľ‘, *metati* ‚hádzat‘, *dreleg* ‚najprv, skôr‘ a *načim* ‚treba‘. Slovom *sprava* sa v nárečí označuje niečo urobené, napr. *to je dobrá sprava* ‚dobro urobená vec, dobrá vec‘. Dost' časté je slovo *matérija* ‚látka, materiál‘. Slovo *dúľ* sa vyslovuje s mäkkým *l*, známe je však aj v podobe *dúla* (Chrtany, Opava). Spisovný ekvivalent *metati*, sloveso ‚hádzat‘, dok. ‚hodiť‘, sa v nárečí nepoužíva. Používajú sa nedokonavé slovesá *metati*, *lúčati*, *zalučovati*, a dokonavé *vyhnúti*, *zalučiti* a ďalšie od nich odvodené podoby. Pritom slovesá *lúčati* a *zalučiti* sa používajú výlučne vo význame ‚hádzat rukou‘, napr. *skaly*. Príslovka *drelej* ‚najprv‘ sa v hontiansko-novohradskom nárečí v tejto podobe dnes málo vyskytuje. Bežné sú *droy*, *najdroy* v novohradskej časti nárečia,

⁹ E. Jóna, *O povahе velár v strednej slovenčine*, SMS XLII, 1935, 34–38.

¹⁰ Pozri pozn. 8.

¹¹ Údaje mám z Farmaceutického múzea v Bratislave. Kálalov údaj *koprvas* (nem.) modrá skalica (sírnan meďnatý, cuprum sulfuricum) nepotvrdili. K. Kálal, *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*, Banská Bystrica 1923, 257.

driou, *najdriou* v hontianskej časti nárečia, v novohradskej časti nárečia sa používa ešte z toho istého koreňa *driela* ‚nedávno, pred chvíľou‘.

Slovo *ossjpane* je využité štylisticky. V nárečí sa hovorí *sviňa*, *sviňe*, „o ošipanech“ hovoria len v rozhovore napr. s neznámymi ľuďmi, keď myslia, že domácke *sviňa* by bolo neprimerané, vulgárne.

Pisateľ použil aj niektoré slová z kultúrneho jazyka, ktoré sa v nárečí nepoužívajú, a to aj z češtiny, ktorá bola predtým dlho vlastne kultúrnym jazykom na Slovensku. Takými sú napr. *pan buch*, *dopustil*, *skrze*, *gesste*, *gakosťo*, *nasledugici*.

Vložka *Salva venyam* je tiež prevzatá z kultúrneho jazyka. V nárečí sa hovorí *otpajtam pekňe* ‚prepytujem‘. Má tiež isté štylistické zafarbenie.

Pokúsili sme sa rozobrať recept lieku proti dúlu z Turieho Poľa ako nárečovou pamiatku porovnaním s nárečím obce a kraja, v ktorom text vznikol. Je zrejmé, že ide o text nárečový, len málo poznačený vzdelaním autora a pôsobením kultúrneho jazyka. Pisateľ textu zanedbal najvýraznejšiu črtu nárečia, hlásku *ə* (< *y*), asi aby zápis nevyzeral príliš ‚dedinsky‘, pravdepodobne pod vplyvom spisovného úzu. Treba to teda hodnotiť z hľadiska štýlu. Predpoklad, že by sa už vtedy bol začal ďalší vývin smerom k ostatným južnostredoslovenským nárečiam, nemožno prijať. Dnes už len niektorí príslušníci staršej generácie, aj to obyčajne len medzi sebou, hovoria po starom. Ostatní už nezachovávajú presne staré nárečie, miešajú ho s prvkami iných, menej archaických južnostredoslovenských nárečí, ako oni hovoria, „pánšťujú“. Treba poznamenať, že ide o vývin smerom k južnostredoslovenskému úzu, napr. *dobroho sěna* > *dobrího sina*, *daromnəj ženə* > *daromnije ženi*, *hrubəj buk'e* > *hrubije buke* ap., a nie k spisovnému jazyku, a najrýchlejšie sa zotiera práve najvýraznejšia, najbadateľnejšia črta, hlásky *ə*. Na začiatku minulého storočia takéto narúšanie nárečového typu ešte nemožno predpokladať.

GEOGRAFICKÉ ROZŠÍRENIE ZMENY *ch > h* VO VÝCHODOSLOVENSKÝCH NÁREČIACH

ŠTEFAN LIPTÁK

Medzi charakteristické znaky východoslovenských nárečí na Spiši a v býv. Abaujskej stolici patrí zmena *ch > h*. Vykonaná je v týchto prípadoch:¹

a) na začiatku slova pred samohláskami, napr. *hiža, horoba, hitro, hozic, hovac, horosc, hotar, hudoba, harčec*;

b) pred znelými spoluhláskami na začiatku a vnútri slova napr. *hren||hriň, hleb(p)|| hlib(p), hríbet, zdehnuc, hvost, hvila, hvaric*;

c) medzi dvoma samohláskami, napr. *muha, orehi, mehi, macoha, bliha, brehac, ohabic, pahac*;

V postavení na začiatku, vnútri a na konci slova pred neznelými spoluhláskami zmena nenastala. Slabšie alebo až veľmi slabo trené *ch* je v týchto pozíciách najmä v Abauji.

Zmena *ch > h* je pravidelná na Spiši, a to v ohraničení čiarou, ktorá prechádza od Popradu na východ obcami: Gánovce, Filice, Stratená, Dedinky, Tichá Voda, Stará Voda, Krompachy, Vítkovce, Spišské Podhradie a Závada a má pokračovanie v goralských nárečiach na severnom Spiši;² v Abauji zaberá územie od čiaru spájajúcej obce: Opátka, Nováčany, Myslava, Malá Vieska, Ploské, Klečenov na juh, presahuje do juhozápadnej časti Zemplína na juh od obcí Lastovce, Veľká Toroňa, Slovenské Nové Mesto. V Šariši je v mestách Lipany, Sabinov, Bardejov, Prešov, Veľký Šariš, Solná Baňa a Solivar (pozri mapu).

Mimo tohto územia sa zmena *ch > h* vyskytuje len v jednotlivých slovách, a to napr. *hlop, hlapec, hren||hriň, habza||haps, thor||thur, terha, Mihal||Mihal, Mihalouce* (pozri mapu).

¹ Vychádzali sme z materiálu zozbieraného v r. 1947–1951 podľa Dotazníka pre výskum slovenských nárečí, ktorý zostavil E. Pauliny a J. Štolc. Pre úplnosť sme vyexcerpovali aj materiál, ktorý zozbieral V. Vážný pred vyše 30. rokmi. Použili sme tiež doteraz uverejnené nárečové texty jednotlivých bádateľov a texty z archívu dialektologického oddelenia ÚSJ SAV v Bratislave.

² Toto rozšírenie na Spiši sa v podstate zhoduje s tým, ktoré podal J. Štolc. Pozri jeho *Zprávy o zbieraní dialektického materiálu na Spiši*, Carpatica I-a, Praha 1936, 227–236, 3 mapy, najmä prehľadnú mapu dôležitých izoglos v nárečí spišskom; tam aj izoglosa, ktorá určuje západnú a východnú hranicu územia so zmenou *ch > h* s poznámkou (Nedokončená!).

Stav zmeny $ch > h$ na skúmanej oblasti je v podstate taký, ako ho zistili bádatelia aj v predchádzajúcich rokoch.

Zmena $ch > h$ upútala pozornosť dialektológov už v minulosti. F. Pastrnek³ ju uvádza bez bližšieho objasnenia. S. Czambel⁴ už naznačil, že tu ide o akúsi „bezpravidelnosť“ a „zmutok“ a že tu „bojuje so sebou výslovnosť slovenská, poľská, ruská, poprípade zhora aj maďarská“.⁵ L. Novák⁶ sa zase domnieval, že ešte γ bojovalo s blízkym x (ch) pod vplyvom poľskej, resp. malopoľskej výslovnosti.⁷ Predpokladal, že „vzdialenejší venkov bol akiste najmä v hospodárskom styku s mestami a mohol tam počuť všade pritažlivú „panskú“ výslovnosť poľskú, ktorá mohla mať tiež vliv na splynutie spirantickkej striednice praslovanského g s x “.⁸ Z. Stieber⁹ myslel, že výslovnosť hlásky h miesto ch vznikla vo východoslovenských nárečiach pod vplyvom maďarskej a nemeckej výslovnosti. S ním súhlasil aj J. Liška.¹⁰ Podobný názor vyslovil J. Štolc¹¹ a niektorí ďalší bádatelia.¹² J. Stanislav síce zmenu $ch > h$ prijíma ako prejav maďarského vplyvu, ale sa domnieva, že mohla vzniknúť aj domácim vývinom. Svoj názor opiera o stav v poľských a srbochorvátskych nárečiach, kde sa táto zmena tiež uskutočnila a kde maďarský vplyv nemožno predpokladať.¹³ Príklady na tú istú zmenu sú aj v iných oblastiach. Napríklad v nárečí presídlených Slovákov a Čechov v Bulharsku pod vplyvom bulharského jazyka, ktorý nepozná fonému h , ale iba ch sa nerozoznáva ch od h a navzájom sa obidve spoluhlásky zamieňajú, napr.: *chistorija*, *chrubje*, *vod hůčecho* a naopak: *Vrhlabi*, *hodit*, *hitil*.¹⁴ Podobne v poľských dialektoch juhozápadného Sliezska, ktoré susedia s českými nárečiami, sa vyslovuje h namiesto ch .¹⁵ V goralských obciach na severnom Spiši sa namiesto ch vyslovuje dôsledne h : *maha*, *hleba*. V stredosloven-

³ F. Pastrnek, SP 13, 1893, 432.

⁴ S. Czambel, *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*, Martin 1906, 158.

⁵ S. Czambel, c. d., 158.

⁶ L. Novák, *Zmena $g > h$ v slovenčine*, SMS VIII, 1930, 19.

⁷ E. Novák, c. d., 19.

⁸ E. Novák, c. d., 19.

⁹ Z. Stieber, *Lud slowiański*, I, A, Kraków 1929, 40.

¹⁰ J. Liška, *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí*, Martin 1944, 46.

¹¹ J. Štolc, *Spíšský list z roku 1782*, JČ VII, 1953, 101—102. Pozri aj jeho *Zprávy o dialektologickej činnosti vo Spiši*, *Carpatica* I, zv. 2. A (duchovéda), Praha 1939, 197—204; *Dialektické členenie spišských nárečí*, LS I/II, 1939/1940, 197—207 s mapou; *O pôvode mena rieky Chornád—Hornád*, JS V, 1951, 152—166 a tiež tam *Jazyk levočských slovenských prisah zo XVI.—XIX. storočia*, 197—247.

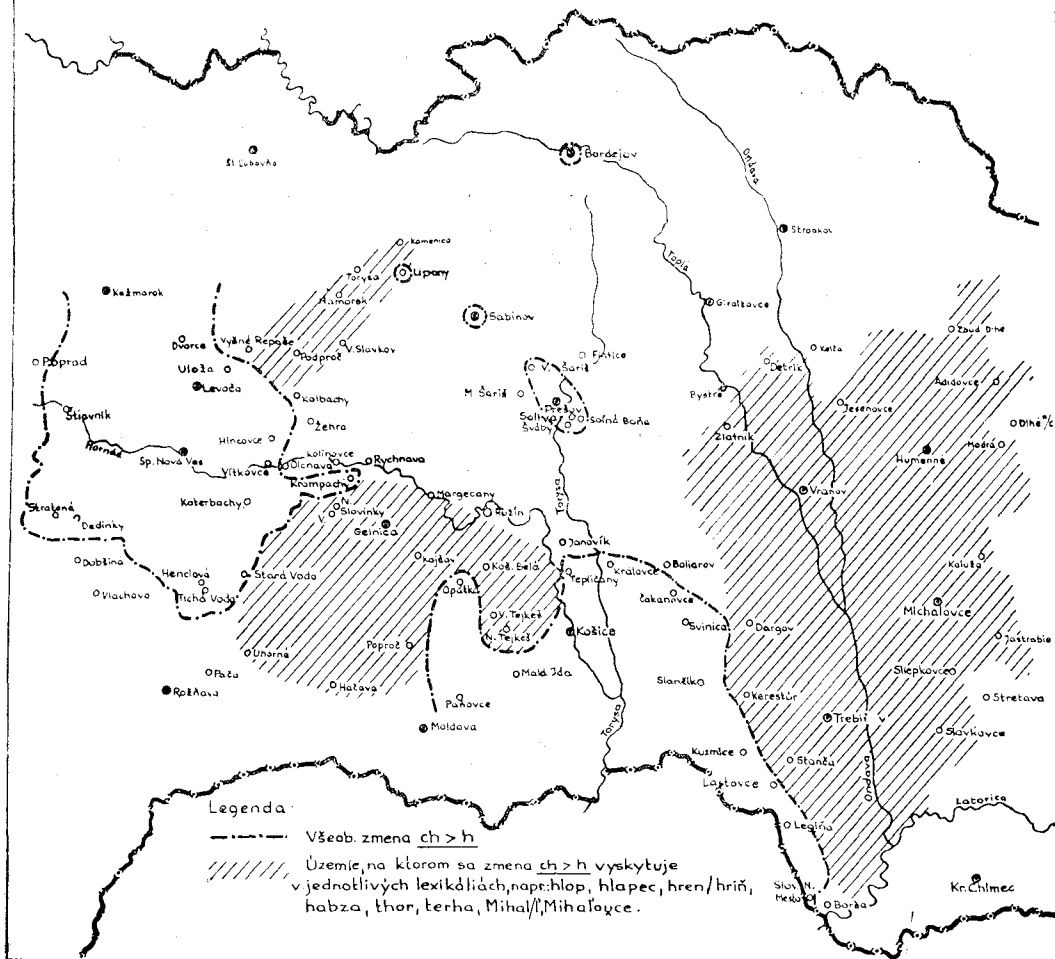
¹² F. Trávníček, *Historická mluvnice československá*, Praha 1935, 125; V. Vážný, Bratislava XI, 71; E. Paulíny, *Vývoj nárečí vo vzťahu k vývoju spoločnosti*, sb. Problémy marxistickej jazykovedy, Praha 1962, najmä str. 516; J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka I*, Bratislava 1958, 516; J. Orlovský, *Hláskoslovný systém karloveského nárečia*, Slovenská Bratislava II—III, 1950, 266.

¹³ J. Stanislav, *Dejiny I*, 516.

¹⁴ V. Blanár, *Vplyv bulharčiny na jazyk Slovákov a Čechov v Bulharsku*, JS V, 1951, 109.

¹⁵ A. Kellner, *Příspěvek k fonologii slezskopolských nárečí na Těšínsku*, Recueil linguistique de Bratislava, vol. I, Bratislava 1948, 191n.

ŠTEFAN LIPTÁK: GEOGRAFICKÉ ROZŠÍRENIE ZMENY *ch > h* VO VÝCHODOSLOVENSÝCH NÁREČIACH

ských nárečiach je v niekoľkých slovách *h* namiesto *ch*: *paholok*, *paholček*,¹⁶ *ňehat*, *nahat*, *ňahat* a i. Na západnom Slovensku máme *h* miesto *ch* v nárečí obce Karlova Ves,¹⁷ Lamač, Devínska Nová Ves, Dúbravka, Záhorská Bystrica a Mást.¹⁸

K chronológii zmeny *ch > h* vo východoslovenských nárečiach sa vyslovil J. Liška¹⁹ a J. Štole.²⁰ J. Liška podotýka, že spoluhláska *ch* sa nenahrádzala

¹⁶ J. Stanislav, *Dejiny I*, 513; uvádza aj niekoľko ďalších zápisov s *h* z oblasti Tekova, Turca a Liptova.

¹⁷ J. Orlovský, *Hláskoslovný systém*, 266.

¹⁸ Pozri prácu V. Vážný, *Čakavské nárečí v slovanském Podunají* (Sborník FF UK v Bratislave, V, č. 47, 2), Bratislava 1927, 121—336, najmä slovník.

¹⁹ J. Liška, *K otázke pôvodu*, 46.

²⁰ J. Štole, *Spišský list*, 101.

spoluhláskou *h* všade v tom istomčase. Miestami je to podľa neho jav veľmi mladý. Napríklad uvádza, že na rozhraní šarišsko-abovskom (Kostolany nad Hornádom, Tepličany) najstaršia generácia 60—80-ročných ešte zreteľne vyslovuje i rozoznáva *ch* (*x*) od *h*, kým mladší vyslovujú tam už len *h*.²¹ J. Štolc myslí, že vznik zmeny *ch* > *h* vo východoslovenských nárečiach siaha hlboko do obdobia pred 18. storočím. Počiatky zmeny *ch* > *h* treba hľadať nepochybne už v období, keď vznikli podmienky vzájomného kontaktu slovenčiny, maďarčiny a nemčiny a používania týchto jazykov tými istými ľuďmi.²² To znamená, že máme ich hľadať už v prvých osídleniach Maďarov a Nemcov medzi slovenským obyvateľstvom na východnom Slovensku v mestách a pri hlavných obchodných križovatkách.²³ Nemeckí a maďarskí obyvatelia v styku so slovenským obyvateľstvom hovorili zaiste po slovensky zvukovými prostriedkami vlastného jazyka. Namiesto slovenského *ch* vyslovovali bezpochyby *h*. Táto výslovnosť zovšeobecnela potom aj medzi slovenským obyvateľstvom.²⁴ Počiatky vzniku a šírenia zmeny *ch* > *h* vo východoslovenských nárečiach sú teda skôr staršieho ako mladšieho dáta.

V tomto príspevku nám išlo o spresnenie zemepisného rozšírenia zmeny *ch* > *h* na východoslovenskom nárečovom území ako zmeny systémovej, pravidelnej i menej pravidelnej, sporadickej (len v niektorých slovách); porov. mapku, a o rekapituláciu doterajších názorov na jej vznik.

²¹ J. Liška, *K otázke pôvodu*, 46.

²² Opierame sa tu o tézu U. Weinreicha (*Languages in contact*, New York 1953, 1), ktorú vyslovil v súvislosti s jazykovými kontaktmi. Viac o tom pozri v práci V. J. Rozenvejj, *O jazykových kontaktach*, *Voprosy jazykoznanija*, č. 1, Moskva 1963, 57—66.

²³ O prilive cudzieho obyvateľstva na východné Slovensko pozri napr.: V. Chaloupecký, *Staré Slovensko*, Bratislava 1923, 296—297, 314; A. L. Petrov, *Príspevky k historické demografii Slovenska*, Bratislava 1923, 46—69; F. Bokes, *Dejiny Slovákov a Slovenska od najstarších čias až po oslobodenie*, Slovenská vlastiveda IV, Bratislava 1946, najmä str. 103; Fekete Nagy Antal, *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*, Budapest 1934, 3 mapky.

²⁴ J. Štolc, *Spišský list*, 101—102.

MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA O PRÁČACH NA SLOVANSKOM JAZYKOVOM ATLASE

Za účasti slavistov z takmer všetkých slovanských zemí konala sa od 11. III. do 7. IV. 1963 v Dušníkách (Poľsko) medzinárodná konferencia o prácach na Slovanskom jazykovom atlase (SJA). Cieľom tejto konferencie bolo dokončiť a zredigovať jednotlivé oddiely dotazníka, spojiť jeho viaceré časti do jedného celku a pripraviť dotazník do takej podoby, aby sa mohol odovzdať na posúdenie V. medzinárodnému sjazdu slavistov (MSS), ktorý bude tohto roku v Sofii. Okrem toho sa účastníci konferencie zaoberali aj výsledkami výskumov podľa *Zkouškového dotazníka pro Slovanský jazykový atlas*¹, otázkou siete bodov, otázkou perspektívneho plánu prác na SJA, ako aj početnými organizačnými problémami.

Na tejto konferencii sa zúčastnili z SSSR prof. R. I. Avanesov, prof. N. V. Birillo, V. F. Konnova, z Poľska prof. W. Doroszewski, prof. Z. Stieber, prof. S. Urbańczyk, dr. W. Pomianowska, dr. N. Ivanova-Perczyńska, dr. Z. Topolińska, mag. B. Falińska, mag. J. Basara, mag. M. Jurkowski; z Juhoslávie prof. R. Aleksić, prof. R. Kolarić, prof. P. Ivić, z Bulharska I. Kočev, z NDR dr. F. Michalk, dr. H. Faska, z ČSSR prof. J. Bělič, prof. E. Pauliny, doc. dr. E. Křížková, dr. S. Utěšený, dr. J. Petr a dr. A. Habovštiak. Tajomníkmi konferencie boli M. Murcowa a mag. A. Kowalska.²

Základné otázky týkajúce sa postupu a výsledkov doterajších prác na SJA sa riešili najmä na plenárnych zasadnutiach, ktoré pod vedením prof. R. I. Avanesova boli vlastne rozšírenými zasadnutiami komisie pre SJA, ktorá bola utvorená pri Medzinárodnom komitáte slavistov (MKS). V prvej fáze redakčných prác na definitívnom znení dotazníka boli utvorené 3 sekcie, a to 1. sekcia pre fonetiku, prozódii a flexiu (preds. P. Ivić, sekr. Z. Topolińska), 2. sekcia pre lexiku a sémantiku (preds. R. Aleksić, sekr. B. Falińska), 3. sekcia pre syntax a tvorenie slov (preds. E. Křížková, sekr. N. I. Perczyńska).

Úlohou jednotlivých sekcií bolo vybrať z návrhov, ktoré vypracovali národné komisie, konečný zoznam otázok pre všetky časti dotazníka. Pri práci v týchto komisiách stretli sa takto po prvý raz jazykovedci s tým cieľom, aby preverili a vybrali otázky vyhovujúce pre výskumné ciele na celom skúmanom slovanskom jazykovom území. Už v tejto fáze prác malo spoločné stretnutie veľký význam. Výber hesiel sa v sekciiach uskutočňoval nielen na základe poznatkov a údajov čerpaných z gramatík a slovníkov — ako sa to zvyčajne robilo v národných komisiách — ale aj na základe praktických poznatkov získaných z výskumov v teréne.

Z 1. a 2. sekcie sa utvorila neskôr komisia, ktorá zostavovala tzv. tematický oddiel dotazníka. V podstate išlo o to, aby všetky otázky pre výskum fonetických, prozodických, paradigmatických, slovotvorných a lexikálnych javov sa usporiadali a zoradili podľa vecných, tematických okruhov. Okrem uvedenej práce venovala sa táto komisia aj príprave sémantického oddielu dotazníka.

¹ Dotazník bol vydaný v r. 1962 v Prahe a podľa neho bol vykonaný prvý skúšobný výskum vo vybratých bodoch na územiach všetkých slovanských jazykov.

² Ako konzultanti sa zúčastnili na konferencii aj pracovníci Katedry poľského jazyka Varšavskej univerzity, a to R. Grzegorzczkova, dr. M. Szimeczak a pracovník Slovanského ústavu PAN mag. K. Feleszko.

Sekcia pre syntax a tvorenie slov sa neskôr rozšírila a zamerala sa aj na zostavenie a konečné zredigovanie oddielu syntaktickej morfológie a syntaxe.

V rámci sekcií sa pripravili aj niektoré parciálne časti dotazníka, ktoré dovtedy ešte neboli spracované (napr. prozódia a tvorenie prísloviak). O tvorení prísloviak v slovanských jazykoch predniesla referát mag. R. Grzegorzcykowa. Na základe tohto referátu, v ktorom sa autorka pokúsila uviesť najvýraznejšie slovotvorné typy prísloviak v slovanských jazykoch, vypracoval sa potom zoznam hesiel pre výskum slovotvornej problematiky.

V rámci jednotlivých komisií sa podľa potreby vyčleňovali aj menšie pracovné skupiny, ktoré spracúvali niektoré parciálne otázky. Za istý kratší čas pracovala napr. skupina pre zostavenie otázok, pomocou ktorých sa bude skúmať pastierska terminológia súvisiaca s chovom a spracovaním mlieka v tzv. karpatskej oblasti.

Po výbere hesiel a ich formálnej úprave sa pristúpilo ku konečnej redakcii jednotlivých otázok. Tieto otázky nemajú vo všetkých oddieloch celkom jednotný charakter. Otázky pre výskum fonetiky, prozódie, paradigmaticky a sémantiky sa uvádzajú v tzv. psl. podobe, napr. **abolno*, **blédo*, **dorga*, **goso*, **lygo*, **orzono*, **žedono* ap. Pri každom hesle je údaj, ktorý signalizuje, na akú zvláštnosť je potrebné pri výskume zamerať hlavnú pozornosť. Tieto údaje sa uvádzajú v skratkách (F = fonetika, P = prozódia, M = morfológia, S = Sémantika). Ako príklad možno spomenúť heslo *konj*, ktoré sa formulovalo takto: FPM Nsg *konj* ; PM GA sg; F L sg; PM G pl; F A pl; PM I pl; PM L pl.

Otázky na lexikálne zvláštnosti sa uvádzajú v podobe viet, a to v takom znení, aby ich mohol informátor porozumieť bez ďalšieho vysvetľovania. Napr. jedna z lexikálnych otázok znie takto: Ako sa nazývajú kravy, ovce, svine, kozy spolu bez koňa. Za každou otázkou v ruskom znení sa uvádza aj odpoveď v 3 spis. jazykoch, a to r. *skot*, srh. *stoha*, *stado*, pol. *byłło*.³ Odpovede z troch jazykov sú určené pre explorátora, ktorému majú uľahčiť správne pochopenie otázky.

V podobe viet sa uvádzajú aj otázky na slovotvorné zvláštnosti, t. j. tak, ako aj otázky v lexikálnej časti, napr.: ako sa nazýva človek, ktorý nosí dlhú bradu. Pri otázke je však upozornenie na to, že pomocou tejto otázky sa má získať tvar prídavného mena (t. j. *bradatý*), a nie tvar podst. mena (napr. *bradáč*). Odpovede v 3 jazykoch, a to r. *brodatyj*, srh. *brađat*, p. *brodaty* umožňujú explorátorovi aj v tomto prípade, aby otázku pochopil správne a jednoznačne.

Heslové slová, pomocou ktorých sa skúmajú sémantické zvláštnosti, sa uvádzajú tiež v psl. podobe, napr. **bolto*, **bergo*, **čerpó*, **dorga*, *godó* ap. Pri každom hesle stojí hneď aj spisovné znenie z tých slovanských jazykov, v ktorých sa uvedené heslo môže vyskytovať. Tak napr. pri hesle **bolto* sa uvádzajú podoby b. *blato*, mak. *blato*, srh. *bláto*, slv. *bláto*, slov. *blato*, č. *bláto*, dl. *bloto*, hl. *bloto*, p. *bloto*, ukr. *boloto*, bl. *balóta*, r. *boloto*. Pri každom sémantickom hesle sa zaznamenávajú aj najvšeobecnejšie a najrozšírenejšie významy v jednotlivých slovanských jazykoch. Tak napr. pri hesle *blato* sa uviedli tieto významy: 1. bahnisté miesto, trasovisko, 2. jazero, 3. blato (na ceste, ulici ap.). Významy rozšírené na menšej zemepisnej oblasti alebo významy známe len v spisovných jazykoch sa neuvádzajú. V podobe viet sú štylizované aj otázky na syntaktické zvláštnosti, majú však podstatne iný charakter ako otázky v ostatných častiach dotazníka. Na základe skúseností so Zkouškovým dotazníkom ustúpilo sa pri syntaktických otázkach od takej štylizácie otázky, ktorá by mala príliš všeobecný charakter. Tak napr. v tejto časti sa už neuvádzajú otázky typu: Aké spojky sa zvyčajne používajú vo vedľajších predme-

³ Táto otázka bola zaradená aj do Zkouškoveho dotazníka pod č. 67.

tových vetách vyjadrujúceich obsah zákazu alebo prania? Aký sa tu používa slovesný spôsob? Používa sa tu opisný imperatív a za akých podmienok?⁴ V tejto podobe boli formulované otázky v návrhu pre syntaktickú časť dotazníka a takto boli zaradené aj do tzv. Zkouškového dotazníka. V terajšom návrhu sa uvádzajú otázky na skúmanie syntaktických javov v takej podobe, aby sa na jednu otázku získala predovšetkým jedna základná odpoveď. Z dotazníka sa vylúčili aj otázky, ktoré môžu explorátorovi spôsobiť isté ťažkosti a tiež aj otázky, na ktoré možno získať odpoveď len po dlhšom pobyte v teréne. Explorátorovi značne budú uľahčovať prácu pri výskume aj odpovede v ruskom, srbochorvátskom a poľskom jazyku, ktoré sa uvádzajú hneď za každou otázkou.

Po sformulovaní jednotlivých otázok a po ich úprave z formálneho a obsahového hľadiska sa pristúpilo k roztriedeniu materiálu, a to na základe návrhu, ktorý predniesol v prvých dňoch konferencie prof. J. Bělič. Už na zasadnutí MKS v Budapešti (apríl 1962) sa prijal návrh, že dotazník sa bude skladať z 2 vzájomne sa opakujúcich častí s odlišným zoskupením materiálu. Podľa J. Běliča, ktorý v mene Čs. dialektologickej komisie predniesol návrh na usporiadanie dotazníka pre SJA, má definitívna podoba dotazníka obsahovať 3 časti, a to: I. tematický oddiel (I A) a gramatický oddiel (I B); II. systematický oddiel usporiadaný podľa jazykovedných kritérií; III. abecedný ukazovateľ s odkazmi.

Najzávažnejšia je prvá časť dotazníka, ktorá je upravená do takej podoby, aby ju mohol explorátor použiť pri zberateľskej práci v teréne. Túto časť dotazníka možno označiť ako terénnu verziu dotazníka, ktorá sa bude používať výlučne pri zberateľskej činnosti. Prvý, tzv. tematický oddiel (I A) obsahuje otázky na fonetické, prozodické, paradigmatické, slovotvorné a lexikálne javy, roztriedené podľa vecných okruhov. Pri roztriedení materiálu do tematických skupín sa prihliadalo na to, aby jednotlivé skupiny boli vzájomne zviazané a aby nasledovali logicky po sebe. Celý materiál je rozdelený na tieto základné tematické skupiny 1. krajina, 2. počasie, obloha, 3. les, stromy a kry, 4. živočíchy, 5. chov domácich zvierat, 6. pastierstvo, 7. záhrada, sad, 8. poľné rastliny 9. hospodárske budovy a náradie, 10. spoločenský život, 11. príbuzenské vzťahy, 12. rodina, 13. dom a hospodárske staviská, 14. príprava jedál, 15. odev a obuv, 16. časti tela, 17. hygiena a zdravotníctvo, 18. vlastnosti človeka, 19. čas. Vnútri týchto základných skupín sa uplatňuje ešte ďalšie delenie na menšie tematické skupiny.

Do druhého, gramatického oddielu terénnej verzie dotazníka sa zaradili všetky otázky, ktoré sa pre viaceré príčiny nedali začleniť do tematického oddielu. Sú to otázky na skúmanie syntaktických zvláštností a otázky pre výskum zvláštností z oblasti tzv. syntaktickej morfológie. Osobitnú časť tohto oddielu tvorí aj sémantika, ktorá sa mala pôvodne včleniť do tematického oddielu.

Dotazník pre výskum slovanských nárečí sa počas štvortýždňovej práce v Dušníkách pripravil do takej podoby, že ho po prepísaní možno už odovzdať redakčnému kolégiu. Tento prvý ucelený elaborát dotazníka sa však musí ešte najprv overiť pri praktickej práci v teréne. Dotazník bude potrebné dôkladne zredigovať a upraviť tak, aby všetky otázky mali jednotnú podobu. Zdá sa, že dotazník bude nutné v istých častiach aj podstatne zredukovať (napr. otázky na prozodické zvláštnosti), aby niektoré jeho časti neboli predimenzované na úkor iných častí.

Na príprave dotazníka pre SJA sa pracovalo od r. 1958. Výsledkom práce jednotlivých národných komisí boli početné elaboráty, ktoré však až do konferencie v Dušníkách boli viac-menej len súpismi javov a ich reprezentantov spracovanými dosť nejednotne. Otázky

⁴ Aj táto otázka bola zaradená do Zkouškového dotazníka v oddiele II., syntax pod číslom 3a.

na jednotlivé zvláštnosti boli zastúpené nerovnomerne a niektoré otázky až do konferencie neboli vôbec spracované (prozódia, tvorenie prísloviak). Bolo preto potrebné, aby sa zišli zástupcovia národných komisií, aby jednotlivé návrhy dôkladne rozobrali a prediskutovali a aby sa nakoniec všetky časti dotazníka spojili v jeden celok, spracovaný jednotne v každom oddiele a s prihliadaním na rovnomerné zastúpenie otázok zo všetkých plánov jazyka. Tento cieľ konferencia v Dušníkách dosiahla, a preto možno konštatovať, že v tomto smere splnila svoje poslanie.

Okrem hlavného cieľa zostaviť definitívnu podobu dotazníka pre SJA venovali sa účastníci konferencie v Dušníkách aj otázkam, ktoré bezprostredne súvisia s ďalšími prácami na SJA, najmä však otázke perspektívneho plánu prác záväzných pre všetky pracoviská zúčastnené na tejto úlohe. Hneď v prvých dňoch konferencie hodnotili účastníci výsledky výskumov podľa Zkouškového dotazníka na základe zprávy, ktorú predniesol S. Utěšený. V tejto zpráve sa konštatovalo, že výskum podľa Zkouškového dotazníka splnil svoj cieľ a že výsledky bude možno využiť pri všetkých fázach prác na SJA.⁵ Výskum súčasne ukázal, že rozdelenie otázok na 2 skupiny, t. j. na tematickú a syntaktickú časť, sa plne osvedčilo. Z týchto dvoch skupín otázok sa prirodzene ľahšie vyplňovala prvá časť, do ktorej boli zaradené otázky nielen na skúmanie lexikálnych a sémantických zvláštností, ale aj fonetických a morfológických javov, ktoré boli zaradené do večných okruhov. Ukázalo sa však, že aj v tejto časti dotazníka sa pri vyplňovaní prejavili ťažkosti, vyplývajúce z nedostatočného porozumenia otázky uvádzanej iba v psl. podobe.⁶ Tento nedostatok sa odstránil tým, že pri každej otázke sa uviedli spisovné znenia v troch slovanských jazykoch. Pokusný výskum ďalej ukázal, že viaceré slová, na ktorých sa mali skúmať hláskoslovné a morfológické javy, nie sú rozšírené na celej slovanskej oblasti, ako sa pôvodne predpokladalo. Na základe týchto skúseností sa pristúpilo k dôslednejšiemu overovaniu jednotlivých reprezentantov. Skúšobný výskum na základe syntaktického oddielu ukázal, že výskum syntaxe možno uskutočniť aj pomocou dotazníka a že môže priniesť nové a zaujímavé poznatky o diferenciacii slovanských nárečí aj v tejto oblasti. Potrebné je však otázky formulovať stručne, jednoznačne a bez dlhých komentárov. Aj poznatky zo skúšobného výskumu syntaxe sa hneď prakticky využili.

Pomocou Zkouškového dotazníka sa preverila a vyskúšala vo všetkých slovanských jazykoch aj transkripcia, ktorú pre tieto ciele vypracoval Z. Stieber.

Na konferencii sa venovala pozornosť aj zostaveniu plánu ďalších prác na SJA. O tejto otázke predniesol na konferencii referát R. I. Avanesov. Podľa názoru R. I. Avanesova práce na SJA možno rozdeliť na 3 obdobia, a to na obdobie

1. od IV. do V. medzinárodného sjazdu slavistov v Sofii (1958—1963), v ktorom je potrebné zamerať sa na definitívne vypracovanie dotazníka;

2. od V. do VI. MSS (1963—1968), v ktorom sa hlavná pozornosť sústreďí na zozbieranie nárečového materiálu podľa pripraveného dotazníka; súčasne s výskumom budú sa však už vypracúvať aj metódy mapovania;

⁵ Výskum podľa Zkouškového dotazníka sa vykonal v nasledujúcich štátoch: SSSR (1 veľkoruská obec a 2 bieloruské obce), Poľsko (3 obce), Juhoslávia (2 slovinské, 3 srbochorvátske a 2 makedónske obce), Bulharsko (12 obcí), Rakúsko (2 obce so slovinským nárečím), NDR (1 obec s hornoluž. nárečím) a ČSSR (3 obce z Čiech, 3 z Moravy a 3 zo Slovenska).

⁶ Tak napr. pri hesle *divъ získali sa odpovede v podobe *divýj, divnýj, divokýj*. Takéto odpovede možno síce využiť pre fonetické ciele, ale pre iné ciele, ako napr. pre lexiku, sémantiku a pre tvorenie slov sa otázka tohto typu musí spresniť, aby sa metódou jazykového zepisu mohla sledovať na celej oblasti nielen fonetická, ale aj iná zvláštnosť tohto slova.

3. od VI. do VII. MSS (1968—1973), v ktorom hlavnou úlohou bude kartograficky spracovať zozbieraný materiál a publikovať ho v podobe atlasu.

Prvé obdobie prác na SJA, t. j. obdobie, v ktorom sa má dokončiť práca na zostavovaní dotazníka pre SJA, sa prakticky končí. Ďalšej práce na jeho zdokonaľovaní a redakčnej úprave dotazníka sa ujme redakčné kolégium, ktoré sa skladá z nasledujúcich členov: R. I. Avanesov (predseda), J. Bělič, N. V. Birillo, B. Vidoeski, B. Havránek, W. Doroszewski, F. Žilko, P. Ivić, R. Kolarić, F. Michalk, E. Pauliny, E. Petrovici, S. Stojkov, Z. Stieber. Sekretárkou redakčného kolégia je W. Pomianowska.

Dotazník pre SJA v tej podobe, v akej ho pripravil kolektív slavistov v Dušníkách, sa ešte pred sjazdom slavistov v Sofii (1963) rozpošle na posúdenie dialektologickým odborníkom a pracovníkom, ktorí sa zaoberajú otázkami historicko-porovnávacej jazykovedy. Po schválení dotazníka na sofijskom sjazde sa pristúpi k prvému výskumu nárečí podľa tohto dotazníka. Predpokladá sa, že ešte v r. 1963 sa získa materiál asi z 20 bodov, a to z územia SSSR (8 bodov), ČSSR (2—3 body), Poľska (4 body), Juhoslávie (2—3 body), Bulharska (1 bod), NDR (1 bod).

Okrem uvedených úloh ešte v tomto roku pripraví národné komisie transkripčné systémy a Čs. dialektologická komisia vypracuje zprávu o priebehu prác na dotazníku pre SJA.

V r. 1964 na základe prvých pracovných skúseností s **kompletným** dotazníkom v teréne sa podľa potreby urobí ešte niektoré úpravy, ako je skrátenie niektorých častí, prípadne spresnenie formulácií ap. Na základe takto upraveného dotazníka zozbiera sa materiál z 90 bodov, a to z územia SSSR 40 bodov, z ČSSR 15 bodov (české kraje 10 — Slovensko 5), z Poľska 15 bodov, z Juhoslávie 15 bodov, z Bulharska 3—4 body, z NDR 1 bod. Výskum v tejto fáze sa bude **organizovať** a viesť tak, aby sa získal materiál z nárečí **rozmanite** diferencovaných. Tento výskum už môže ukázať, ktoré otázky budú vhodné na kartografické spracovanie. Na základe získaných poznatkov z viacerých bodov určí sa definitívna sieť. Táto sieť bude dvojaká, a to tzv. riedka sieť, v ktorej sa vyplní maximálny počet otázok, a tzv. hustá (normálna) sieť, v ktorej sa vyplní len istý, vymedzený počet otázok. Pre územie Slovenska sa predpokladá, že tzv. riedka sieť bude obsahovať asi 6 bodov, t. j. po 2 body zo západoslovenských, stredoslovenských a východoslovenských nárečí. Do tzv. hustej siete na území Slovenska bude zaradených okolo 35—40 bodov.

V r. 1964 sa dorieši aj otázka výskumu nárečí na území s neslovanským obyvateľstvom, spresní sa zo zemepisného hľadiska skúmaná oblasť a pristúpi sa k definitívnemu ustáleniu siete bodov.

V r. 1965 sa vyskúma 25 % zo stanoveného počtu bodov. Spracujú a uverejnia sa poznatky a skúsenosti získané pri zbieraní nárečového materiálu pre SJA, ustáli sa mierka základnej pracovnej mapy, zakreslia sa do nej skúmané body a nakoniec sa vydá v 10 000 exemplároch pre pracovné ciele. Už v tom roku sa budú riešiť aj metodologicko-technické otázky kartografovania. Teoretické a metodologické poznatky získané počas prác na SJA sa uverejnia v osobitnej publikácii.

V r. 1966—1968 sa vykoná výskum v ďalších bodoch, a to 25 % z celkového počtu bodov v priebehu 1 roku. V r. 1968 sa dokončí terénny výskum vo všetkých zemiach a pristúpi sa ku kartografickým prácam. V r. 1969—1973 sa práce sústredia na mapovanie zozbieraného materiálu a na jeho vydanie. Plán na toto obdobie sa však zostaví neskôr.

Okrem perspektívneho plánu zaoberal sa R. I. Avanesov aj sieťou bodov pre SJA. Sieť bodov podľa R. I. Avanesova je tesne zviazaná s charakterom dotazníka; medzi sieťou bodov a dotazníkom musí byť proporcionálny vzťah: čím väčší dotazník tým redšia sieť. Účastníci konferencie súhlasili s tým, aby sa pri výskume slovanských nárečí

použili 2 varianty dotazníka, a to a) tzv. úplný dotazník s maximálnym počtom otázok a b) tzv. normálny dotazník, v ktorom sa istý počet otázok zredukuje, takže jeho rozsah bude o niečo menší ako rozsah tzv. úplného dotazníka. Otázky, na ktoré sa nebudú získavať odpovede pri druhom variante dotazníka, budú osobitne označené (napr. hviezdíčkou).

Pre obidva varianty dotazníka sa vypracujú aj odlišné (dva) druhy siete, a to tzv. **oporná (redšia) sieť**, do ktorej by bolo zahrnuté len 12,5 % bodov z tzv. hustej siete. Aj táto redšia sieť sa však môže zhustiť a môže podľa potreby pojať až 25 % skúmaných bodov. Druhá tzv. normálna sieť má obsahovať body vo vzdialenosti 50—60 km, t. j. bude zahrňovať územie 2500—3600 km². Počet bodov sa však na území s veľkou nárečovou diferenciáciou môže ešte viac zahustiť a jednotlivé body môžu byť vzdialené aj na vzdialenosť 25 km. Na konferencii sa dospelo k zhodnému názoru, aby sa pre jednotlivé krajiny prijal tento počet bodov: SSSR 500 (rus. 300, ukr. 125, bielorus. 75), Poľsko 80 až 100 bodov, ČSSR 70 až 80 bodov, Juhoslávia 130 bodov (slovin. 40, sch. 60, mak. 30), Bulharsko 30—40, NDR 4—7 bodov.

Na konferencii sa konštatovalo, že je potrebné, aby všetky národné dialektologické komisie v krátkom čase ustálili pevný počet bodov, a to tak pre tzv. opornú, ako aj pre normálnu sieť. Zoznam bodov odošle každá komisia predsedovi komisie pre SJA pri MKS. Podľa tejto siete sa budú vykonávať výskumy ešte v tomto roku a okrem toho sa zvolená sieť bodov stane základom pre vyhotovenie tzv. základnej mapy. V priebehu konferencie sa viackrát zdôraznilo, že na rozsiahlych prácach pre SJA sa zúčastnia početné pracovné skupiny z akademických a vysokoškolských pracovísk (univerzity a pedagogické inštitúty). Bude preto potrebné na všetkých pracoviskách prispôbiť pracovné plány tejto úlohe a zabezpečiť z každého hľadiska jej hladký priebeh.

Výsledky štvortýždňovej práce účastníkov konferencie v Dušníkách ukazujú, že konferencia splnila svoj hlavný cieľ: pripraviť dotazník, pomocou ktorého sa má zachytiť nárečová diferenciácia všetkých slovanských jazykov. Dotazník pre SJA má v tomto štádiu prác už zreteľnú a konkrétnu podobu, hoci bude potrebné ešte viaceré časti upraviť. Vypracovaním jeho konečného znenia zakončí sa už v tomto roku jedna z najnáročnejších a najdôležitejších úloh, ktorú zatiaľ nemožno porovnávať v dejinách slavistiky s nijakou podobnou akciou. Stretnutie zástupcov národných komisií, ako aj celá akcia má aj politický význam. Tento vedecko-politický význam podujatia sa zaiste ešte vystupňuje, keď sa širšej verejnosti dostanú do rúk aj ďalšie konkrétne výsledky tohto významného kolektívneho podujatia, ktoré nemá v dejinách slavistiky obdoby.

Anton Habovštiak

ROMAN JAKOBSON, SELECTED WRITING I, PHONOLOGICAL STUDIES, Mouton & Co, 'S-Gravenhage 1962, str. 678.

V prvom zväzku vybraných prác R. Jakobsona, ktorý vyšiel z príležitosti jeho šesťdesiatych narodenín, sú zhrnuté jeho najdôležitejšie štúdie z oblasti zvukovej stavby jazyka. Sú tu teda napr. známe *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves*, ktoré vyšli ako druhý zväzok *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, ďalej *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze* (Uppsala 1941), ale aj rozsahom menšie, no nie menej dôležité práce ako *Principes de phonologie historique* (TCLP IV, 1931), *Über die Beschaffenheit der prosodischen Gegensätze* (Mélanges à J. van Ginneken), *Observations sur le classement phonologique des consonnes* (Proceedings of the

Third International Congress of Phonetic Sciences 1939). Pre nás je zaujímavé, že je tu v anglickom preklade odlačená aj menšia Jakobsonova práca o fonológii slovenčiny (Slov. miscellanea 1931), v ktorej ukázal, že hoci zvukový inventár spisovnej češtiny a slovenčiny má veľa spoločných prvkov, predsa sú medzi češtinou a slovenčinou značné rozdiely vo fonologickom inventári.

Z druhej časti odlačených prác, poznačených snahou o využitie poznatkov teórie informácie, treba spomenúť štúdiu *Toward the Logical Description of Languages in their Phonemic Aspect* a *Phonology and Phonetics* (napísanú v spolupráci s inými autormi).

Netreba znova pripomínať, že R. Jakobson patrí k vedúcim postavám fonologickej teórie od jej začiatkov v Pražskom lingvistickom krúžku až k dnešnému rozvoju na základe dištinkatívnych príznakov. Bolo prirodzené, že názory R. Jakobsona vzbudzovali živý ohlas i polemiku pri publikovaní každej jeho práce. Zhodnotiť vývoj názorov R. Jakobsona na základné problémy fonológie, ich zopätie s mimojazykovými oblasťami (i Jakobsonovým pobytom v rozličných prostrediach) a všeobecnou teóriou vedy bude dôležitou úlohou histórie jazykovedy.

Treba vítať, že sám R. Jakobson už v tomto zväzku svojich vybraných prác podáva inštruktívny pohľad na vývin svojich názorov v osobitnej štúdii so skromným názvom *Retrospect* (na s. 629—658). So širokým rozhľadom upozorňuje najmä na búrlivý vývoj umeleckých smerov i modernej fyziky začiatkom 20. stor.: uvádza tu Stravinského, Chlebnikova, Braqua, Picassa i Le Corbusiera (cituje napr. Braquov výrok: Neverím vo veci, verím iba v ich vzťahy). Tento všeobecný dôraz na vzťahy medzi vecami, proklamovaný v celej kultúrnej sfére tých čias, prejavuje sa aj na Jakobsonovom chápaní foném ako člena ďalej nerozložiteľných fonologických protikladov. Jeden typ protikladu — korelácia — však niesol v sebe už vtedy zárodoky ďalšieho vývoja, hľadanie ďalších, menších fonologických jednotiek. Ukázalo sa, že ak sa dá vydeliť isté principium divisionis rovnaké vo všetkých korelačných pároch, môže azda fungovať aj samostatne, mimo korelačných párov. Podobne aj tertium comparationis (= archifonéma) sa dá abstrahovať z rozlišovacej vlastnosti. Jakobson tu správne pripomína, že už takéto rozloženie korelovanej fonémy na spoločné jadro a diferencný príznak je v rozpore s definíciou fonémy ako fonologickej jednotky nerozložiteľnej na menšie fonologické jednotky (pričom najmä táto definícia sa tvrdošijne drží až dodnes). Preto už r. 1932 (v Ottovom slovníku naučnom) definoval fonému ako množinu zvukových vlastností používaných v danom jazyku na rozlišovanie slov s nerovnakým významom a r. 1938 (na III. fonetickom kongrese) sa pokúsil redukovať množstvo foném na množinu posledných zložiek, a to na materiáli konsonantov. Z takejto definície, spresnenej najmä v novších Jakobsonových prácach, vyplýva aj iné chápanie vzťahov medzi fonémami, najmä korelácií a binárnosti protikladov.

Aj v novších diskusiách o fonologickej teórii sa prejavujú isté nedorozumenia vo vzťahu k binárnosti protikladov. Obyčajne sa ukazuje (napr. J. Ružička, SR 28, 1963, 58), že popri privatívnych protikladoch (ktoré sú skutočne binárne) jestvujú aj protiklady graduálne a ekvipolentné. V tomto ohľade R. Jakobson správne zdôrazňuje, že nejde o protiklady foném, ale o protiklady jednotlivých dištinkatívnych príznakov; sú to logické protiklady v tom zmysle, že prítomnosť jedného člena binárneho protikladu nevyhnutne implikuje prítomnosť protikladného člena. Jakobson ukazuje, že fonéma nemá jediný, predpovedateľný protikladný člen, ale dištinkatívny príznak ho má. Z toho pre Jakobsona vyplýva záver, že protikladnú hodnotu treba vidieť nie vo fonéme, ale v dištinkatívnom príznaku, a že teda Trubeckého delenie protikladov na privatívne, graduálne a ekvipolentné nie je odôvodnené. Treba, pravda, poznamenať, že také Jakobsonovo riešenie, pri ktorom niektorá fonéma sa vyznačuje prítomnosťou i neprítomnosťou istého dištink-

tívneho príznaku, vyvoláva oprávnené námietky a napr. u S. K. Šaumiana vedie k ďalším abstrakciám v chápaní dištinkatívnych príznakov.

Pravda, za takéhoto stavu je otázka, či má zmysel konštruovať trojuholníky a štvoruholníky na vyjadrenie systémových vzťahov medzi fonémami, alebo či stačí konštatovať, že v danom jazyku je tolko foném rozlíšených dvoma, troma atď. dištinkatívnymi príznakmi.

Tu treba pripomenúť, že kým pôvodná Jakobsonova definícia fonémy ako člena fonologického systému vôbec zanedbávala fonetické vlastnosti, definícia fonémy na základe dištinkatívnych príznakov, resp. samy dištinkatívne príznaky sú vybudované práve na akustických a sčasti aj motorických vlastnostiach. Je tu však namieste pochybnosť I. Fodora, či možno len na základe týchto vlastností dospieť k jednoznačnej definícii fonémy, resp. či súhrn istých dištinkatívnych príznakov nemožno v rôznych jazykoch hodnotiť ako rozličné fonémy (Studia Slavica Hung. VII, 1961, 42). Zdá sa, že pri skúmaní štruktúry fonémy (k tomuto chápaniu porov. Jakobsonovu štúdiu *Zur Struktur des Phonems*, 280—310, doteraz nepublikovanú a zahrnutú do vybraných prác) treba skutočne vychádzať z fonémy, treba vedieť, ktoré prvky sú fonémy, a až potom zisťovať ich štruktúru hľadaním dištinkatívnych príznakov. Ukazuje na to aj častý poukaz na rad krokov pri triedení množiny foném na dve a dve skupiny, znázornený napr. u M. Halleho schematickým rozvetvením. Ba aj sám R. Jakobson správne zdôrazňuje, že akýkoľvek dištinkatívny príznak jestvuje iba ako člen vzťahu (642), takže fonému nemožno zjednodušiť ako mechanické nahromadenie materiálne nemenných zložiek.

Jakobsonova retrospektívna štúdia si všíma námietky proti binarizmu (napr. Martinet, Reformatskij) a opierajúc sa o psychologické výskumy ukazuje, že dištinkatívne príznaky a ich relačný a binárny charakter sú základným prvkom pri poznávaní skutočnosti (cituje tu aj N. I. Žinkina). Pritom výslovne zdôrazňuje, že dištinkatívne protiklady v jazykovej štruktúre skutočne jestvujú, nejde len o metaforické vyjadrovanie.

Pri takomto chápaní fonémy ako štruktúry dištinkatívnych príznakov sa inak rieši aj otázka neutralizácie a archifonémy. Jakobson vysvetľuje neutralizáciu ako zníženie počtu dištinkatívnych príznakov danej fonémy; nie je však jasné, či potom možno chápať isté príznaky, ktoré sa v danej pozícii nerealizujú, ako nadbytočné. Nie je podľa našej mienky riešená ani otázka monofonematického a bifonematického hodnotenia istých hláskových skupín. R. Jakobson ukazuje, že bengálske aspiráty síce možno chápať ako juxtapozíciu $b + h$ (pričom b je tupé, nekompaktné, nenosové a znelé, h iba napäté), ale výhodnejšie je chápať ich ako jednu fonému (so spojením všetkých uvedených dištinkatívnych príznakov), pretože takéto riešenie znižuje počet foném a zjednodušuje distribúciu.

Takýmto spôsobom sa však sotva dajú hodnotiť slovenské diftongy. Keby sa mali chápať monofonematicky, bolo by treba spojiť dištinkatívny príznak vokálnosti (j — nevakálne, a — vokálne) a chápaniu bifonematickému protirečí fungovanie (ako dlhé vokály). Pravda, R. Jakobson nepokladá dĺžku za dištinkatívny príznak inherentný, ale za prozodický. (Ako je známe, S. K. Šaumian pokladá aj dĺžku za dištinkatívny príznak.) V každom prípade bude protiklad $a — \bar{a}$ iný ako $a — ia$. Napokon i R. Jakobson uznáva, že vzťah medzi dištinkatívnymi, konfiguračnými, expresívnymi a nadbytočnými príznakmi treba ešte podrobne skúmať. Dodali by sme, že treba osobitnú pozornosť venovať ešte aj historickej fonológii založenej na dištinkatívnych príznakoch. Prvé kroky urobil S. K. Šaumian na materiáli poľštiny. Jakobson tu iba naznačuje, že pri vývine ide vlastne o prekódovanie dištinkatívnych príznakov.

Prehľad výskumov R. Jakobsona, ako sú zhrnuté v prvom zväzku vybraných prác, nemožno vtiesnať do niekoľkých poznámok. Možno ho však uzavrieť vlastným Jakobso-

novým konštatovaním, že síce jeho postoj k rozličným otázkam fonologickej teórie a praxe sa postupne menil a upravoval, ale že vždy sa prejavoval istý jednotiaci princíp, a to hľadanie invariantov.

Ján Horecký

A. A. UFIMCEVA, OPYT IZUČENIJA LEXIKI KAK SISTEMY, Akademijskaja nauka SSSR, Moskva 1962, str. 287.

Lexikologická a semaziologická literatúra je pomerne bohatá, jednako sa však objavujú nové práce, v ktorých sa domýšľajú základné teoretické otázky. Jednou z nich je základný problém, či slovnú zásobu možno skúmať ako systém a v akom zmysle tvorí systém. Kniha Ufimcevej Pokus skúmať lexiku ako systém (na materiáli anglického jazyka) je príspevkom k takémuto výskumu. Práca je vítaná aj svojím metodickým postupom, pretože — v porovnaní s inými plánmi jazyka — doteraz nie je úplne vypracovaná jednotná metóda lexikálneho výskumu.¹ Popri prácach o súčasnom stave lexiky vzáčne sú práce o vývine slovnej zásoby. Takúto medzeru sa usiluje zaplniť Ufimcevova svojím dielom.

Cielom práce je na konkrétnom materiáli poukázať na špecifickosť lexikálno-sémantického systému jazyka a naznačiť základné postupy pri skúmaní lexikálno-sémantických podsystémov, resp. skupín.

Pretože sa skúma staroanglický lexikálny materiál, ide o monografickú štúdiu k anglickej historickej lexikológii a semaziológii. Všeobecnojazykovedné a metodologické uzávery, ku ktorým autorka dospela (a hlavne na tie sa tu zameriavame), možno využiť i pre štúdium slovnej zásoby iných jazykov. Ufimcevova skúma časť slovnej zásoby (nie „celú“ lexiku, ako by sa mohlo zdať podľa nadpisu knihy), jednu synonymnú skupinu, 7 staroanglických substantív (*eorpe; land, grund, middan-geard, molde, folde, hruse*) pre pojem ‚zem‘, v jednotlivých vývinových obdobiach a štýloch anglického jazyka. — Práca tohto druhu sa vyznačuje tým, že sa v nich obyčajne skúmajú slová autosémantické, najmä substantíva, ako pomenovania obsahovo najbohatšie, vstupujúce do najrozmanitejších lexikálnych a gramatických vzťahov. Menej sa objavujú slovesá, adjektíva (tieto pravdepodobne preto, že sa viac uplatňujú iba v determinatívnych spojeniach) a príslovky (je však príznačné, že popri substantívach práve zo slovík pri svojich podnetných „sémantických poliach“ vychádzal Porzig). Práca teda predstavuje lexikálno-sémantickú sondu do anglickej slovnej zásoby. To je o to pozoruhodnejšie, že sa tu študuje nie ruský materiál (k pojmu ‚zem‘ v ruštine porov. str. 143—144), ale staroanglický. Tematicky sa práca zaraďuje k podobným sovietskym publikáciám, ktoré si všimajú lexikálno-sémantickú stránku angličtiny (pojem ‚človek‘, *to work, work; small, little, large, big, great* a i.).

Lexikálny materiál Ufimcevova skúma metódou lexikálno-sémantických podsystémov (lexikálno-sémantické skupiny, synonymné rady, antonymné dvojice).² Takouto metódou, s novším poňatím termínu „sémantické pole“ pracuje u nás v posledných rokoch V. Bla-

¹ U nás bližšie pozri: V. Budovičová, *K metodológii sémantického výskumu*, sb. Problémy marxistickej jazykovedy, Praha 1962, 268 n.

² Pozri aj jej prípravné štúdie: *Istoriko-semaziologičeskoje issledovanije grupy slov, svjazannych s poňatijem ‚zemlja‘*, Moskva 1954; *Teorii „sémantičeskogo pola“ i vozmožnosti jich primenenija pri izučeniji slovarnogo sostava jazyka*, sb. Voprosy teorii jazyka v sovremennoj zarubežnoj lingvistike, Moskva 1961; *Principy izučenijsja lexiko-semantičeskich grupp*, sb. Vtoraja naučnaja sessija po voprosam germanskogo jazykoznanija. Leningrad 1962; *K voprosu o lexiko-semantičeskoj sisteme*, Voprosy jazykoznanija 1962, č. 4.

nár.³ S pojmom „pole“ ako čiastkovým systémom pracuje aj J. Filípec.⁴ — U nás sa najčastejšie narába s tradičným termínom *sémantické pole*, avšak dáva sa mu správny obsah a vymedzuje sa podľa toho, ako to vyplýva z rozboru konkrétneho materiálu. V sovietskej jazykovede, i v recenzovanej práci, používa sa termín *lexikálno-sémantická skupina*. J. Horecký navrhuje ako výstižnejší termín: *lexikálna sústava*, resp. *lexikálne pole*.⁵ Ak by sme azda neprevzali v sovietskej jazykovede zaužívaný vhodný termín *lexikálno-sémantická skupina*, potom by pre čiastkový systém, resp. podsystém lexikálnych jednotiek ako najvýstižnejší prichádzal do úvahy termín *lexikálny*, presnejšie *lexikálno-sémantický okruh*. A to pre tieto príčiny: 1. Slovo („pojmové“, *slovné, významové, sémantické, lexikálne, jazykové, lingvistické*...) „pole“ implikuje viac pôvodne pojmovú stránku, názov (*lexikálna skupina*) skôr obsahovú a formovú stránku; avšak preto, že z jazykového aspektu je nutné vyzdvihnúť významovú (= obsahovú + formovú) stránku, treba tu terminologicky používať jednoducho: (*lexikálno-sémantický okruh*). 2. Termín „sémantické pole“ (*Bedeutungsfeld*, na rozdiel od „Begriffsfeld“), používaný v štrukturálnej sémantike, vyvinul sa pod vplyvom termínu „silové pole“ (známeho z tzv. geštaltpsychológie a prebraného z fyziky: *silové, magnetické, mezonové pole*...). 3. Ďalej, názov *lexikálna sústava* (príp. *lexikálne pole*) označuje pojem značne širší a okrem toho už sa používa v inom význame, ako „štruktúra“. To znamená, že lexikálna sústava ako štruktúra (= vlastnosti istého útvaru z viacerých prvkov) je už imanentná pre stavbu jazyka. Úlohou jazykovedného bádania je odhaľovať túto štruktúru. Až vlastná, viac-menej adekvátne interpretácia tejto štruktúry v jazyku tvorí a sa nazýva systém (= súbor prvkov, urečítym spôsobom organizovaných, ktoré majú rovnakú funkciu).⁶ — V práci Ufimevovej sa na niektorých miestach nie dosť obvykle operuje termínom a pojmom „systém“ („slovo predstavuje harmonický, vnútorne zjednotený systém významových prvkov, podmienený jednotou jeho lexikálno-gramatických foriem, a v každom vývojovom období jazyka vytvára svojráznu, preň typickú významovú štruktúru“, 219, 256).

Práca má 3 hlavné časti: všeobecnojazykovedná (a metodologická) problematika, synchrónne a diachrónne skúmanie lexikálnych vzťahov.

V prvej časti sa vo všeobecnosti hovorí o lexikálnom systéme podľa vecných okruhov a „sémantických, pojmových“ polí v nemeckej lexikológii, vo francúzskej sociologickej škole, a o historickosemaziologickom bádani v sovietskej jazykovede.

Slovná zásoba jazykov sa z rozmanitých aspektov systematizuje v základných prácach, v jazykových slovníkoch rozličných typov. V slovníkoch sa však pre ich špeciálne alebo praktické zameranie a v dôsledku relatívne dokonalej pracovnej metodiky iba sčasti môžu odraziť základné systémové črty lexiky ako štruktúry pomenovacích prostriedkov jazyka. Podľa autorky sa v slovníkoch neodráža najmä: rozvrstvenie slovných jednotiek podľa lexikálno-sémantických a lexikálno-gramatických tried, koordinácia prvkov pri odvodzovaní slov, zvláštnosti v morfematickej stavbe, súvzťažnosť medzi autosémantickými a sysémantickými slovami, konkrétna a abstraktná, motivovaná a nemotivovaná

³ Okrem predchádzajúcich štúdií pozri najmä jeho knihu *Zo slovenskej historickej lexikológie, Slovníkový rozbor počtových [t. j. úctových] kníh z baníckej osady Bocoj* Bratislava 1961. — Porov. i recenzie: E. Pauliny, JČ 13, 1962, 183 n.; M. Vey, Bulletin de la Société de Linguistique de Paris 58, 1962, 150; J. Horecký, SR 27, 1962, 180 n.; J. Bělič a kol., Slovo a slovesnost 24, 1963 (v tlači); I. Kovács, Slavica II, 1962, 293 n.; A. Keder, Čs. terminolog. časopis 1, 1962, 240 n. atď.

⁴ *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie, Příspěvek k poznání systému v slovní zásobě*, Praha 1961, 238 a i.

⁵ Tamže, 181, 182; JČ 11, 1961, 99.

⁶ K takémuto poňati a použitiu termínov *systém* — *štruktúra* pozri E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963, 9.

časť lexiky, stupeň otvorenosti a zatvorenosti základných lexikálnych mikrosystémov, resp. sémantických mikroštruktúr (synonymné rady, lexikálno-sémantické a expresívno-štylistické skupiny, terminologické, toponymické a ďalšie podsystémy). Systémové črty lexiky sa výraznejšie ukazujú vo vecných, vecnookruhových (podľa autorky „ideologických“) synchrónnych jednojazyčných a dvojazyčných slovníkoch, čiastočne tiež v slovníkoch synonymických a frazeologických.

V ďalšom Ufimcevo⁷ podáva kritický prehľad najdôležitejších teórií tzv. „sémantického pola“, s poukazmi na obsiahlu literatúru. I keď je táto problematika pomerne známa, pre správnejšie pochopenie koncepcie práce pokladáme za užitočné zmieniť sa stručne aj o tom. — Podľa metódy „sémantického pola“, ako sa vypracovala v západnej jazykovede za posledných 30 rokov, sú dnes jasné dva hlavné, odlišné smery, a to tak pokiaľ ide o predmet, i výsledky bádania.

Prvým smerom bol tzv. Begriffsfeldforschung (Trier, Weisgerber). Jeho stúpenci sa pokúsili skúmať pojmový obsah jazyka metódou „konceptuálnych (= pojmových) a sémantických polí“. Na základe takto zistených faktov sa pokúšali hľadať osobitosti „duchovného sveta“, „ducha národa“ a „nacionálneho charakteru“ nositeľov jazyka ako národa. I keby tento smer nebol poznačený týmto nevedeckým zameraním, vedúcim nakoniec k ústupu z pokrokových a jazykovedných pozícií, Trierova metóda bola pochybená v tom, že jej prívrženci, vychádzajúc zo štrukturálnej koncepcie, vyhlasovali, že slovo samo osebe v systéme jazyka nemá význam a že ho nadobúda iba ako jednotka „sémantického pola“. Tento smer, reprezentovaný predovšetkým neohumboldtovcami, vychádzal gnozeologicky z idealistických pozícií a časť jeho prívržencov sa dopracovala až k reakčným výsledkom, a preto bol viac ráz právom podrobený kritike.⁸ Z jazykovedného hľadiska pri tejto metóde neboli dost ujasnené kritériá pre výber slov do „sémantických polí“; pomenovacie jednotky sa skúmali len ako pojmy, a nerešpektovala sa ich významová stránka (obsah a forma) a gramatická povaha. Trierova teória „sémantického pola“, predstavujúca prvý pokus o štrukturálny pohľad na pojmovú a lexikálnu stránku jazyka, je dnes prekonaná.

Druhý smer, Wortfeldforschung (Porzig, Ipsen, Jolles...) študuje slovnú zásobu na základe lexikálno-sémantických skupín a synonymných radov, a tak sa snaží určiť jej špecifické črty. Porzig vychádzal síce z Trierovej teórie, ale na rozdiel od jeho koncepcie Porzigo⁹ sémantické pole spočíva viac-menej na čisto jazykových princípoch: sémantické vzťahy skúma predovšetkým medzi slovesami i prídavnými menami a podstatnými menami (typy: *sehen* — *das Auge*; *blühen* — *die Blumen*; *abhauen* — *der Baum*; *blind* — *sehen* ap.). Porzig sa pokúsil správne vyložiť základné prvky jazykového systému ako existujúce jednotky z prísne jazykového aspektu. Jeho „elementárne sémantické polia“ sa zakladajú na spojeniach slov lexikálnej a syntaktickej povahy. — Francúzsku sociologickú školu „sémantických polí“ reprezentujú A. Meillet, J. Vendryès, G. Matoré, P. Guiraud..., F. de Saussure a Ch. Bally. — Ani jeden z týchto smerov, resp. ich predstaviteľov nepodujal sa preskúmať lexikálny systém jazyka ako celok.

Pre ruskú a sovietskú lexikológiu (Potebňa, Pokrovskij, Ščerba, Vinogradov...) je od začiatku príznačné, že sa snaží preniknúť do podstaty slova ako základnej jednotky jazyka. Tak sa vypracúval teoretický základ pre vedecké skúmanie lexiky ako systému (najmä zo synchrónneho hľadiska). V sovietskej jazykovede sa lexikálno-sémantickým

⁷ S termínmi mikroštruktúra — makroštruktúra pracuje aj V. Budovičová; pozri tamže, 274, pozn. 8.

⁸ Najnovšie pozri najmä: E. Skála, *Kritika lingvistického učení L. Weisgerbera*, sb. Problémy marxistickej jazykovedy, 111 n.; podľa onoho učenia vychádza, že národný, materinský jazyk (Muttersprache) je prius, objektívna skutočnosť posterius atď.

systémom v jazyku rozumie tak **lexikálny** inventár, ako aj slovotvorné a gramatické kategórie, ktorými sú určované sémantické zoskupenia a významové korelácie slov, typické gramatické schémy a modely spájania slov. Na rozdiel od slovnej zásoby ako komplexu pomenovacích prostriedkov lexikálno-sémantický systém je syntézou zložitej významovej koordinácie slov s prvkami iných rovín jazyka, najmä morfolologickej a syntaktickej roviny. Pri skúmaní významovej štruktúry tak jednotlivého slova, ako aj zvláštností lexikálno-sémantického systému ako celku postupuje sa cez lexikálno-sémantické podsystemy, vytvárané synonymnými radmi, antonymnými dvojicami a lexikálno-sémantickými, resp. expresívno-štylistickými skupinami slov. Tento postup uplatnil u nás v trochu väčšom rozsahu vo svojich prácach V. Blanár. Blanárovi sa podarilo poukázať na viaceré prípady polylexie (synonymné rady, dublety), polysémie (homonymné rady; Ufimcevová nespomína), antonymné rady (opozitné dvojice) a derivačné rady (odvodeniny) v ich kontextovom význame od 16. stor. dodnes. Je zaujímavé konštatovať, že Blanárovi a — mutatis mutandis — Ufimcevovej všeobecnojazykovedné a metodologické uzávery sa v plnej miere dopĺňajú a podporujú.

V druhej časti sa autorka zameriava na lexikálny význam slova, na významové vzťahy v rámci lexikálno-sémantickej skupiny, na synchronné skúmanie významových vzťahov medzi slovami a na vnútroslovné sémantické vzťahy alebo totožnosť slova.

Lexikálny (presnejšie by bolo: jazykový) význam slova sa určuje najmä **troma základnými faktormi**: logicko-vecným obsahom (odraz materiálneho sveta); **zákonitostami gramatických prostriedkov** jazyka (pomocou nich sa logicko-vecný obsah formuje, realizuje a reprodukuje); korelačnými vzťahmi slova (synonymnými radmi ap.) s celým sémantickým systémom slovníka (jeho záväzným prvkom je práve lexikálny význam). **Z hľadiska logicko-vecného obsahu** je nevyhnutné skúmať slovo v najužšej súvislosti s historicko-spoločenským vývinom jeho nositeľov (národa); v tom spočíva zásadná požiadavka marxistickej lingvistickej semaziológie, resp. jazykovednej sémantiky.

Pri určovaní lexikálno-sémantickej skupiny Ufimcevová vychádza z náhľadu, ktorý sa všeobecne prijíma v sovietskej jazykovede, že slová v jazyku — tým, že vstupujú do rozličných významových spojitostí a lexikálno-gramatických vzťahov — predstavujú celostný systém (131—132). A na inom mieste hovorí: „Ak systémom rozumieme súhrn **patričných** jazykových prostriedkov, lexikálny systém predstavujúci slovnú zásobu jazyka, je v dejinách vedy dostatočne preskúmaný“ (70).

Základné typy slovných systémov, resp. skupín, na ktorých možno odhaľovať významové vzťahy medzi slovami, sú — podľa autorky — tieto:

vecné alebo tematické skupiny (pri nich ide o pomenováciu a nie označovaciu stránku slov); terminologické skupiny (vlastná terminológia, resp. nomenklatúra — čo autorka nespomína, alebo slovník určitého odvetvia); etymologické skupiny.

Dôležité postavenie tu majú lexikálno-gramatické triedy, slovné druhy (rus. *částи речи*, tradične „čiasťky reči“, podľa lat. *partes orationis*). Pri slovných druhoch sa uplatňuje zreteľ na morfológickú povahu a ich syntaktické funkcie. Avšak čo sa týka sémantického charakteru lexikálno-gramatických tried, povahy ich významovej štruktúry, miesta a zástoja pri formovaní špecifickostí onej štruktúry v tom-ktorom jazyku ako celku, tieto otázky nie sú ešte v celej svojej šírke prebádané. Ufimcevová nadhadzuje niekoľko zaujímavých otázok, napr. aká je korelácia a koordinácia medzi čisto lexikálnymi a gramatickými prvkami pri jednotlivých slovných druhoch; prečo sa adjektíva — na rozdiel od substantív — **vyznačujú väčším počtom jemných prenesených a volnejšie vymedzených významov**;⁹ či hlavnou príčinou užšieho a stálejšieho významu substantív — na

⁹ K tomu pozri u nás štúdiu V. Budovičovej, cit. v pozn. 1 (najmä str. 271—274), a i.

rozdiel od sloviess — je ich vecná náplň. — V tejto súvislosti možno poznamenať, že obyčajne sa za jazykové východisko pri chápaní slovnej zásoby ako systému pokladá kritérium: druhy slov, slovné druhy. No klasické slovnodruhové hladisko je viac-menej čiastkové, príručka pre komplexný pohľad na lexikálny systém i v tom zmysle, ako to uvádza Ufimcevová.¹⁰

Ďalej sú to slovtvorné vzťahy (vo svojej podstate sémantické; sufixálne a prefixálne odvodeniny, slová tvorené podľa istého slovtvorného modelu, napr. kompozitá). Najmä zákonitosti slovtvorných postupov značne determinujú špecifickosť lexikálno-sémantického systému jazyka.

Pozornosť si zasluhuje autorkina kritika tradičného sémantického poľa. — Pojmové [poňatijnye, resp. významové, nazývané tiež sémantické] polia predstavujú abstraktné sféry, ako si istý národný kolektív dané slová uvedomuje v určitom vývojovom období jazyka. Do „lingvistických polí“ patria tieto slovné jednotky: slová jednotlivých slovných druhov, odvodené slová, slovné spojenia, frazeologické jednotky, ba aj niektoré expresívne a emocionálne prostriedky jazyka. Pri takom vymedzení „lingvistického poľa“ stiera sa hranica medzi jazykom ako systémom (t. j. langue) a jazykom ako rečou (t. j. parole). Tu sa žiada pripomenúť, že sémantické pole ako celok teda spočíva na mimojazykových vzťahoch. Výsledkom skúmania „pojmových [poňatijnych, príp. významových] polí“ sú uzávery o zvláštnostiach národného charakteru patričného národa, alebo zmena „štruktúry“ významovej sféry vo vedomí príslušníkov národa v určitom období. A Ufimcevová uzaviera, že „metodika skúmania »pojmového obsahu jazyka« na základe »pojmových [poňatijnych, príp. významových] polí« dokonca ani si nekladie za cieľ skúmať lexiku jazyka ako systém, že fakticky vylučuje pojem lexikálno-sémantického systému jazyka vo všeobecnosti a najmä rozbor jeho špecificky významovej štruktúry“ (136).

Pri sémanticko-syntaktických skupinách ide o spojenia slov na základe významových a syntaktických vzťahov. Takéto slovné dvojice (vlastne predikačné a determinačné syntagmy, pripomínajúce Porzigove „elementárne sémantické polia“) majú pre poznanie významovej stavby jazyka a pre zisťovanie zákonitostí sémanticko-syntaktického spojovania slov základný význam. — Menej sú preskúmané foneticko-sémantické skupiny; bývajú spojením zvláštnych foneticko-morfologických variantov slov, ktoré sa rozlíšili vo svojom lexikálnom význame.

V uvedených skupinách sa sémantická stránka slov v rámci celého lexikálneho systému zraší len čiastočne, komplexne je obsiahnutá v lexikálno-sémantických skupinách slov. Pomocou nich sa skúma slovo ako základná jednotka jazyka v jeho rozličných významových vzťahoch v jazykovom systéme (= lexikálny význam slova + lexikálno-gramatické vzťahy).

V sovietskej lexikológii sa všeobecne prijíma, že pri určovaní sémantickej štruktúry slova treba predovšetkým analyzovať vzájomnú zložitú jednotu a koordináciu lexikálnych a gramatických prvkov, v ktorej sa obe tieto zložky nachádzajú v rámci jedného a tohože slova. — Lexikálne rozdiely medzi lexikálno-sémantickými variantmi môžu sa vyjadrovať formou slova (gramatické číslo, pád), spojením slov (podľa určitého modelu, napr. význam ‚zemský povrch‘ slova *grund* možno zistiť iba v spojení s istou skupinou prechodných sloviess) a korelačnými radmi alebo skupinami (synonymá ap.). Odlíšenie lexikálno-

¹⁰ K závislosti systému v slovnej zásobe od gramatického systému pozri: E. Pauliny, *Systém v jazyku*, sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, 21 n., a tiež jeho dielo *Systém slovenského jazyka II*, cyklostyl. vyd., Bratislava 1946/47; k slovnodruhovému aspektu ako východiskovému: J. Horecký, *K otázke systému v slovnej zásobe*, JŠ III, 1958, 5 n.

sémantického variantu vstupuje do závislosti tak od lexikálnej náplne napr. sloviess (spájajúcich sa v tomto prípade so subst. *grund*), ako aj od typu syntagmy. Preto spojenia slov, resp. konštrukcie tohto typu sú predmetom výskumu tak v lexikológii (príp. i v morfológii), ako aj v syntaxi.¹¹ — Veľmi časté medzi slovami bývajú asociačné spojitosti, charakteristické pre tvorenie pomenovaní vôbec (ide o protikladné sémantické vzťahy, napr. v antonymných dvojiciach typu *land* ‚pevnina, súš‘ — *see, more*‘, *eorþe* ‚zem‘ — *heofon* ‚nebo‘, *land* ‚dedina‘ — *byrig* ‚mesto‘ ap.). Ten slovný okruh, v ktorom sú na základe protikladu k danému slovu alebo spojenia s ním podmienené v lexikálno-sémantickom systéme rozličné významy slova, sa nazýva stálym sémantickým kontextom, resp. stálou sémantickou sférou patričného slova.

V tretej časti je reč o historickom štúdiu významových vzťahov medzi slovami, o sémantických zmenách skúmaných slov (v dejinách anglického jazyka), o zmenách významových vzťahov slov v rámci skúmanej skupiny a celého jazykového systému.

Zmenami významu slov sú predovšetkým zmeny v ich sémantickej štruktúre. Tieto zmeny sa uskutočňujú — a musia sa skúmať — na troch jazykových plánoch: zmeny v logicko-vecnom obsahu, zmeny v lexikálno-gramatických vzťahoch (podmieňujúcich zánik starých a vznik nových významov slov) a zmeny vo významovo-korelačných vzťahoch medzi slovami v lexikálno-sémantickom systéme alebo sémantickom kontexte. Pri takomto poňatí významovej štruktúry slova a činiteľov podmieňujúcich jej zmeny za základný význam viacvýznamového slova nepostačuje pokladať iba ten, ktorý vystupuje v genetickom pláne ako prvý vo vzťahu k významom ostatným, od neho odvodeným. Základným lexikálnym významom slova autorka rozumie ten z hlavných významov viacvýznamového slova, ktorý ako nominatívny význam je voľný [svobodnyj], priamy a stály v určitom období jazykového vývoja. Takýmto základným významom — ako záväzným prvkom sémantického jazykového systému — sa vyjadrujú najpodstatnejšie znaky pojmu označovaného patričným slovom. Pre základný význam slova sú typické ustálené lexikálno-frazeologické podoby; môže byť sémantickým centrom druhotných významov i slovotvorných radov. Také slovo je vo svojom základnom význame oporným slovom (tu *eorþe*) v patričnom synonymnom rade. Niekedy sa základný význam slova môže odlišovať od prvotného etymologického významu a možno ho nazvať základným produktívnym významom. Pre vývin významovej štruktúry polysémantických slov, ktoré patria k základnému slovnému fondu jazyka, je charakteristické, že i keď prestávajú byť produktívnymi, ich živé významy — v určitom historickom období základné — zotrávajú v jazyku ďalšej epochy. Zvláštnymi črtami sa vyznačuje zánik, „odumieranie“ základného významu slov; nový význam, resp. vznik nového použitia slova, sprvu často individuálny, môže sa rozšíriť všeobecne. V sémantickom vývine slova sa odráža postupné a dôsledné variovanie a jeho intenzita je podmienená logicko-vecným obsahom v súlade s potrebami spoločnosti ap.

Zmena vo významovej štruktúre slova má za následok zmeny v korelačných vzťahoch slov na pozadí lexikálno-sémantických skupín a synonymných radov. Tu sa potvrdzuje názor, ktorý napr. na slovenskom materiáli osvetlil V. Blanár, že ak sa postáva význam slova ako člena „sémantického poľa“, dochádza k posunu významov v celom synonymnom rade. A Ufimeevová dokladá, že zmeny v synonymných radoch — čo je prirodzené — musia sa postupne odrážať v celej sémantickej štruktúre jazyka.

Prínosom práce Ufimeevovej je zistenie, že lexikálno-sémantický systém jazyka sa vyznačuje tromi všeobecnójazykovými osobitosťami: 1. Slová lexikálno-sémantických

¹¹ Bližšie pozri v práci E. Paulinyho *Štruktúra slovenského slovesa*, Štúdiá lexikálno-syntaktická, Bratislava 1943.

skupín a synonymných radov nestrácajú autonómnosť svojich významov a ostávajú aj naďalej základnými jednotkami tohto systému. Preto sa niektoré slovo stáva oporným, centrálnym v synonymnom rade. Vnútroslovné významové zmeny v členoch týchto radov vyvolávajú prestavbu celej lexikálno-sémantickej skupiny. Funkcia slova a jeho vzťahy v rámci tejto skupiny sú také isté ako v celom lexikálno-sémantickom systéme. V tom je charakteristická zvláštnosť lexikálno-sémantického systému a podstata slova ako základnej jednotky jazyka. 2. Základné jednotky tohto systému nebývajú jedno-významové, môžu mať viac významov, vzťahy medzi nimi nie sú rovnorodé, lež rôzneho typu. V rozmedzí: lexikálny význam slova — lexikálno-sémantický systém odrážajú sa lexikálne, morfológické, syntaktické a štylistické vzťahy. 3. Protiklad medzi jednotkami tohto systému nie je taký príkrý ako povedzme vo fonologickom systéme, a preto tu môže dochádzať k stotožňovaniu ich významov.

Aj teoretickými uzávermi Ufimcevej sa potvrdzuje, že ak slová, slovné jednotky a ich spojenia vytvárajú čiastkové systémy, lexikálne podsystémy vytvárajú jazykový systém v slovnej zásobe (podopretý systémom gramatickým).

Lexikologickými východiskami a praktickou aplikáciou práca Ufimcevej spĺňa stanovený cieľ, pretože výsledky historickej sémantiky nám umožňujú správnejšie pochopiť súčasné jazykové javy a zmeny. Znamená komplexný pohľad na „nesystematizovateľnú lexikálnu masu“ ako celok a pravdepodobne poslúži pri ďalšom výskume slovnej zásoby aj v iných prípadoch. Otvorenou ostáva aj ďalej napr. otázka pomeru polylexie a polysémie v jazyku, ako aj diskutabilné je, nakoľko bude takáto metóda vhodná na preskúmanie celej slovnej zásoby jazyka (jazykov) ap. Autorka narába s bohatou literatúrou predmetu, no je však trochu na ujmu vecí, že z našej jazykovedy sa nevyužívajú základné novšie publikácie (figuruje tu iba jediná štúdia Fr. Trávníčka vo *Voprosoch jazykoznanija* 1956), ale to je už viac vecou odbornej informácie, ako ajčasnej výmeny a propagácie našej knižnej produkcie v zahraničí vôbec.

V súčasnej lingvistickej sémantike sa viac uplatňuje synchronný aspekt. Pre štruktúrálnu sémantiku sú u nás dôležité viaceré štúdie najmä V. Budovičovej.¹²

Pri výskume slovenčiny je potrebné zaoberať sa problematikou historickej lexikológie a semaziológie hlavne preto, že stojíme pred ďalším teoretickým spracúvaním základných lexikologických otázok s dosahom i pre lexikografickú prax — okrem príručného Slovníka slovenského jazyka — pre Veľký slovník slovenského jazyka a pre historický a etymologický slovník slovenčiny. Predovšetkým v tomto zmysle treba nástojeivo sledovať, využívať a porovnávať výsledky v zahraničnej — najmä sovietskej — jazykovede s výsledkami u nás. Ufimcevej práca je sympatická už i tým, že sa v nej potvrdili výsledky dosiahnuté v tomto smere v slovenskej jazykovede.

Andrej Keder

HELMUT GIPPER UND HANS SCHWARZ, BIBLIOGRAPHISCHES HANDBUCH ZUR SPRACHINHALTSFORSCHUNG, TEIL 1. SCHRIFTTUM ZUR SPRACHINHALTSFORSCHUNG IN ALPHABETISCHER FOLGE NACH VERFASSERN MIT BESPRECHUNGEN UND INHALTSHINWEISEN. Westdeutscher Verlag, Köln und Opladen.

Hneď na začiatku treba na vysvetlenie uviesť, že autori toto bibliografické dielo — ako uvádzajú v úvode — rozvrhli do dvadsiatich zväzkov približne po ôsmich hárkoch. Prvý zväzok vyšiel už r. 1961. Doteraz vyšli štyri zväzky, posledný (štvrtý) r. 1963.

¹² *Predmet lingvistickej sémantiky*, JČ 12, 1931, 123 n.; *K teórii jazykového významu*, JČ 13, 1962, 109 n., a i.

Táto veľmi naširoko koncipovaná bibliografická príručka bude po dokončení tvoriť prvú časť diela, v ktorej budú v abecednom poriadku podľa mien autorov (alebo vydavateľov) uvedené jazykovedné i filologické práce z dôležitejších kultúrnych jazykov na Zemi. Jednotlivé diela a články sa citujú v plnom znení s príslušnými bibliografickými údajmi (rok, miesto vydania, vydavateľ alebo vydavateľstvo ap.). Časopisy, v ktorých sú články uverejnené, sú uvedené v skratkách, aké sa používajú v *Bibliographie Linguistique*, ktorú vydáva le Comité International Permanent de Linguistique, Utrecht-Anvers.

K dôležitejším dielam i štúdiám autori pripájajú kratšie i dlhšie kritické komentáre alebo len ich stručný obsah. Väčšinou sa to týka väčších teoretických prác nemeckých lingvistov. V mnohých prípadoch autori pripájajú aj mená recenzentov uvádzaných diel s označením, kde a kedy recenzia vyšla. Názvy diel a článkov v slovenských jazykoch i v niektorých menej známych jazykoch autori prekladajú a uvádzajú ho menším typom písma hneď pod pôvodným názvom.

Ako sme už spomenuli, táto bibliografická príručka predstavuje prvú časť pripravovaného diela. V jeho druhej časti budú práce a články z prvej časti (kde sú zoradené v abecednom poriadku podľa autorov) zoskupené systematicky podľa problémových a tematických okruhov. Používateľ tu nájde literatúru týkajúcu sa napr. teórie o jazykovom znaku, štrukturalizmu, glosematiky, kultúry jazyka atd.

Výber jazykovedných diel a článkov do svojej bibliografickej príručky autori vykonali podľa istého kritéria. Autori si totiž postavili za úlohu zostaviť prehľad jazykovedných prác, ktorý by sa stal východiskom pri štúdiu jazykového obsahu (*der Sprachinhalt*) ako jednej zo základných filozoficko-lingvistických kategórií. Takéto štúdium nevyhnutne predpokladá relatívne maximálny počet jazykovedných prác. Podľa úvodných slov autorov výber tvoria v prvom rade jazykovedné práce nemeckých jazykovedcov a potom práce týkajúce sa ostatných väčších i menších kultúrnych jazykov: práce v angličtine, vo francúzštine, v taliančine, v španielčine, vo švédčine, práce amerických lingvistov a filológov. Zo slovanských jazykovedných a filologických prác figurujú v predovšetkým práce ruských a sovietskych autorov (i keď ani zďaleka nie vo vyhovujúcom počte), ďalej práce v poľštine, v češtine, v slovenčine, v bulharčine, v srbochorvátčine a v slovinčine. Autori do bibliografie zaradili i práce týkajúce sa niektorých orientálnych jazykov.

Podnet na vydanie takejto bibliografickej príručky vyšiel od popredných západo-nemeckých lingvistov J. Triera a L. Weisgerbera. Dielo vychádza v rámci vedeckých publikácií jazykovedného pracoviska *Die Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen*. Koncepcia tohto diela má svoj teoretický základ v psychologickom chápaní funkcie jazyka. V úvode k bibliografii čítame, že k najnaliehavejším súčasným i budúcim úlohám jazykovedy a filológie patrí systematický výskum jazykových obsahov, predovšetkým v najdôležitejších kultúrnych jazykoch na Zemi. Za ideový základ tohto výskumného programu i za východisko, ako treba chápať jazykový obsah ako širšiu filozoficko-lingvistickú kategóriu, slúži autorom náhľad, majúci korene v Humboldtovej náuke, že každý jazyk svojimi výrazovými prostriedkami zachytáva svet, a to tak, že poznanie, myslenie a konanie príslušníkov istého jazykového spoločenstva sa ustavične filtruje, formuje a ustauje istou nepozorovateľne pôsobiacou jazykovou medzivrstvou hodnotení a výrokov. Jazyk nie je iba púhym dorozumievacím prostriedkom, ale je v skutočnosti kľúčom k poznaniu sveta a ako taký preniká a svojím spôsobom odráža všetky životné a vedomostné okruhy. Úlohou jazykovedcov má byť snaha objavovať a objaviť tieto ukryté základy kultúry v jej zvláštnostiach a vplyvoch.

Obsahovú stránku jazyka pokúša sa vystihnúť i náuka o jazykovom znaku (*semazio-*

lógia) i teória pomenovania (onomaziológia). Dosiahnuť tento cieľ sa im však nedarí, a to z toho dôvodu, že samotný problém jazykového obsahu kladú „mimo otázky“. Semaziológia musí podľa autorov priamo zo svojej podstaty jazykovú spätosť pojmov a ich poriadok a hierarchiu nevyhnutne prehliadať, onomaziológia, opierajúc sa o znenie jednotlivých jazykových prostriedkov, len veľmi ťažko dospieva k syntetickému pohľadu na bohato sa členiacu súvislosť jazykových foriem.

Naproti tomu výskum jazykového obsahu (Sprachinhaltsforschung) pomocou istých osobitných postupov zameriava sa bezprostredne na zistenie, ako je mimojazyková skutočnosť duchovne spríbuznená, rozčlenená a konštituovaná. Pri tejto práci opiera sa nielen už na dosiahnuté výsledky a skúsenosti v tomto smere, ale zaujíma sa podľa možnosti o všetky otázky, s ktorými sa možno stretnúť pri štúdiu jazykových obsahov.

Takýto teoretický prístup k jazykovednej literatúre podmienil i výber prác čo do počtu i čo do časového rozpätia. Autori zhromaždili okolo 20 000 jazykovedných a filologických prác a článkov z posledných päťdesiatich rokov. Tento časový rámec autori však rozširujú a prekračujú, pretože uvádzajú i niektoré diela z minulých storočí. Ide väčšinou o základné filologické alebo pedagogické diela, ktoré sa svojimi novými reedíciami zaradujú medzi súčasné diela s jazykovednou tematikou. (V bibliografii sú napr. uvedené diela Jána Amosa Komenského, niektoré diela z obdobia renesancie, staršie nemecké práce a i.)

Výber diel a článkov zatiaľ nemožno ešte celkove hodnotiť, pretože doteraz vyšli iba 4 zväzky obsahujúce 4545 prác. Ako sme už uviedli, prevažujú vo výbere, pochopiteľne, pôvodné nemecké práce. Z pôvodných prác slovenských jazykovedcov je v bibliografii zaznamenaných niečo vyše 200, z toho najviac prác v ruštine.

I napriek tomu, že je známe širšie kritérium pri výbere diel a článkov, nemožno presne zistiť, podľa akého kľúča vyberali autori bibliografickej príručky diela i články jednotlivých autorov, lebo ani veľmi významní jazykovedci nemajú uvedené všetky dôležitejšie práce. Niektorí jazykovedci v bibliografii nie sú uvedení (napr. ruský jazykovedec Fortunatov, český jazykovedec Bečka).

Za nedostatok výberu možno pokladať, že pri slovenskom jazykovedcovi V. Blanárovi nie je uvedená jeho *Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1947*, ktorá vyšla v Bratislave r. 1950. Takisto nie sú uvedené dva zväzky L. Dvonča *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1948—1952* (vyšla r. 1957) a *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1953—1956* (vyšla r. 1958).

Nemožno ďalej bez povšimnutia prejsť chyby v bibliografickej príručke veľmi nežiadúce. Sú to pravopisne chybné citované slovenské názvy diel i mená autorov. Iste treba prihliadať na úplne iné jazykové okolie, v ktorom bibliografia vychádza, ale na druhej strane pri takýchto prácach je potrebné zvýšené úsilie o presnosť. Nebolo by účelné na tomto mieste citovať chybné vytlačené miesta. I prepis niektorých ruských písmen (najmä mäkkých spoluhlások, jerov) je problematický a nejednotný.

Toto dielo si zasluhuje pozornosť i vysoké ocenenie už len pre ten fakt, že zhromažďuje obrovské množstvo jazykovedných prác z rozličných jazykov sveta v abecednom poriadku podľa mien autorov. Jeho veľká cena je ďalej v tom, že prináša k závažnejším prácam najmä z oblasti všeobecnej jazykovedy vhodné komentáre, ktoré sa vyznačujú lapidárnosťou, veľkou pohotovosťou a informovanosťou. Avšak najväčšiu hodnotu diela možno vidieť v tom, že je prípravnou prácou pre vydanie II. časti tohto diela, v ktorej bude zhrnutá jazykovedná literatúra podľa vecných a tematických oblastí.

František Kočíš

POSOBIJE — INSTRUKCIJA DĹA PODGOTOVKI I SOSTAVLENIIJA REGIONALNYCH SLOVAREJ RUSSKOGO JAZYKA, Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, Moskva 1960, str. 240.

Kolektív autorov Inštitútu ruského jazyka Akadémie vied SSSR pod vedením V. G. Orlovej vychádzal z potrieb sovietskej dialektológie a vypracoval dotazník pre výskum slovnej zásoby ruských nárečí. Dotazník je zostavený vo forme príručky — inštrukcie pre zbieranie nárečovej lexiky a zostavenie oblastných slovníkov ruského jazyka. Pred slovenskou dialektológiou stojí v tomto desaťročí ako hlavná úloha spracovanie a vydanie Atlasu slovenských nárečí, no perspektívne sa pristúpi i k zbieraniu materiálu pre slovník slovenských nárečí. Treba si preto všimnúť spôsoby a metodologické postupy, ktoré budú vo svojej práci využívať sovietski dialektológovia.

V úvode príručky sa rozoberá postup prác pri zostavovaní dotazníka a teoreticky sa riešia problematické otázky nárečových slovníkov. Hlavným zdrojom získavania materiálu ostáva metóda priameho výskumu, no pri zostavovaní nárečových slovníkov si treba všimnúť i ostatné možné pramene: materiál etnografického charakteru, folklórne zápisy, archívne materiály i staršie publikované či nepublikované slovníky z tej-ktorej oblasti. V úvode sa zdôrazňuje potreba zachytiť v slovníku i terminológiu, hlavne terminológiu tých dedinských remesiel, ktoré rýchle zanikajú. Do slovníka majú byť zaradené aj úzko lokalizované slová, prevzaté z jazykov s iným systémom. Dialektológ — lexikograf bude pri zostavovaní slovníka závislý od toho materiálu, ktorý získa v teréne. Autori prikladajú preto veľký význam metodickému postupu pri zbieraní materiálu. Dotazník bol vypracovaný ako inštrukcia pre správny postup pri práci v teréne. Autori ho chápu ako meniteľný program, ktorého nosnosť ukáže až konkrétna práca v teréne. Pre správne zachytenie všetkého jazykového bohatstva, hlavne starej lexiky, ktorá sa nivelizačným procesom stráca, je dôležitý dlhší pobyt v skúmanom bode, aby sa dialektológ v opakovaných besedách mohol presvedčať o správnosti zachyteného materiálu a neustále si ho overovať.

Výskum musí zachytiť špecificky nárečovú lexiku, vzťahy jestvujúce medzi slovami, štylistickú príznakovosť slov. Žiada sa, aby slovo bolo zachytené v kontexte a v tých formách, ktoré ho charakterizujú. Na týchto princípoch zostavený nárečový slovník prináša potom materiál i pre historickú lexikológiu, dejiny jazyka a pre problémy etnografické.

Najpovolancjším pre výskum a zbieranie materiálu je príslušník toho-ktorého nárečia. Výskum nerobí jednotlivec, ale aspoň 2—3 dialektológovia, ktorí svoje zápisy porovnávajú, kontrolujú a takým spôsobom overujú. Dôležitá je pomoc učiteľov, ktorí sú stále v teréne a v stálom styku s nárečím. Pred začatím výskumu treba v dedine prezrieť miestny archív, záznamy z histórie obce a všestranne využiť poznatky, ktoré môžu poskytnúť starší ľudia. Dôležitý je tiež výber informátorov. Rozprávač musí vedieť vystihnúť jemné významové rozdiely, musí byť bystrý a pohotový. Skúmatel musí mať zase dialektologickú prípravu, musí poznať zvyky a obyčaje a vedieť rozprávať i o tých veciach, ktoré nesúvisia s jeho poslaním.

Prvá (a podstatná) časť príručky je koncipovaná ako dotazník. Slovná zásoba ruských nárečí sa má zachytiť vyčerpávajúcím spôsobom, preto i dotazník je spracovaný veľmi dôkladne a podrobne. Je to vlastne súbor tém, ktoré skúmatel použije pri besedách v teréne. V zápisoch z týchto besied zaznamená slová i v patričnom kontexte. Témy sú zaradené do piatich veľkých významových okruhov: I. Príroda a využívanie jej zdrojov, II. Človek a rodina, III. Roľnícke usadlosti predrevolučného Ruska, IV. Výrobná činnosť, V. Organizácia domáceho života. Tieto základné významové okruhy sa potom

členia na menšie tematické skupiny. (Tretí významový okruh sa napr. delí ďalej takto: časti organizmu, charakteristika ľudí podľa fyzických zvláštností, charakteristika ľudí podľa duševných vlastností, choroby človeka, narodenie dieťaťa, smrť atď.) Ďalšie delenie sa uplatňuje aj vnútri tematických skupín, a to tak, že ďalšie otázky nasledujú logicky po sebe. Výber tém je veľmi dôkladný a premyslený. V dotazníku nie je priložený ani jeden náčrt (obrázok), skúmateľ získava materiál bez akýchkoľvek pomôcok podobného druhu. Náčrt si môže urobiť len podľa inštrukcie informátora. Pri každej téme a otázke sa v zátvorkách uvádza ilustračný materiál (rôzne nárečové varianty skúmaného slova), ktorý je vyexcerpovaný zo starších slovníkov (hlavne z Daľovho slovníka) a ktorý pomáha bádateľovi pri výskume.

Cielom besied je zachytiť vo fonetickej transkripcii čo najviac miestnych slov v rozličných formách. Veľmi dôležitá je otázka spracovania zápisov z besied a zostavenie kartotéky. O týchto problémoch sa hovorí v druhej časti príručky. Kartotéka sa má v základnej forme spracovať hneď na mieste výskumu, keď sú poznatky ešte čerstvé a každú nejasnosť si možno overiť dodatočným výskumom. Každé slovo sa zapisuje na dvojaké lístky. Na základnom lístku sú všetky známe formy slova a jeho základné významy, na dopĺňujúcom lístku sa uvádza potom toto slovo v kontexte.

V príručke sú podrobne rozpracované aj otázky štruktúry slovníka a vypracovania slovníkových statí. Autorom slovníka má byť zásadne ten, kto vykonával výskum v teréne. V každom slovníku má byť krátka charakteristika fonetiky a morfológie nárečia. V úvode je nutné vysvetliť metódu zbierania materiálu a spôsob jeho zaradovania. V slovníkovej stati nárečového slovníka majú byť tieto základné prvky: 1. heslové slovo s označeným miestom prízvuku, 2. gramatická charakteristika slova, 3. štylistické zhodnotenie slova, 4. výklad slova (ekvivalentom v spisovnom jazyku alebo opisom), 5. ilustračný materiál, 6. odkazy k druhým slovám, majúcim podobný význam, 7. zoznam bodov (vymedzenie územia), v ktorých sa dané slovo vyskytuje.

Je nepochybné, že výskum slovnej zásoby pre potreby nárečového slovníka môže byť úspešný len vtedy, keď zberatelia budú mať úplne jasné predstavy o štruktúre budúceho slovníka. Preto aj otázky podrobného spracovania slovnej zásoby slovenských nárečí pre relatívne úplný (spoločný) slovník slovenských nárečí (i pre slovníky z menších oblastí) treba detailne premyslieť. Príručka pre zostavenie oblastných slovníkov ruského jazyka prináša podnety, ktoré pre naše pomery treba prehodnotiť. Bude treba rozhodnúť, či v slovníku uvádzať všetky hláskoslovné varianty slov, v akej podobe prepisovať heslové slová, či využiť hniezdovanie, premyslieť systém odkazov a vyriešiť mnohé iné otázky. Z celkového prístupu ruských dialektológov k problematike nárečových slovníkov vidieť, že ide o správne organizovaný výskum. Smernice pre uskutočňovanie besied, spracovávanie materiálu a jednotlivé metodologické postupy nemožno do slovenskej dialektológie prenášať priamo. Základné tézy príručky bude však možno aplikovať i pri slovníkovom spracovaní slovnej zásoby slovenských nárečí.

Ivor Ripka

FRANTIŠEK MIKO, ROD, ČÍSLO A PÁD PODSTATNÝCH MIEN, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1962, str. 254, cena brož. Kčs 15,30.

Tradičné poznatky ani zďaleka neodhalili celé bohatstvo, ktoré poskytujú používateľovi slovenčiny gramatické kategórie podstatného mena. Túto medzeru sa pousiloval vyplniť F. Miko monografiou *Rod, číslo a pád podstatných mien*.

Autor rozoberá gramatické kategórie podstatných mien vyčerpávajúco a na bohatom

materiáli. Podrobne opisuje jednotlivé významy a použitia kategórií podstatného mena. Odhaľuje ich vzájomné súvislosti a ukazuje ich vývinovú dynamiku.

Spolahlivo vysvetľuje pomer prirodzeného a gramatického rodu. Hoci gramatický rod pri zániku skloňovania podľa kmeňov pôvodne vyšiel z prirodzeného rodu, predsa je dnes kategóriou širšou ako prirodzený rod. Stalo sa to tým, že sa abstrakcia oprela aj o formu názvov jednotlivých rodov, a tak sa gramatický rod rozšíril i na názvy vecí, ktoré nemajú prirodzený rod. Napr. substantíva zakončené na *-a* nadobudli zväčša ženský rod, hoci pomenúvali neživé veci, substantíva zakončené spoluhláskou sa zväčša zaradili do kategórie mužských podstatných mien a substantíva zakončené na *-o*, *-e*, *-ie* konštituovali zasa gramatický stredný rod, ktorý v rámci prirodzeného rodu nemá svoj pendant. Zaradovanie substantív do jednotlivých rodov sa neskončilo doteraz, ako vidno z kolísania medzi mužským a ženským rodom pri substantívach zakončených na spoluhlásku a inde. Autor však gramatický rod neodôvodňuje len tvarom nominatívu, lež aj ostatnými tvarmi daného substantíva i tvarmi závislého prídavného mena. Pri mužskom rode ukazuje jeho širšiu platnosť ako ženského rodu, takže môže súhrnne pomenúvať jednotlivcov obidvoch rodov (napr. *učiteľ* — *učiteľia* = učiteľ i učiteľka), ďalej zisťuje rozsah kategórie mužských životných a v nej osobných mien.

Koniec kapitoly o gramatickom rode uzatvárajú užitočné poznámky o štylistickom využití menného rodu.

Reálnym podkladom gramatického čísla je počet vecí v skutočnosti, no gramatické číslo sa vždy nezodpovedá s týmto reálnym počtom. Autor sa zacielenil hlavne na tieto disparitnosti, najmä v kapitolách: Viazaný plurál, Hromadný singulár, Nevymedzený singulár, ale aj inde. Už v úvodnej kapitole hovorí o kusovom singulári a pluráli, o distributívnom singulári a pluráli. Kde sa dá, opiera svoje vývody o gramatickú formu, porov. poznámky, že látkové a abstraktné substantíva sa pri neživotných maskulínach odlišujú od ostatných tým, že majú v genitíve sg. príponu *-u* (*čaju, cukru, potu, kríku*), kým ostatné (kusové) zasa príponu *-a* (*stroja, traktora, chvosta, obloka*). Stať o gramatickom čísle sa tiež končí súpisom a využívaním štylistických hodnôt čísla.

Podstatnú časť knihy tvorí stať o páde podstatných mien. Mikovi sa tu podarilo mnohé veci tak jednoznačne formulovať alebo teoreticky odôvodniť a roztriediť, ako sme ich doteraz nemali. Napr. odôvodnil pád ako morfológickú kategóriu (doteraz sa pokladal iba za súčasť syntaxe). Detailne roztriedil a opísal jednotlivé druhy nominatívu (hodnotiaci, oslovoovací, rámcový, obsahový, stavový nominatív).

Prenikavo vystihol charakter niektorých druhov adnominálneho genitívu, rozdiely a vzťahy medzi nimi. Spolahlivo spracoval celý nepredmetový inštrumentál (inštrumentál miesta, času, nástroja, prostriedku, pôvodu, príčiny, zreteľa, spôsobu, miery, účelu, podoby a prirovnania, predikačného obsahu, doplnkový). Všetky nové pohľady sa tu nedajú ani vypočítať.

Ako mnohé iné objavné práce, i táto obsahuje však i hodne diskutabilných vecí. K doktorým z nich vyslovíme svoje pochybnosti.

Úvodná kapitola si čiastočne protirečí, ak na jednej strane charakterizuje pád definíciou (podľa nás primeranejšou): „Pády veľku ukazujú, v akom zmysle, v akej miere a v akom poradí sa nejaký jav zúčastňuje na danom predmete pomenovanom slovom v príslušnom páde“, ale tesne pred ňou zasa čisto lokalisticky: „Vo svojom najvšeobecnejšom zmysle pád podstatného mena udáva polohu pomenovaného javu vzhľadom na iné javy, ktoré na tento jav prechádzajú, alebo sa ho akokoľvek dotýkajú“. Lokalistická definícia pádu, i keď vyzerá lákavá, je prinajmenšom úzka (nevzťahuje sa napr. na nominatív, ktorý o polohe nehovorí nič, na väčšinu adnominálnych genitívov, na adverbiálny genitív partitívny — predmetový i podmetový, na prísudkový a doplnkový inštru-

mentál), dostatočne nerešpektuje gramatikalizáciu niektorých pádov, t. j. zabstraktňovanie, spredmetňovanie ich pôvodne konkrétneho významu. Ak by sme sa jej držali, nevedeli by sme si vysvetliť vznik mnohých a rozmanitých významov pri jednotlivých pádoch, lebo konkrétny priestorový význam by to znemožňoval. Pri vymedzovaní významu jednotlivých pádov sa autor drží prvej definície: nominatív vymedzuje ako pád, ktorý nevyjadruje nijaký vzťah k iným slovám, akuzatív ako pád neobmedzenej účasti deja na predmete, genitív ako pád obmedzenej účasti (t. j. nielen účasti deja) na označenom jave, datív ako pád perspektívnej účasti na označenom predmete, inštrumentál ako pád prechodnej (transgresívnej) účasti deja na danom predmete. Tieto celostné charakteristiky pádov nie rovnako vyhovujú na všetky pády a nie rovnako na všetky ich významy. Napr. definícii inštrumentálu ako pádu transgresívnej účasti sa priečia tie významy inštrumentálu, ktoré sa do inštrumentálu dostali z pôvodného sociatívu, predmetový význam inštrumentálu vo svojich najzreteľnejších predstaviteľoch. Napr. v predmetovej väzbe *triasť stromom* označuje inštrumentál nie iba prechodne zasiahnutý predmet, lež predmet synonymný s najsilnejším, s výlučným akuzatívnym predmetom typu *triasť strom*.

Pokiaľ ide o rozhraničovanie významov v rámci jednotlivých pádov, máme pripomienky k rozsahu predmetového významu. Miko chápe predmet široko. Pokladá za predmet väčšinu voľných datívov, napr. zreteľový datív vo vetách typu: „*Katka nám bola dobrou kamarátkou. Čo ste mu? Kmotrom? Kde ti je klobúk*“, a inštrumentál prostriedku, napr. po slovesách: *pokryť, prikryť, zakryť, zastrieť, obchádzať, obtiahnúť, ohradiť, zahradiť, zafarbiť, zašpiniť, pohnojiť, natrieť, ostrelovať, zafíkať, pofíkať, postriekat niečím*. Naše pripomienky: Zreteľový datív nepokladáme za predmetovú väzbu preto, že neurčuje len sloveso, ale vetu ako celok. Môže stáť po hocíjakom slovese, nie iba po predmetovom. Najčastejšie rozvíja vety so sponovým slovesom *byť* a menným prísudkom kvalifikujúcim alebo stotožňovacím. Inštrumentál prostriedku nepokladáme za predmet preto, že inštrumentál z hľadiska predmetovosti posudzujeme inakšie. Inštrumentál v porovnaní s ostatnými holými pádmi je typický pád príslovkového určenia. Predmetový význam je pri ňom len okrajový a veľmi obmedzený. Vznikol vplyvom syntaktických podmienok, obyčajne v takých prípadoch, kde je jedinou väzbou slovesa. Príslovkový význam nástroja je v dnešnom inštrumentáli základným ústredným významom a príslovkový význam prostriedku je mu najbližší. Predmetový význam od príslovkového nám pomáha odlíšiť sama jazyková forma. K abstraktnejšiemu predmetovému inštrumentálu pripúšťa pripojiť predložku *s* (a nezmení sa pritom predmetový význam na nejaký iný), napr. *zatriasť niečím, zatriasť s niečím — s niekým, pohnúť niečím — pohnúť s niečím, chváliť sa niečím — s niečím, tajiť sa niečím, s niečím*. Pri príslovkovom určení prostriedku (podobne ako pri prísl. určení nástroja) spisovný jazyk nepripúšťa predložku *s*.

Aj pri triedení predmetov na druhy zostali isté nedopatrenia. Pozorujeme ich pri akuzatívnom predmete. Autor rozoznáva tieto druhy akuzatívneho predmetu: výlučný akuzatív, združený akuzatív, stavový akuzatív, obsahový akuzatív, výsledkový akuzatív. Prvé dva sú vydedené na základe iného kritéria (formálneho) ako ostatné tri (významového). Dosvedča to sám autor (str. 131), keď konštatuje, že stavový akuzatív je cieľový predmet. Podobné ocenenie však chýba pri ostatných dvoch akuzatívoch. Cieľový predmet pritom autor pokladá len za poddruh združeného akuzatívu (123), takže ho ako rovnocenný druh v akuzatíve neuznáva.

Na úkor cieľového predmetu sa tu široko chápe obsahový predmet. Za necieľové predmety sa pokladajú napr. akuzatívy: *prosiť od niekoho informáciu, vynútiť z niekoho priznanie*. Takéto akuzatívy pokladáme za cieľové predmety z dvoch príčin: I. dajú sa nahradiť predložkovými predmetmi s jasnou cieľovou predložkou (*prosiť o informáciu*),

2. dajú sa nahradiť predmetovou vedľajšou vetou s pôvodne cieľovou spojku *aby* (*vynútiť od niekoho, aby sa priznal*). Proti tomuto druhému argumentu autor dôvodí, že spojka *aby* v predmetovej funkcii predpokladá obsahovú spojku *že*, ktorá je vo vetách typu „Vynútili od neho, aby sa priznal“ vynechaná. K tomu poznamenávame toľkoto: Keby sa spojka *že* predpokladala pri spojke *aby*, tak by sa obyčajne aj používala a len výnimočne by sa vynechávala. Jazyková skutočnosť je tu však opačná. Vety typu „Vynútili od neho, že aby sa priznal“ sú takou zriedkavou výnimkou, že ich norma odmieta ako chybné (hungarizmy), alebo ich pokladá za charakterizačný znak detskej reči. Rozšírené chápanie obsahového predmetu na úkor cieľového, ktorým sa kniha odlišuje od našej gramatickej tradície, by sa žiadalo lepšie vysvetliť aj pri genitíve. Tam sa za obsahové pokladajú genitívy po slovesách: *dovolať sa, dožadovať sa*, ba i po slovesách: *dôjsť, dostúpiť, dosiahnuť, dosiahnuť* (181), ktoré sa doteraz pokladali za cieľové; ďalej po slovesách: *chrániť sa, zbaviť sa, strieť sa niečoho...*, ktoré sa doteraz pokladali za odlukové. Túto otázku treba zjednotiť už preto, že datív (204—205) po odlukových slovesách: *vyhnúť sa, vystupovať sa, odstúpiť sa, brániť sa, odcudzit sa...*, pokladá sa i v tejto práci za cieľový. Podobne aj akuzatív pri slovese *želiť* (126) sa pokladá za cieľový a genitív pri tomže slovese za obsahový. V cieľovom genitíve sú tu zhrnuté tri tradičné typy predmetov: 1. dotykový (po slovesách: *dotknúť sa, chytiť sa, lapat sa, držať sa...*), ktorý je vlastne len modifikáciou zásahového predmetu, 2. a) partitívny, označujúci partitívnosť predmetu (po slovesách s predponou *na-*: *najest sa, napit sa, nadýchat sa...*), 2. b) partitívny, ktorý spolu s predponou slovesa *na-* a zvratným *sa* označuje partitívnosť (premieru) deja (po slovesách: *nanosiť sa klobúka, naviazať sa snopov, napačovať sa rozprávok...*) a len jednotlivé slovesá s tradičným cieľovým predmetom (*dopustiť sa, pýtať sa, prezedať sa*. Pri každej z týchto skupín sa žiada odôvodniť zaradenie k cieľovému predmetu, najmä skupinu 2b), kde sa vplyvom partitívnosti do genitívu dostali rozmanité predmety: zásahový (*nanosiť sa klobúka, nadvíhať sa vriec, načistiť sa topánok*), výsledkový (*naviazať sa snopov, napísať sa listov*), obsahový (*napačovať sa rozprávok, naspomínať sa rodičov*), cieľový (*naprosiť sa matky, pričínný (nabáť sa pánov, z pôv. báť sa + genitív)*).

Podobné napätie medzi teóriou a dokladovým materiálom badať aj v iných kapitolách. Uvedieme príklad etického datívu, kde autor rozdelil, čo sa tradične traktovalo spolu, na dva typy: na epický datív (datív účasti) a na modálny datív. Uznávame, že termín „datív mravnej zdielnosti“, ktorým sa prekladá latinský termín *dativus ethicus*, nie je vhodný, ale nevieme, či tento citový datív správne vystihujú termíny epický datív, modálny datív. Domnievame sa, že sa tu odtŕha od seba to, čo k sebe patrí. Dokazujú to i doklady z tejto práce. Napr. medzi datívom vo vete: „*Zazrúc starého hajčieho, ako sa katí, pod ťi v nohy*“ (epický) a datívom vo vete: „*Ej, čerta ťi ja idem veselo umrieť!*“ (modálny) niet rozdielu. Aj doklady s dvoma-troma citovými datívmi ukazujú, že tu ide o jednu vec. Prípad s tromi citovými datívmi sme našli u A. Matušku: „*To ťi mi vám je ríša ducha!*“ Okrem uvedených príkladov uvádza autor v rámci modálneho datívu aj datívy, ktoré inde zaradil medzi privlastňovacie (*A kde sú mi nohavice? Nohavice kde sú mi?*).

Záverom konštatujeme, že Mikova práca Rod, číslo a pád podstatných mien je cenným obohatením našej gramatickej literatúry, i keď rozmanité doplnenia sú v nej možné.

Ján Oravec

Najnovší ročník univerzitného filologického Sborníka je venovaný pamiatke Antona Bernoláka, významného slovenského filológa, prvého kodifikátora spisovnej slovenčiny, pri príležitosti jeho trojnásobného výročia: 200 rokov od jeho narodenia, 150 rokov od jeho smrti, 175 rokov od vydania jeho prvého programatického diela, bojujúceho za uzákonenie slovenského spisovného jazyka. Vystúpenie Antona Bernoláka s premysleným programom pokrokových osvietenských myšlienok, v popredí ktorých stála jazyková reforma, je nesporne čin, ktorý si zasluhuje sústredenú pozornosť i súčasných vedeckých pracovníkov. V tomto čísle Sborníka sa nepodáva podrobný filologický rozbor Bernolákovho jazykovedného diela, ani hodnotenie literatúry tzv. Bernolákovskej školy, ale sledujú sa tu niektoré parciálne otázky súvisiace — viac alebo menej priamo — s jazykovým charakterom Bernolákovskej slovenčiny alebo ideovou náplňou literatúry Bernolákovskej školy.

Na čele sborníka stojí krátky jubilejný portrét Bernolákov z pera prof. Eugena Paulinyho. Bernolák sa tu charakterizuje predovšetkým ako „jav rozporný“, ktorý „má v sebe aj to, čo zanikalo a doznievalo, ale má v sebe aj to, čo bolo ohlasovateľom nového, revolučného, pokrokového“ (str. 3). Spod tohto zorného uhla vykresluje E. Pauliny vo výrazných dialektických protikladoch základné charakteristické znaky Bernolákovho jazykovedného vystúpenia, pričom domýšľa, syntetizuje a prehodnocuje dovtedajšie, zväčša jednostranné — neraz viac negatívne, inokedy zasa veľmi pozitívne — názory na Bernoláka. Záverečné hodnotenie Bernoláka však vyznieva kladne. Podľa Paulinyho „význam Antona Bernoláka a celého pohybu s ním spojeného je podstatne väčší pre dejiny modernej slovenskej národnej ideológie, než je jeho význam ako zavŕšovateľa staršieho obdobia“ (5).

Ďalší príspevok v sborníku sleduje výsek bernolákovskej problematiky, aktuálny aj z tohtoročného 1100-ročného jubilea príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. Je to podrobná štúdia akademika Andreja Mráza *Zástoj cyrilometodejskej idey u bernolákovcov* (7—53). Skúma sa v nej pôsobenie cyrilometodejského ideového odkazu na proces dozrievania samostatného slovenského buržoázneho národa, bernolákovské vyrovnávanie sa s cyrilometodejskou ideou, ktorú bernolákovci „chápali rôznorode, i v zmysle barokového uhorského, slovenského i slovanského historizmu, i v zmysle konfesionalnom, no spájali ju nielen s minulosťou, ale i s potrebami svojej prítomnosti“ (11). Osobitná pozornosť venuje sa tu najmä rozboru cyrilometodejskej myšlienky v diele Jána Hollého.

V príspevku Istvána Käfera *K dejinám slovenskej predberňolákovskej literatúry a jazyka* (54—66) poukazuje sa na dôležité postavenie Trnavy ako ohniska protireformácie a zároveň významného kultúrneho centra, závažného pre rozvoj barokovej literatúry „uhorskej“, písanej v slovenskom i v maďarskom jazyku. Využívanie domáceho jazyka pre rekatolizačné ciele pomklo vpred jazykovú kultúru uhorských národností a z jazykového hľadiska vyústilo na slovenskej strane v Bernolákovskej škole, na maďarskej strane v obnove jazyka. V článku sa pozitívne hodnotí najmä kultúrno-literárne účinkovanie Petra Pázmánya, ktorý podľa autora „je rozhodne priekopníkom prvého pokrokového obdobia uhorského baroka“ (61). P. Pázmány svoje ideové a literárne zámery vyjadroval rečou zrozumiteľnou adresátom svojho literárneho prejavu a zaslúžil sa tak aj o rozvoj literatúry v domácich jazykoch, čo demonštruje Käfer na príklade dvojjazyčného básnika P. Benického a na prekladoch Pázmányovho Kalauza. Autor upozorňuje na doteraz málo známy rukopisný preklad Kalauza z r. 1634, ktorý je v budapeštianskej

univerzitnej knižnici. Stručne charakterizuje kultúrnu západoslovenčinu tohto prekladu a porovnáva ho s neskorším Beničovým prekladom Kalauza. V kultúrnom snažení tohto obdobia vidí autor korene Bernolákovej školy.

Pohľad na jazykovú situáciu na juhozápadnom Slovensku v období predberňolákovskom načrtáva sa v pozoruhodnej štúdií Rudolfa Krajčoviča *K problematike formovania kultúrnej západoslovenčiny* (67—102). Doteraz ešte téza o kultúrnej západoslovenčine nebola osvetlená podrobným rozborom väčšieho množstva slovenských jazykových pamiatok. R. Krajčovič vo svojom príspevku analyzoval pomerne rozsiahly archívny materiál z juhozápadného Slovenska zo 16.—18. storočia, zväčša písomnosti administratívno-právneho charakteru, na ktorom sa mu podarilo výstižne poukázať na rozsah využívania domáceho jazyka (nárečových i nadnárečových prvkov) na jednej strane, i na pretrvávajúce českých jazykových prvkov na druhej strane. Raná fáza formovania kultúrneho jazykového útvaru na juhozápadnom Slovensku siaha podľa autora hlboko do 16. storočia, pričom tento proces formovania domáceho nadnárečového útvaru neprebíha rovnomerne. Najstarším kryštalizačným strediskom bola Trnava. Zložitejšie a zdĺhavejšie prebiehal vývin i v iných juhozápadoslovenských mestečkách (napr. v Novom Meste nad Váhom, v Hlohovei, v Chtelnici). Zjednocovací proces sa výrazne prejavuje najmä od polovice 17. storočia. V hláskosloví sa pritom upevňovali staré, už skôr ustálené prvky, ktoré v domácich nárečiach neboli, kým v morfológii a sčasti aj v syntaxi sa práve naopak zase uplatňovali prvky miestnych nárečí. Z domácich nárečí bolo to predovšetkým nárečie okolia Trnavy a záhorské nárečie, takže najmä v prvom období kultúrnej západoslovenčiny bolo by možné hovoriť o dvoch variantoch, ktoré sa najmä v 18. storočí zblížovali. Na tento unifikčný proces pôsobila na jednej strane čeština ako vyspelý normovaný útvar, na druhej strane zase stredná slovenčina, ktorá napomáhala upevniť v kultúrnej západoslovenčine také domáce nárečové prvky, ktoré mali celoslovenský charakter (napr. *s chlapom, chlapov, robil, mohol, som, z dolnej, medzi* a i.). Kultúrna západoslovenčina bola teda útvar nadnárečový, v istom zmysle kultivovaný. K týmto zaujímavým výsledkom dospel R. Krajčovič rozborom písomnosti najmä administratívno-právneho charakteru z oblasti juhozápadoslovenskej. V budúcnosti bude treba ešte preskúmať problematiku kultúrnej západoslovenčiny i na jazykových a literárnych pamiatkach iného druhu i z iných západoslovenských nárečí. Podobný výskum bude potrebné urobiť i o kultúrnej stredoslovenčine. Súpis slovenských jazykových pamiatok uložených v našich archívoch, ktorý sa sústreďuje v historickom oddelení Ústavu slovenského jazyka, bude pre takýto výskum vhodnou materiálou základňou.

Posledná štúdia v zborníku *Z predberňolákovských slovníkov* od Konštantína Palkoviča (103—121) prináša jednak stručný prehľad a hodnotenie predberňolákovských slovníkov, jednak si všimá niektoré pramene Bernolákovho Slovára, najmä slovníčky J. Lyczzeiho a M. Pankla. Treba pozitívne vyzdvihnúť, že Palkovičov náčrt predberňolákovskej lexikografie je už podstatne obsažnejší ako Weingartov z r. 1923 (v Sborníku Filozofickej fakulty University Komenského v Bratislavě, str. 726—818). No ani doterajšie naše vedomosti o počiatkoch slovenskej lexikografie nie sú ešte úplné. Prieskumom našich archívov môže sa v budúcnosti obraz o staršej slovenskej lexikografii ešte doplniť. Napr. v ŠA v Nitre je latinsko-slovenský rukopisný slovníček J. Prfleského z r. 1655, ktorý teraz spracúva V. Blanár. Druhú časť príspevku venuje autor otázke prameňov Bernolákovho Slovára. Palkovičov dohad, že Bernolák pri svojej lexikografickej práci prekladal aj z nejakého českého slovníka, je správny. Dokazujú to aj zhody medzi Bernolákovým Slovárom a slovníkom K. I. Tháma—Fr. Tomsu (*Neuestes ausführliches und vollständiges böhmisch-deutsches Nationallexikon oder Wörterbuch I—II, Prag 1805, 1807* — porov. slová ako *citronár, cibulár, jahodník, zubitrh, zubit sa* a i.). Palkovič sa v štúdií

sústreďuje najmä na podrobnú charakteristiku dvoch predbernolákovských **slovníkov**: Lyezeiho v knihe *Iter oeconomicum* (Trnava 1707, 1713) a M. Pankla v knihe *Compendium oeconomiae ruralis* (Bratislava 1790). Rozborom týchto slovníčkov prichodí autor k záveru, že českých slov je v Panklovom slovníčku celkove málo, Lyezei má českých slov nepomerne viac ako Pankl. Zaujímavé je aj zistenie, že českých prvkov v ďalších vydaniach Panklovej knihy pribúda. Bolo by potrebné aj interpretovať príčiny tohto stavu. Cenné sú aj zistenia, že Pankl má viac slovenských synonym ako Lyezei a že Bernolák v určitej, ale obmedzenej miere využil pravdepodobne aj Panklov slovníček. Pankl z Lyezeiho slovníka nečerpal, prípadne iba veľmi málo. Palkovičovu myšlienku, že Bernolák pri prírodovedných názvoch čerpal z odborných diel Grossingera a Kralovanského, čo je veľmi pravdepodobné, bude treba v budúcnosti ešte rozvíjať podrobnejším porovnaním termínov v týchto slovníkoch a v Slovari.

Súbor štúdií v tomto zborníku je cenným príspevkom k prehĺbeniu našich doterajších poznatkov o jazyku a literatúre z obdobia bernolákovského i predbernolákovského. Je to záslužná vedecká daň Bernolákovmu podnes živému jazykovednému odkazu.

Katarína Habovštiaková

LADISLAV DVONČ, BIBLIOGRAFIA SLOVENSKEJ JAZYKOVEDY
ZA ROKY 1957—1960, Matica slovenská 1962, str. 341, cena Kčs 26,60.

Od toho istého autora už vychádza 3. zväzok bibliografie jazykovedných prác (1. zväzok za roky 1948—1952 vyšiel r. 1957, 2. zväzok za roky 1953—1956 vyšiel r. 1958). Sériu bibliografických prác o slovenskej jazykovede začal doc.dr. V. Blanár (bibliografia za roky 1939-1947 vyšla r. 1950).

Dvončova práca zachycuje jednak príspevky z jazykovedy, ktoré vyšli na Slovensku, potom všetky príspevky slovenských jazykovedcov, ktoré boli publikované v mimoslovenských orgánoch a konečne od neslovenských jazykovedcov práce týkajúce sa slovenskej jazykovedy. Práca obsahuje starostlivo zozbieraných a primerane komentovaných 1770 hesiel (1. diel, za roky 1948—1952, má 1500 hesiel a 2. diel, za obdobie 1953—1956, obsahuje 1800 hesiel*), pričom niektoré z týchto hesiel obsahujú aj celé desiatky podhesiel; to je napr. v časti Drobné príspevky z jazykovej správnosti (Jazyková poradňa — Rozhlas a televízia, Odpovede na listy — Slovenská reč, Jazykové okienko — Slovenský jazyk a literatúra v škole, Jazyková poradňa — Pravda, Kapitoly z gramatiky a štylistiky — Ľud atď.). Tak sú v bibliografii zachytené aj drobné príspevky z periodickej tlače i menšie referáty a zprávy o praktických jazykových príručkách, diskusiách, konferenciách a rozličné drobné glosy vzťahujúce sa na jazykovú problematiku.

Treba poznamenať, že takmer štvrtina práce je venovaná otázkam, ktoré sa len priamo alebo nepriamo slovenčiny iba dotýkajú (všeobecná jazykoveda, indoeurópske, susedné a umelé jazyky, ruština, čeština a ostatné slovanské jazyky iné než slovenčina).

Na rozdiel od predchádzajúcich zväzkov sa školské učebnice a praktické príručky komentujú stručnejšie a zachycujú iba vo výbere. Autor tu však odkazuje na Bibliografický katalóg ČSSR, kde sú zaznačené kompletne.

Heslá a záznamy sú usporiadané systematicky. Napríklad kapitola *Slovenský jazyk* má takéto členenie: 1. Všeobecné práce, 2. Dejiny jazyka, 3. Dialektológia, 4. Dnešný spisovný jazyk a) Všeobecné práce, b) Zvuková stránka jazyka, c) Pravopis, d) Slovná zásoba. aa) Lexikológia a lexikografia, bb) Terminológia, e) Gramatická stavba jazyka, aa) Tvorenie slov, bb) Tvaroslovie, cc) Skladba, f) Jazyková kultúra, aa) Otázky jazykovej správnosti,

bb) Drobné príspevky z jazykovej správnosti, cc) Jazyková kritika, g) Jazyková výchova, aa) Učebné plány a osnovy, bb) Školské a praktické gramatiky a cvičebnice, cc) Metodika a didaktika, 5. Štylistická stránka jazyka, 6. Edičná technika, 7. Osobné a miestne mená, 8. Etymológia slov, 9. Prekladateľské otázky.

Pri jednotlivých heslách a záznamoch sú anotácie viac-menej informatívneho rázu. Na niektorých miestach, pri väčších a závažnejších príspevkoch autor celkom správne výstižným spôsobom podáva stručný obsah alebo záver práce. Miestami doslovne cituje autorov záver vtedy, keď prehľadne a stručne zhrnuje celý príspevok. To používateľovi uľahčuje prácu s vyhľadávaním jazykovednej literatúry. Pri niektorých záznamoch z praktických príčin odkazuje na styčné heslá, upozorňuje na resumé, na register i na príspevky, v ktorých sa o práci referovalo. To všetko robí Dvončovu Bibliografiu nielen zbierkou záznamov, ale vo výskumnej praxi dobre využiteľnou pomôckou. O dobrom zmysle autora pre bibliografickú prácu svedčí pripojený podrobný menný index, prehľadný vecný index a zoznam excerptovaných časopisov, novín a sborníkov. V knihe je vhodne zostavené ruské, nemecké, anglické a francúzske resumé.

Dvončova bibliografia je veľku úplná a z hľadiska výberu aj praktickej použiteľnosti (informatívnosti) veľmi dobrá. Anotácie aj pri drobnejších prácach umožňujú oveľa presnejšie naznačiť obsah, než to dáva sám názov. Orientáciu umožňuje dobre premyslená grafická úprava.

Treba uvážiť, či by nebolo osožné, aby sa výročné bibliografické prehľady o slovenských lingvistických prácach publikovali v niektorom z našich časopisov (Jazykovedný časopis, Slovenská reč) už v priebehu nasledujúceho roku. Tak sa to v poslednom čase s úspechom každoročne robí v Slove a slovesnosti. Takéto prehľady by pohotovejšie, skôr, a tým pochopiteľne ešte s väčším osohom orientovali jazykovedcov. Lebo ak naše bibliografie budú vychádzať iba po každých asi 4 rokoch, potom ich praktická pomoc bude podstatne slabšia.

Dvončovu prácu treba označiť v každom ohľade za dobre premyslenú, starostlivo zostavenú a spracovanú s istým jasným cieľom. Slovenská jazykoveda takéto dielo veľmi potrebuje a víta.

Josef Mistrík

* Bibliografia českej lingvistiky za roky 1945–1950 obsahuje 2439 hesiel, za roky 1951–1955 spolu 3171 hesiel.

OBSAH

K 1100. výročiu vzniku slovanského písomníctva. E. P.	109
Boris Bálent, Vyšlo za Bernolákovho života druhé vydanie jeho Gramatiky?	135
Vincent Blanár, K najstarším slovenským abrenunciačným formulám	69
Ferdinand Buffa, K charakteristike dvojslovných názvov v poľštine a slovenčine	82
Jana Dvončová, Užití barvicí metody v současném fonetickém výzkumu	111
Gejza Horák, Prominálna povaha slov <i>cudzi</i> a <i>vlastný</i>	78
Eugen Jóna, K periodizácii dejín slovanských spisovných jazykov a k všeobecným zákonitostiam ich vývinu	8
Izidor Kotulič, K otázke tzv. „polonizmov“ vo východnej slovenčine (Príspevok k otázke genézy východoslovenských nárečí).	30
Miroslav Laciok, Slovenský slavista Juraj Ribay (% dejín slovenskej slavistiky v počiatkoch slovenského národného obrodzenia)	120
Василь П. Латта, К вопросу диалектологических атласов областного типа	20
Štefan Lipták, Geografické rozšírenie zmeny <i>ch</i> > <i>h</i> vo východoslovenských nárečiach.	162
Milan Majtán, Zápis v hontiansko-novohradskom nárečí zo začiatku 19. storočia	156
Konštantín Palkovič, Názvy pre „úhor“ a „prieloh“ v slovenčine a iných slovanských jazykoch.	57
Konštantín Palkovič, Liptovský česko-slovenský slovníček z prvej polovice 19. storočia	146
Eugen Pauliny, O pasovskom zlomku staročeského žaltára	138
Jozef Ružička, Prázdna morféma	3
Jozef Štola, Slovenský tvar 3. os. pl. prez. <i>sa</i> a praslovanská dubleta * <i>setb</i>	41
Štefan Tóbbik, K charakteristike nárečia presídlencov z Nového Klenovca na zarkarpatskej oblasti USSR	46
Jozef Vavro, Miestne mená typu <i>Prieridza</i> , <i>Nevidzany</i> , <i>Lazany</i>	65

DISKUSIA

Viera Budovičová, Významná práca o synonymii v češtine.	88
---	----

ZPRÁVY A POSUDKY

K sedemdesiatke akademika Bohuslava Havránka. Š. Peciar	98
Medzinárodná konferencia o prácach na Slovanskom jazykovom atlase. A. Habovštiak	166
Roman Jakobson, Selected Writing I. J. Horecký	177
I. K. Kučerenco, Teorétyčni pytanja hramatyky ukrajinskoji movy. F. Miko	101
A. A. Ufimceva, Opyt izučeniija lexiki kak sistemy. A. Keder.	174
Bálgarski etimologičen rečnik. Š. Ondruš.	105
Helmut Gipper und Hans Schwarz, Bibliographisches Handbuch zur Sprachinhaltforschung I. F. Kočiš	180
Ladislav Dvonč, Bibliografía slovenskej jazykovedy za roky 1957—1960. J. Mistrik	190
František Miko, Rod, číslo a pád podstatných mien. J. Oravec.	184
Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského XIV. K. Habovštiaková	188
Posobije — instrukeija dla podgotovki i sostavlenija regionalnych slovaroj russkogo jazyka. I. Ripka	183

СОДЕРЖАНИЕ

1100-летняя годовщина возникновения славянской письменности. Э. П.	109
Борис Балент, Вышло-ли в свет второе издание грамматики А. Бернолака еще при жизни автора?	135
Винцент Бланар, К древнейшим словацким формулам заклинаний	69
Фердинанд Буффа, К характеристике устойчивых сочетаний в польском и словацком языках	82
Яна Двонцова, Употребление «красильного метода» в современных фонетических исследованиях	111
Гейза Горак, Местоименной характер слов <i> cudzi </i> (чужой) и <i> vlastný </i> (собственный) Эуген Йона, К периодизации истории славянских литературных языков и всеобщей закономерности их развития	78 8
Изидор Котулич, К вопросу о так называемых «полонизмах» в восточнословацких говорах (Замечание к вопросу генезиса восточнословацких говоров)	30
Мирослав Лациок, Словацкий славист Юрай Рибай (Из истории словацкой славистики начального периода национального возрождения)	120
Василь П. Латта, К вопросу диалектологических атласов областного типа	20
Штефан Липтак, Изгласа изменения <i> ch > h </i> в восточнословацких говорах	162
Милан Майтан, Готтьянско-новоградская диалектная запись первой половины 19 века	156
Конштантин Палкович, Названия <i> úhor </i> (земля под паром), <i> prietoh </i> (целина) в словацком языке и в других славянских языках	57
Конштантин Палкович, Литовский чешско-словацкий словарь первой половины 19 века	146
Эуген Паулини, О пассауском фрагменте древнечешской псалтыри	138
Йозеф Ружичка, Пустая морфема	3
Йозеф Штольд, Словацкая форма 3-го лица единств. числа настоящего времени <i> sa </i> и праславян. дублетная форма <i> *setь </i>	41
Штефан Тобик, К характеристике говора переселенцев поселка Новый Кленовец на закарапатской области УССР	46
Йозеф Вавро, Топонимы типа <i> Prievidza, Nevidzany, Lazany </i>	65

ДИСКУССИЯ

Вера Будовичова, Важная работа о синонимии в чешском языке	88
--	----

СООБЩЕНИЯ И РЕЦЕНЗИИ

К 70-летию юбилею академика Богуслава Гавранека. Ш. Пециар	98
Международное совещание по вопросам подготовки Общеславянского лингвистического атласа. А. Габовштьяк	166
Roman Jakobson, Selected Writing I (Избранные сочинения). Я. Горецки	171
И. К. Кучеренко, Теоретичні питання граматики української мови. Ф. Мико	101
А. А. Уфимцева, Опыт изучения лексики как системы. А. Кедр	174
Български етимологичен речник (Болгарский этимологический словарь). Ш. Ондруш	105
Helmut Gipper und Hans Schwarz, Bibliographisches Handbuch zur Sprachinhaltsforschung I (Библиографическое руководство к проблематике изучения языкового «содержания»). Ф. Кочиш	180
Ladislav Dvorný, Bibliografija slovenskej jazykovedy za roku 1957—1960. (Библиография словацкого языкознания за 1957—1960 годы). Й. Мистрик	190

František Miko, Rod, číslo a pád podstatných mien (Род, число и падеж имен существительных). Я. Оравец	184
Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského XIV. (Сборник философского факультета Университета имени Я. А. Коменского). К. Габовиштьякова	188
Пособие — инструкция для подготовки и составления региональных словарей русского языка. И. Рипка	183

CONTENTS

The 1100-th Anniversary of the Beginning of Slavic literature. E. P.	109
Boris Bálent, Did the Second Edition of Grammatica Slavica by A. Bernolák appeared during his Life?	135
Vincent Blánár, To the Earliest Slovak Formulas of Abrenuntiation	69
Ferdinand Buffa, The Characteristic of the Two-member Terms in Polish and Slovak	82
Jana Dvončová, The Use of Colour Method in Present-day Phonetic Research	111
Gejza Horák, The Pronominal Character of the Words <i> cudzí </i> (alien) and <i> vlastný </i> (propre)	78
Eugen Jóna, To the Periodisation and the General Laws of the Development of Slavic Languages	8
Izidor Kotulič, Concerning the s. c. „polonism“ in the East Slovak (to the problem of the Origin of Eastern Slovak Dialects).	30
Miroslav Laciok, A Slovak Slavacist Juraĵ Ribay (From the History of Slovak Slavistics at the Beginning of Slovak National Revival)	120
Vasil P. Latta, Concerning the Dialect Atlas of the Regional Charakter	20
Štefan Lipták, The Geographical Extension of the Mutation <i> ch > h </i> in East-slovakian Dialects	162
Milan Majtán, A Record in Dialect of Hont from the Beginning of 19-th Century	156
Konštantín Palkovič, The Terms for Fallow (<i> úhor, prieloh </i>) in Slovak and in Other Slavic Languages.	57
Konštantín Palkovič, An Czech-slovak Vocabulary from Liptov at the Beginning of 19-th Century	146
Eugen Pauliny, About the Fragment of the Medieval Czech Psalm Book formed in Passau	138
Jozef Ruĵička, On the Empty Morphem	3
Jozef Štolc, The Slovac Form of the Third Person P. Praes. <i> sa </i> and the Common Slave <i> *setb </i>	41
Štefan Tóbbik, The Characteristic of the Dialect of the Migrators from Nový Klenovec in the Transcarpathic Region of USSR	46
Jozef Vavro, The Place Names of the Type <i> Prievidza, Nevidzany, Lazany </i>	65

DISCUSSION

Viera Budovičová, An Important Study of The Synonymy in Czech	88
---	----

NEW AND REVIEWS

The Seventieth Anniversary of Prof. Bohuslav Havránek, Member of Czechoslovak Academy of Sciences by Š. Peciar	98
An International Meeting about the Slavic Linguistic Atlas by A. Habovštiak	166
Roman Jakobson, Selected Writing I by J. Horecký	171

I. K. Kučerenco, Teoretýčni pytanňa hramatyky ukrajinskoji movy (Theoretical Problems of the Ukrainian Grammar) by F. Miko	101
A. A. Ufimceva, Opyt izučeniya lexiki kak sistemy (An Attempt in the Research of the Lexical System) by A. Keder	174
Balgarski etimologičen rečnik (The Bulgarian Etymological Dictionary) by Š. Ondruš	105
Helmut Gipper und Hans Schwarz, Bibliographisches Handbuch zur Sprach-inhaltsforschung I (A Bibliographical Handbook of the Linguistic Content Research) by F. Kočiš	180
Ladislav Dvonč, Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1957—1960 (Bibliography of Slovak Linguistics in 1957—1960) by J. Mistrík.	190
František Miko, Rod, číslo a pád podstatných mien (Gender, Number and Case of Substantives) by J. Oravec.	184
Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského XIV (Year-book of the Philosophical Faculty of Komenský University, Vol. XIV) by K. Habovštiaková	188
Posobije-instrukcija dľa podgotovki i sostavlenija regionalnych slovarej ruskogo jazyka (A Manual-Instruction for the Preparation and Compilation of Regional Vocabularies of Russian) by I. Ripka	183

Helmut Gipper und Hans Schwarz, <i>Bibliographisches Handbuch zur Sprachinhaltsforschung I</i> (Библиографическое руководство к проблеме изучения языкового «содержания»). Ф. Коčíш	180
Пособие — инструкция для подготовки и составления региональных словарей русского языка. И. Рипка	183
František Miko, <i>Rod, číslo a pád podstatných mien</i> (Род, число и падеж имен существительных). Я. Оравец	184
Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského XIV (Сборник философского факультета Университета имени Я. А. Коменского). К. Габовштьякова	188
Ladislav Dvonč, <i>Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1957—1960</i> (Библиография словацкого языковедения за 1957—1960 годы). И. Мистрик	190

CONTENTS

The 1100-th Anniversary of the Beginning of Slavic Literature. E. P.	109
Jana Dvončová, <i>The Use of Coulor Method in Present-day Phonetic Research</i>	111
Miroslav Laciok, <i>A Slovak Slavacist Juraj Ribay (From the History of Slovak Slavistics at the Beginning of Slovak National Revival)</i>	120
Boris Bálent, <i>Did the Second Edition of Grammatica Slavica by A. Bernolík appeared during his Life?</i>	135
Eugen Pauliny, <i>About the Fragmen of the Medieval Czech Psalm Book found in Passau</i>	138
Konštantín Palkovič, <i>An Czech-slovak Vocabulary from Liptov at the Beginning of 19-th Century</i>	146
Milan Majtán, <i>A Record in Dialect of Hont from the Beginning of 19-th Century</i>	156
Stefan Lipták, <i>The Geographical Extension of the Mutation <i>ch > h</i> in East-slovakian Dialects</i>	162

NEWS AND REVIEWS

An International Meeting about the Slavic Linguistic Atlas by A. Habovštiak	166
Roman Jakobson, <i>Selected Writing I</i> by J. Horecký	171
A. A. Ufimceva, <i>Opyt izučeniya lexiki kak sistemy (An Attempt in the Research of the Lexical System)</i> by A. Keder	174
Helmut Gipper und Hans Schwarz, <i>Bibliographisches Handbuch zur Sprachinhaltsforschung I</i> (A Bibliographical Handbook of the Linguistic Content Research) by F. Kočíš	180
Posobije — instrukcija dla podgotovki i sostavlenija regionalnyh slovaraj russkogo jazyka (A Manual — Instruction for the Preparation and Compilation of Regional Vocabularies of Russian) by I. Ripka	183
František Miko, <i>Rod, číslo a pád podstatných mien</i> (Gender, Number and Case of Substantives) by J. Oravec	184
Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského XIV (Year-book of the Philosophical Faculty of Komenský University, Vol. XIV) by K. Habovštiaková	188
Ladislav Dvonč, <i>Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1957—1960</i> (Bibliography of Slovak Linguistics in 1957—1960) by J. Mistrík	190

MATICA SLOVENSKÁ V NAŠICH DEJINÁCH

Vo februári t. r. uplynulo 100 rokov od založenia Matice slovenskej. Toto výročie je významným jubileom v slovenských národných a kultúrnych dejinách. Existencia Matice slovenskej v rokoch 1863—1875 predstavuje najväčší kultúrny a politický výdobytok Slovákov v rámci Rakúsko-Uhorska. I za prvej Československej republiky predstavovala Matica slovenská vlastne jedinú slovenskú národnú inštitúciu. Matica slovenská celým svojím vývojom akoby symbolizovala historickú cestu slovenského národa a ľudu od čias najbezohľadnejšieho národného útlaku až po mohutný rozmach na Slovensku v období budovania socializmu a kultúrnej revolúcie.

Pri príležitosti tohto významného jubilea usporiadal Historický ústav SAV v dňoch 18.—20. febr. t. r. vedeckú konferenciu. Referáty z konferencie sú uverejnené v zborníku. Príspevky sú prínosom k ďalšiemu objasneniu významu a histórie Matice slovenskej, ako aj našich kultúrnych dejín v tomto období. V príspevkoch sa z viacerých hľadísk hodnotí činnosť Matice. Ide o prvú publikáciu, ktorá všestranne informuje o dejinách Matice, o vývine matičnej myšlienky, o vzniku Matice a jej činnosti v našich národných dejinách od jej vzniku podnes.

Sborník má 3 časti: založenie Matice slovenskej r. 1863 a jej účinkovanie do roku 1875; jej obnovenie r. 1919 a činnosť do roku 1954, keď sa stáva Slovenskou národnou knižnicou; činnosť Matice slovenskej v poslednom období a jej perspektívy v rámci kultúrneho a vedeckého rozvoja na Slovensku v socialistickom Československu.

VSČV 1963, 400 str., 8 obr., viaz. Kčs 46,—.

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied

Ročník XIV. 1963, 2

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor univ. prof. dr. Eugen Paulíny

Výkonný redaktor kand. filol. vied Izidor Kotulič

Redakčná rada:

doc. dr. V. Blanár, prof. dr. E. Jóna, kand. filol. vied I. Kotulič, univ. prof. dr. M. Okál, univ. prof. dr. E. Paulíny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička, prof. dr. J. Stole.

Adresa redakcie: Bratislava, Klemensova 27

Redaktor časopisu Andrej Keder

Technický redaktor O. Betko

Povolené výmerom Pov. kultúry č. 959/58 K-11*31112

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, odd. vývozu tlače,

Praha 1. Jindřišská ul. 14

Ročné predplatné Kčs 20,—, jednotlivé čísla Kčs 10.—

Tlačia Polygrafické závody, n. p., Bratislava, závod 02

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963